

**Ձ. Ա. ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ
Դ. Ռ. ԳԱԼՈՅԱՆ**

ՀՏԴ 33
ԳՄԴ 65.5
Թ 141

Հրատարակության է երաշխավորել ՀՊՏՀ միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ամբիոնը

Մասն. խմբագիր՝ տ.գ.դ., պրոֆ. Ա. Մարկոսյան
Գրախոս՝ տ.գ.թ., պրոֆ. Ա. Արշակյան

Թ 141

Թաղևոսյան Ձ. Ա., Գալոյան Դ. Ռ.
Միջազգային տնտեսական ինտեգրացիա (մենագրություն).-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2006.-
180 էջ:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐԱՑԻԱ

Աշխատանքում ներկայացվել են գլոբալ և տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման արդի հիմնախնդիրները, դրանց նշանակությունը երկրների տնտեսական համագործակցության խորացման տեսանկյունից:

ԳՄԴ 65.5

**Երևան
Հեղինակային հրատարակություն
2006**

ISBN 99930 – 4 – 667 –1

© Թաղևոսյան Ձ. Ա., 2006թ.

© Գալոյան Դ. Ռ., 2006թ.

Ն ե Ր ա ծ ու թ յ ու ն

Միջազգային տնտեսական բազմաբնույթ հարաբերությունների, երկրների միջև տնտեսական կապերի զարգացումը XX դարի կեսից այնպիսի աննախադեպ քանակական ու որակական առաջընթաց ապահովեց, որ, չնայած ժամանակ առ ժամանակ կրկնվող տնտեսական ճգնաժամերին, շարունակում է պահպանվել որպես կայուն երևույթ: Աշխարհի առաջատար պետությունների ջանքերի համախմբման նպատակը, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, ոչ միայն պատերազմող երկրների քայքայված տնտեսությունների վերականգնումն էր, այլև միջազգային տնտեսական հարաբերությունները կարգավորող միասնական մարմինների ձևավորումը: Միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների գործունեությունը պետք է ուղղվեր արտաքին առևտրի ազատականացմանը, կորպորացիաների գործունեության ընդլայնման ճանապարհով աշխարհի տարբեր երկրներում կապիտալ ներդրումների հոսքերի ավելացմանը, ֆինանսական շուկաների փոխկապվածության աճին ու արժույթային հարաբերությունների վերազգային կարգավորմանը: Նախկին գաղութային երկրներում սկիզբ առած ազգային ազատագրական շարժումներն, իրենց հերթին, հանգեցրին ոչ միայն համագործակցող երկրների աշխարհագրական շրջանակների ընդլայնմանը, այլև աշխատանքի միջազգային տարածքային բաժանման շրջանակների աստիճանական նեղացմանը՝ ստեղծելով բարենպաստ միջավայր աշխատանքի միջազգային արտադրական բաժանման խորացման համար: Սրվեց մրցակցությունը ոչ միայն զարգացած, այլև զարգացած և զարգացող երկրների միջև: Աշխատանքի միջազգային բաժանման խորացման հետևանքով ազգային տնտեսությունների փոխկապվածության ընդլայնումը, վերպետական այնպիսի մարմինների առկայությունն, ինչպիսիք են՝ Արժույթի միջազգային հիմնադրամը, Զարգացման և վերակառուցման միջազգային բանկը, Առևտրի և սակագների գլխավոր համաձայնագիրը, ՄԱԿ-ի տնտեսական ծրագրերը, միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը տարան գլոբալ ինտեգրման ուղիով:

Հետպատերազմյան եվրոպայում «Մարշալի պլանի» իրականացումը ԱՄՆ-ի տնտեսական տիրապետությունն այդ տարածաշրջանում հաստատելու վտանգ էր պարունակում: Այդ պատճառով Արև-

մտյան եվրոպայի վեց երկրներ, ավելի քան կես դար առաջ, ստորագրեցին Ածխի և պողպատի եվրոպական միավորման համաձայնագիրը, որն ազատ առևտրային գոտուց աստիճանաբար անցնելով մինչև արժույթային միություն, միասնական գյուղատնտեսական, բյուջետային, հարկային, սոցիալական քաղաքականության շրջանակներում ցուցադրեց տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի առավելությունները: Դա տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի՝ մինչ այժմ աշխարհի մի շարք տարածաշրջաններում ձևավորված ինտեգրացիոն խմբավորումների, առևտրային համաձայնագրերի ամենահաջողված մոդելն է:

Նախկին Խորհրդային Միության երկրների՝ որպես քաղաքական միության ձևավորումն ու դրա հետագա զարգացումը տնտեսական ինտեգրացիայի ուղիով ընթանում էր անդամ երկրների քաղաքական և տնտեսական նվազագույն ինքնուրույնության պայմաններում: Կենտրոնացված պլանային համակարգի փլուզումը, դրան հաջորդող կառուցվածքային բարեփոխումների ոչ հետևողական իրականացումն ամբողջովին քայքայեցին նախկին տնտեսական կապերը: Սակայն ներքին ռեսուրսների անբավարարությունը, կառավարման փորձի պակասությունը, անկախացման գաղափարի ծայրահեղ քաղաքականացված դրսևորումները նախկին տնտեսական կապերի վերարտադրության գաղափարը մղեցին առաջին պլան: Անկախ պետությունների համագործակցության (ԱՊՀ) ձևավորումը դարձավ արդի տնտեսական զարգացումները որդեգրելու ուղիներից մեկը: Սակայն ԱՊՀ անդամ երկրների տարածաշրջանային գործուն և արդյունավետ ինտեգրացիոն խմբավորում ձևավորելու փորձերը առայժմ հաջողությամբ չեն պսակվում:

Տարածաշրջանում ՀՀ տնտեսական զարգացման և քաղաքական կայունացման հենակետը, թե՛ պատմական զարգացման և թե՛ ներկա ժամանակաշրջանում ձևավորված կապերի տրամաբանությանը համահունչ, եղել և մնում է ԱՊՀ առաջատար պետությունը՝ Ռուսաստանը: Ռուսաստանը ՀՀ արտաքին առևտրային հիմնական գործընկերն է ոչ միայն ԱՊՀ, այլև տարածաշրջանային մեկ այլ, հեռանկարում բավականաչափ խոստումնալից տնտեսական կազմակերպության՝ Սևծովյան տնտեսական համագործակցության (ՍՕՏՀ) շրջանակներում: Աշխարհագրական փոքր տարածք զբաղեցնող, անբավարար տնտեսական ներուժ տնօրինող այնպիսի երկրում, ինչպիսին Հայաստանի Հանրապետությունն է, միանգա-

մից բացառվում է ավտարկիայի (տնտեսական առանձնացվածություն), ինքնաապահովման քաղաքականության իրականացումը: Յետևաբար, միջտարածաշրջանային նշված կազմակերպությունների հետ ՀՀ համագործակցության զարգացումը հնարավորություն կտա տնտեսական կապերի խորացմանն ու ամրապնդմանը զուգահեռ, առանց ցնցումների հաղթահարելու այն քաղաքական հակասությունները, որ այսօր առկա են մեր և հարևան երկրների միջև: ԱՊՀ և ՍԾՏՀ շրջանակներում տարածաշրջանային համագործակցության ամրապնդումը խիստ արդիական հիմնախնդիր է, սակայն միաժամանակ անհետաձգելի հիմնահարց է նաև հարևան երկրների հետ առևտրային համաձայնագրերի հիման վրա տնտեսական համագործակցության զարգացումը, իսկ առավել հեռանկարային ու հուսալի գործընկերների հետ՝ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման գործընթացների իրականացումը: Եթե ներկայումս հարևան երկրների հետ ՀՀ տնտեսական ինտեգրումը պայմանավորված է գոյատևման, տնտեսական կայացման և աստիճանական, սակայն կայուն զարգացման անհրաժեշտությամբ, ապա ապագայում տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման արդյունքների վերաբաշխումը հնարավորություն կտա աշխատանքի տարածաշրջանային բաժանման շնորհիվ հաղթահարելու ոչ միայն ներքին շուկայի սահմանափակվածությունը, այլև համաշխարհային շուկայի հետ կապվելու արտահանման բարձր մրցունակությամբ: Տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման աստիճանական և հետևողական կիրառումը իր մեջ պարունակում է այդ ներուժը: Երկրների տնտեսական զարգացումը, հատկապես փոքր երկրների, այդ առումով, այլընտրանքներ չունի:

===== Գ Լ ՈՒ Խ Ի =====

**ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ՓՈՒԼԵՐԸ ԵՎ ՆԱԽԱԴԴՅԱԼՆԵՐԸ**

**1.1. Միջազգային տնտեսական ինտեգրման
տեսական հիմնադրույթները**

Համաշխարհային տնտեսության ձևավորմանն ու զարգացմանն ուղեկցող առավել նշանակալից, կայուն և երկարաժամկետ միտումները դրսևորվում են միջազգայնացման գործընթացների անշեղ աճի մեջ: Միջազգայնացումը ոչ միայն տնտեսական, այլև համընդհանուր գործընթաց է, որը շոշափում է հասարակական կյանքի բոլոր կողմերը: Հենվելով արտադրողական ուժերի զարգացման որակական փոփոխությունների վրա՝ միջազգայնացումը հանգեցնում է ազգերի մերձեցմանն արգելակող բազմաբնույթ պատմեցների վերացմանը, դրանց տնտեսական, գիտական, հասարակական և այլ կապերի զարգացմանը, ազգային տնտեսությունների փոխկապվածության աճին և տնտեսական հարաբերությունների՝ միջազգային երևույթի վերաճմանը:

Տնտեսական կյանքի միջազգայնացման արմատները հասնում են մինչև կապիտալի նախասկզբնական կուտակման դարաշրջան: Ապրանքադրամական հարաբերությունների զարգացումը, փոխանակության և արտաքին առևտրի աշխարհագրական գոտիների ընդլայնումը դարձան տնտեսական կյանքի միջազգայնացման իրական գործոնները: XVIII-XIX դարերի արդյունաբերական հեղաշրջումը և ապրանքային արտադրության աճը կտրուկ մեծացրին ապրանքային շուկայի և արտաքին առևտրի նշանակությունը: Կապիտալիստական արտադրությունը զարգանալով «խորությամբ» և քայքայելով բնատնտեսությունը, զարգացավ նաև «լայնությամբ»՝ ընդգրկելով նոր աշխարհագրական վայրեր՝ Եվրոպա, Ամերիկա, Ասիա, Աֆրիկա: Ազգային արդյունքների ավելի մեծ քանակությունը, դուրս գալով արտաքին շուկաներ, միաժամանակ տեղիք տվեց արտասահմանյան ապրանքների ներթափանցմանը ներքին շուկա: Երկրների միջև տնտեսական հարաբերությունների խորացումը մեծ

չափերով պայմանավորվեց նաև արդյունաբերական հեղաշրջմամբ, որի շնորհիվ աշխատանքի դետալային, մասնակի բաժանումը դուրս մղեց աշխատանքի ընդհանուր միջազգային բաժանումը՝ զարկ տալով երկրների միջև արտադրության մասնագիտացման ու կոոպերացման խորացմանը: Ազատ մրցակցության կապիտալիզմին փոխարինելու եկավ մենաշնորհային կապիտալիզմը, որը տնտեսական կյանքի միջազգայնացման վրա դրեց իր կնիքը: Ածխի և պողպատի եվրոպական միավորումը, Եվրոպական տնտեսական համագործակցությունը, Ազատ առևտրի եվրոպական ասոցիացիան, Արժույթի միջազգային հիմնադրամը, Սակագների և առևտրի գլխավոր համաձայնագիրը (GATT), Զարգացման և վերակառուցման միջազգային բանկը պետական մենաշնորհային կապիտալիզմի այն փուլի արգասիքն են, որը տնտեսագիտության մեջ կոչվում է միջպետական կապիտալիզմ:

Տնտեսական կյանքի միջազգայնացումն այսօր լայն, համապարփակ բնույթ է ստանում: Տնտեսությունների փոխկապվածությունն ավելի զգալի է դառնում, փոխկապվում են արտադրության, կրթության և գիտության, արտադրական ռեսուրսների օգտագործման, կադրերի պատրաստման, արժույթային հարաբերությունների կարգավորման, բնապահպանական հիմնախնդիրների համատեղ լուծման ոլորտները: Ժամանակակից տեխնոլոգիական հեղափոխությունը, վերազգային կորպորացիաների (ՎԱԿ) գործունեության մասշտաբների աճը ավելի են ուժեղացնում տնտեսական կյանքի փոխկապվածության գործոնի ազդեցությունն ամբողջ աշխարհում:

Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը տնտեսական կյանքի միջազգայնացումը հասցնում է էլ ավելի բարձր մակարդակի: Միջազգայնացվում է արտադրությունը, հաստատվում են սերտ տնտեսական փոխհարաբերություններ տարածաշրջանի մակարդակով, ստեղծվում են տնտեսական համակարգեր, որոնցում մեծանում է ազգային տնտեսությունների սերտ փոխկապվածությունը: Տնտեսական ավանդական կապերի կողքին ծնունդ են առնում գիտատեխնիկական համագործակցությանը, համատեղ տեխնոլոգիական ծրագրերի իրագործմանը, բնապահպանական հիմնախնդիրների լուծմանը, աշխատուժի միգրացիայի տնտեսական կարգավորմանն ուղղված համագործակցության նոր ոլորտներ: Այսպիսին է ինտեգրման գործընթացների պատմական և տրամաբանական շղթան: Լինելով տնտեսական կապերի միջազգայնաց-

ման բարձրագույն և ժամանակակից փուլը՝ ինտեգրացիան բնութագրվում է գլոբալացման և տարածաշրջայնացման գործընթացներով:

Գլոբալացումը ինտեգրման գործընթացների զարգացման այն մակարդակն է, որի դեպքում համաշխարհային տնտեսությունն աստիճանաբար դառնում է միասնական տնտեսական օրգանիզմ¹: Գլոբալացման սահմանների և արդյունքների մասին տնտեսագետների, քաղաքագետների, հասարակության այլ խավերի կարծիքներն այսօր բավականին հակասական են: Սակայն դրանք միասնական են գլոբալացման շարժառիթների գնահատման առումով, որոնց հիմքում ընկած են տեղեկատվական-հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների զարգացումը, ֆինանսական գործառնությունների մասշտաբայնությունը, միջազգային առևտրի ծավալների ինտենսիվ աճը, կապիտալի արագընթաց հոսքերը: Գլոբալացումն, ի վերջո, գնահատվում է ազգային տնտեսությունների փոխկապվածության, փոխսերտաճման անընդհատ խորացող գործընթացներով:

Ինտեգրումը, այս մակարդակում, միջազգային տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման ձև է, որի նպատակն ազգային տնտեսությունների մերձեցումն ու տնտեսական հիմնախնդիրների համատեղ լուծման ապահովումն է: Ինտեգրացիան, այսպես կոչված, երեք գործող անձանց՝ մոնոպոլիաների, պետությունների և սոցիալ-քաղաքական ուժերի փոխներգործության արդյունք է և իրականացվում է երեք մակարդակներով՝ մասնավոր կապիտալիստական, պետական-մենաշնորհային և սոցիալ-քաղաքական: Դրանց զարգացումը հավասարաչափ և զուգահեռ չէ. դրանք խաչվում են և հեռանում, «համաձայնվում» և «ընդհարվում»: Մասնավոր կապիտալիստական ինտեգրացիան իրականացվում է ՎԱԿ-երի կողմից, տարբեր երկրներում ստեղծված դուստր ընկերությունների և մասնաճյուղերի միջոցով, պետական մենաշնորհայինը՝ պետության կողմից՝ տնտեսական միավորումների ստեղծման, ազգային տնտեսական քաղաքականության համաձայնեցման ճանապարհով: Մի շարք կուսակցությունների, արհմիությունների, մշակութային, կրոնական և այլ կազմակերպությունների գործունեությունն էլ ավելի է նպաստում ինտեգրման գործընթացների կարգա-

¹ Кузнецов В., Что такое глобализация? Мировая экономика и международные отношения (далее МЭиМО), N2,1998.

վորմանը: Դրանք արևմտյան գրականության մեջ ստացել են «անտեսանելի» և «հասարակական» անվանումները: Ինտեգրման գործընթացների այս մակարդակները հզոր ազդակ են երկրների համագործակցության համար, օգնում են պահպանելու ազգային տնտեսությունների տնտեսական և քաղաքական կայունությունը, ավելի քիչ կորուստներով անցնելու տնտեսական ցնցումների և ճգնաժամերի միջով:

Միջազգային տնտեսական հարաբերությունների կարգավորումն իրականացվում է ինչպես երկկողմ, այնպես էլ բազմակողմ հիմքի վրա: Երկկողմ կարգավորումն ընդգրկում է բազմաթիվ հարցեր, սակայն դրա հնարավորությունները սահմանափակ են և չեն համապատասխանում արտադրության և կապիտալի միջազգայնացման ձևավորված մակարդակին: Էական ազդեցություն միջազգային տնտեսական հարաբերությունների վրա թողնում է բազմակողմ կարգավորումը: Սակայն միջպետական գլոբալ կարգավորումը (ԱՀԿ, ԱՄՅ) մինչև այսօր շոշափել է միջազգային տնտեսական հարաբերությունների որևէ մեկ կողմը՝ արտաքին առևտուր, արժույթային հարաբերություններ: Այդպիսի կարգավորման անհամապատասխանությունը կապիտալի և արտադրության միջազգայնացման նվաճված մակարդակին նույնպես ակնհայտ է. հնարավոր չէ կարգավորել այդ հարաբերությունների որևէ տարրը, առանց առնչվելու մյուսների հետ, քանի որ միջազգային տնտեսական հարաբերությունները միասնական են: Ուստի տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիան (ՏՏԻ), այդ առումով, ունի ավելի ակնհայտ առավելություններ, քանի որ ինտեգրվում են հիմնախնդիրների ընդհանրություններ ունեցող երկրները, որոնք ընթացում են տնտեսական փոխհարաբերությունների աստիճանական կարգավորման ուղիով՝ հետզհետե ընդլայնելով տնտեսական փոխհամաձայնեցված գործողությունների շրջանակները:

Տարածաշրջանային ինտեգրացիոն խմբավորումներն ունեն երկակի բնույթ: Մի կողմից դրանք եղել և մնում են գլոբալացման յուրօրինակ մարմնավորում՝ իրենց ակտիվ սուբյեկտներով, որոնք հսկայական էներջենտ էֆեկտ են հաղորդում տարբեր պետությունների և ՎԱԿ-երի նախաձեռնություններին, մյուս կողմից՝ ստանձնում են միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների «ընդդիմախոսների» դերը և փորձում են ստեղծել գլոբալացման ներփակ գոտիներ: Տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի առանձնահատկությունը դրա ունիվերսալության, համալիրության և բազմակողմանիության մեջ է:

Այսօր, XXI-րդ դարի շեմին, դժվար է պատասխանել այն հարցերին, թե ինչը ավելի նախընտրելի կլինի՝ գլոբալացումը, թե՞ տարածաշրջանացումը, ինչպիսի՞ ինտեգրացիան կունենա ավելի ընդունելի և տարածված բնույթ՝ բաց տարածաշրջանային, թե՞ կոորպորատիվ: Անցած XX-րդ դարը այս հարցերին միանշանակ պատասխան չի տվել, սակայն վերջին տասնամյակը որոշակի պատկերացումներ է տալիս ապագա համաշխարհային տնտեսության կառուցվածքի հիմնական միտումների վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, միջազգային տնտեսագիտության տեսաբանների թողած հարուստ տնտեսագիտական աշխատություններում առաջ քաշված տեսական հիմնադրույթների վերլուծությունը թույլ է տալիս որոշակիություն մտցնել ինտեգրման գործընթացների էության, դրսևորման մակարդակների և իրականացման մեխանիզմների գնահատման մեջ:

Տնտեսական ինտեգրացիայի տեսական հիմնադրույթների հետազոտություններում առանձնանում են մի շարք ուղղություններ, որոնք նախևառաջ տարբերվում են ինտեգրման մեխանիզմների գնահատականներով: Անցյալ դարի 50-ական թթ. ֆրանսիացի տնտեսագետ Մ. Ալենը տնտեսական ինտեգրացիա ասելով հասկանում էր մի քանի երկրների մակարդակով միասնական շուկայի ստեղծումը, որտեղ գործում են ազատ մրցակցությունն ու շուկայական տարերային ուժերը՝ անկախ պետությունների տնտեսական քաղաքականությունից և գոյություն ունեցող ազգային և միջազգային օրենսդրական ակտերից: Նրա կարծիքով, պետության միջամտությունը միջազգային տնտեսական հարաբերություններին ծնում է մի շարք բացասական հետևանքներ, ամենից առաջ՝ արժեզրկում և գործազրկություն²:

Սակայն միջազգային տնտեսական ինտեգրման հաջողությունները, երկրների ակտիվ մասնակցությամբ, միջպետական և տարածաշրջանային համագործակցության խորացումն ապացուցեցին վերոհիշյալ հեղինակի հայացքների սահմանափակությունը: Ավելի ուշ ամերիկացի տնտեսագետ Բ. Բալասան վերանայեց ինտեգրացիայի առանձնահատկությունը դրա ունիվերսալության, համալիրության և բազմակողմանիության մեջ է:

Տնտեսական ինտեգրացիայի տեսական հիմնադրույթների հետազոտություններում առանձնանում են մի շարք ուղղություններ, որոնք նախևառաջ տարբերվում են ինտեգրման մեխանիզմների գնահատականներով: Անցյալ դարի 50-ական թթ. ֆրանսիացի տնտեսագետ Մ. Ալենը տնտեսական ինտեգրացիա ասելով հասկանում էր մի քանի երկրների մակարդակով միասնական շուկայի ստեղծումը, որտեղ գործում են ազատ մրցակցությունն ու շուկայական տարերային ուժերը՝ անկախ պետությունների տնտեսական քաղաքականությունից և գոյություն ունեցող ազգային և միջազգային օրենսդրական ակտերից: Նրա կարծիքով, պետության միջամտությունը միջազգային տնտեսական հարաբերություններին ծնում է մի շարք բացասական հետևանքներ, ամենից առաջ՝ արժեզրկում և գործազրկություն²:

Սակայն միջազգային տնտեսական ինտեգրման հաջողությունները, երկրների ակտիվ մասնակցությամբ, միջպետական և տարածաշրջանային համագործակցության խորացումն ապացուցեցին վերոհիշյալ հեղինակի հայացքների սահմանափակությունը: Ավելի ուշ ամերիկացի տնտեսագետ Բ. Բալասան վերանայեց ինտեգրացիայի առանձնահատկությունը դրա ունիվերսալության, համալիրության և բազմակողմանիության մեջ է:

² Allen M., Guide for Investment in Developing Countries, London: Brown, Knight and Trusscott LTD., 1973, page 48.

ման հիմնախնդիրը երկրների տնտեսական ակտիվության բարձրացման հարթությունում: Նա ինտեգրացիան զնահատում է որպես «միջպետական տնտեսական կապերի զարգացում՝ տնտեսական և քաղաքական գործընթացների փոխհամաձայնեցման էվոլյուցիայի միջոցով»³:

1960-ական թթ. կեսերին ամերիկացի տնտեսագետ Ռ. Պոմֆրեթը ինտեգրացիան ներկայացրեց որպես ՎԱԿ-երի միջոցով իրականացվող գործընթաց և կարծում էր, թե միայն դրանք են ի վիճակի ապահովելու ինչպես տարածաշրջանային ինտեգրացիան, այնպես էլ երկրների հավասարակշռված զարգացումը: Այդ ուղղությունը միջազգային տնտեսագիտության մեջ բնութագրվեց որպես կորպորացիոնալիզմ⁴: Շվեդացի տնտեսագետ Գ. Մյուրդալը ինտեգրացիան դիտարկում է որպես ինտեգրվող երկրների տնտեսությունում ձևավորված կառուցվածքային գործընթաց, որի արդյունքում առաջանում է որակապես նոր ինտեգրացված տարածություն՝ ավելի կատարյալ տնտեսական օրգանիզմ, իսկ ինտեգրացիայի զարգացման բևեռները, ըստ նրա, խոշոր ֆիրմաներն են, արդյունաբերական ձեռնարկություններն ու ճյուղերը: Մյուրդալը քննադատում է ինտեգրման գործընթացներում աշխատուժի և կապիտալի, ապրանքների շարժի համընդհանուր ազատականացումը և ենթադրում, որ «շուկայական ազատ մեխանիզմը կարող է հանգեցնել արտադրության անհամամասնական զարգացմանը և ստացվող շահույթների անհավասարաչափ բաշխմանը»⁵:

1970-ական թթ. Ս. Կուպերը և Բ. Մասելը հրատարակեցին հոդված «Նոր հայացք մաքսային միության տեսությանը» վերնագրով, որտեղ, անդրադառնալով միջազգային տնտեսական ինտեգրման գործընթացներին՝ որպես համագործակցության առաջադիմական ձևի, դրա խնդիրը համարեցին ինտեգրվող երկրների շահերի պաշտպանությունը սահմանափակումներից և, միաժամանակ, յուրաքանչյուր երկրի ազատության առավելագույն պահպանումը: Նրանք ձևակերպեցին նաև միջազգային ինտեգրացիայի զարգացման երկու հնարավոր տարբերակ.

³ Balassa B., "The Theory of Economic Integration", Homewood. Irvin, 1961, page 20.

⁴ Pomfret R., "The Economics of Regional Trading Arrangements", New York: Oxford University Press, 1998, page 105.

⁵ Myrdale G., "Development and Underdevelopment", Cairo, National Bank of Egypt, 1959 page 46-52.

1. ազգային ազատության կորստի ճանապարհով տնտեսական և քաղաքական նպատակների պարտադիր համաձայնեցում,
2. ինտեգրացիա՝ հնարավորինս բարձր ազգային ինքնավարության պահպանմամբ:

Հաշվի առնելով, որ այս տարբերակներից և ոչ մեկը իրականում չի կարող տեղի ունենալ, նրանք առաջարկեցին ինտեգրվող կողմերի ներքին և արտաքին տնտեսական քաղաքականության օպտիմալ համաձայնեցման տարբերակը⁶:

Միջազգային տնտեսագիտության մեջ հետագայում տարածում ստացած տեսությունները, ինտեգրման գործընթացների իրականացման մեխանիզմի վերլուծությունը կառուցում էին ինտեգրվող երկրների կողմից մշակված տնտեսական քաղաքականության, սոցիալական օրենսդրության համաձայնեցման, վարկային, բյուջետային և գյուղատնտեսական քաղաքականության կոորդինացման, երրորդ երկրների հետ արտոնյալ առևտրային համաձայնագրերի շրջանակներում համագործակցության իրականացման, միջպետական կարգավորող մարմինների ձևավորման հիմքի վրա:

Տնտեսագետ տեսաբանները, համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղի ունեցող ինտեգրման գործընթացների գործնական փորձի հիման վրա, անդրադարձել են նաև ինտեգրացիայի բնորոշմանն ու տնտեսական զնահատմանը: Այսպես, միջազգային տնտեսագիտության տեսաբաններ Զ. Վիները, Ռ. Լիպսին, Դ. Սալվատորը, Զ. Քանթվելը, Ա. Կիրենը և այլոք, միջազգային տնտեսական ինտեգրման գործընթացներին տրված իրենց զնահատականներում միասնական են այն խնդրում, որ տնտեսական ինտեգրումն ազգային տնտեսությունների միջև աշխատանքի միջազգային բաժանմամբ պայմանավորված փոխազդեցության խորը և կայուն կապերն են⁷: Որոշ հեղինակներ դրանով էլ ավարտում են միջազգային

⁶ Cooper C.A., Massell B. "A New Look at Customs Unions Theory", Economic Journal, 1965, page 745.

⁷ Viner J., "The Customs Union Issue" New York: The Carnegie Endowment for International Peace, 1953.

Lipsy R., "The Theory of Custom Unions" Economic Journal, September 1961, page 508.

Salvatore D., "International Economics" second edition, New York: London, 1987, page 250.

Cantwell J., "The Reorganization of European Industries after Integration; Selected Evidence on the Role of Multinational Enterprise Activities" Journal of Common Market Studies, Vol. XXXI, N2, Dec. 1987, page 135. Киреев А., Международная экономика, часть 1, Москва, Международные отношения 1998, стр. 361.

տնտեսական ինտեգրման բնորոշումը: Ի. Սպիրիդոնովը ինտեգրացիան ներկայացնում է մոտավորապես նույն բնորոշմամբ, սակայն ավելացնում է, որ «տնտեսությունների փոխազդեցությունը իրականացվում է տարբեր մակարդակներում»⁸: Ավելի սպառիչ բնորոշում այդ երևույթին տվել է Յու. Շերբանինը. «Միջազգային տնտեսական ինտեգրացիան ազգային տնտեսությունների փոխհամաձայնեցումն է, որը դրանց ներառում է միջազգային մասշտաբով միասնական վերարտադրողական գործընթացների մեջ»⁹:

Միջազգային ինտեգրման գործընթացների նշված բնորոշումները երկրների համագործակցությունը բխեցնում են հատկապես աշխատանքի միջազգային բաժանումից: Այս միտումը որոշակիորեն ընդգծված է Ա. Դարբինյանի «Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացներում» մենագրությունում ներկայացված տեսական վերլուծություններում: Նա գրում է. «Տնտեսական ինտեգրացիան աշխատանքի միջազգային բաժանման վրա հիմնված տնտեսությունների միավորման գործընթաց է, որի զարգացումն ապահովվում է տնտեսությունների բացության և դրանց կառավարման համակարգերի ներդաշնակության միջոցով¹⁰: Փաստորեն, կարելի է պնդել, որ միջազգային տնտեսական ինտեգրացիայի, ինչպես նաև միջազգային տնտեսական հարաբերությունների և երկրների համագործակցության հիմքում ընկած է աշխատանքի միջազգային բաժանումը: Աշխատանքի միջազգային բաժանումն այն հիմքն է, առանց որի ազգային տնտեսությունների տնտեսական կապերի խորացումն ու փոխկապվածությունը հնարավոր չէ պատկերացնել:

Երկրների միջև տնտեսական փոխհարաբերությունների էվոլյուցիան ցույց է տալիս, որ ապրանքների միջազգային շարժի ակտիվացումը խթան է հանդիսանում արտադրության միջազգայնացման գործընթացների զարգացման համար, որի արդյունքում ձևավորվում են միջազգային տնտեսական հարաբերությունների նոր ոլորտներ՝ կապիտալի և աշխատուժի, արժույթային և ֆինանսական, տեխնոլոգիաների միջազգային փոխանցումների համաշ-

խարհային շուկաները: Թեև աշխատանքի միջազգային բաժանումը կարևոր դեր է խաղում միջազգային տնտեսական ինտեգրման գործընթացներում, այնուամենայնիվ, դրա դերը տնտեսական ինտեգրացիայի տարբեր մակարդակներում դրսևորվում է պատճառահետևանքային կապերի հակադարձ ուղղություններով: Սա թույլ է տալիս տարանջատել միջազգային տնտեսական ինտեգրացիայի տարբեր մակարդակները, որոնց միասնականացումը տնտեսագիտական գրականության մեջ հաճախ տեղիք է տալիս ոչ օբյեկտիվ գնահատականների:

Միջազգային տնտեսական ինտեգրացիան իրականացվում է բազմակողմ հիմքի վրա՝ գլոբալ (համընդգրկուն) և տարածաշրջանային մակարդակներով: Գլոբալ ինտեգրացիայի բնորոշ գիծն այն է, որ երկրների միջև տնտեսական կապերի ձևավորումը սահմաններ չի ճանաչում, այն թափանցում է յուրաքանչյուր երկիր՝ կախված դրանց համագործակցության համար առկա համեմատական առավելություններից: Երկրների համեմատական առավելություններն էլ այն իրական հիմքն են, որոնց վրա ձևավորվում և զարգանում են աշխատանքի միջազգային բաժանման գործընթացները: Աշխատանքի միջազգային բաժանումը դիմամիկ է և իր վրա կրում է գիտատեխնիկական առաջընթացի ազդեցությունը: Սրանով ավարտվում է միջազգային տնտեսական ինտեգրացիայի գլոբալ մակարդակի «զարգացումը»:

Միաձուլման, սերտաճման առավել գործնական, արդյունավետ զարգացման անսահմանափակ հնարավորություններ է ընձեռում տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիան: Տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիան անդամ երկրների համագործակցության աստիճանական խորացման գործընթաց է, որն սկսվում է երկրների միջև ապրանքների և ծառայությունների շարժի ազատականացումից, ընթանում արտադրության գործոնների բացարձակ մոբիլության, արժույթավարկային, բյուջետային և հարկային միասնական համակարգի ձևավորման, գյուղատնտեսական և արտաքին տնտեսական փոխհամաձայնեցված քաղաքականության իրականացման ուղիով: Երկրների տարածաշրջանային ինտեգրման մասին որոշումը բխում է մի շարք հիմնախնդիրների լուծման անհրաժեշտությունից, հիմնախնդիրներ, որոնք չեն կարող լուծվել երկրների ջանքերի տարալուծման և աշխատանքի միջազգային բաժանման գոյություն ունեցող համակարգի պայմաններում:

⁸ Спиридонов И., Мировая экономика, Москва, ИНФРА, 1999, стр. 66.

⁹ Щербанин Ю. и др., Международные экономические отношения, Интеграция, М., ЮНИТИ, 1997, стр.16.

¹⁰ Դարբինյան Ա. Վ., Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացներում, Երևան, Պետական ծառայություն, 2000, էջ 23:

Ինտեգրվող երկրների համար համագործակցության շարժիչ ուժը յուրաքանչյուր երկրի արդյունավետ զարգացման անհրաժեշտության և այդ նպատակի իրականացումը կասեցնող տնտեսական սահմանափակ ռեսուրսների միջև անհամապատասխանությունն է: Ինտեգրվող երկրների միջև համագործակցությունն ընթանում է աստիճանաբար, քայլ առ քայլ՝ արտադրության գործոնների ազատ տեղաշարժի համար պայմանների ձևավորման ուղիով: Սկզբում ձևավորվում են արտոնյալ առևտրային համաձայնագրերը, որոնք նպաստավոր, փոխաշահավետ պայմաններ են ստեղծում համագործակցող երկրների ապրանքային հոսքերի ակտիվացման համար, հետո միայն միասնական տնտեսական տարածքի ձևավորումը թույլ է տալիս զարգացնել աշխատանքի տարածաշրջանային բաժանումը: Այսպիսով, ի տարբերություն գլոբալ տնտեսական ինտեգրացիայի, որը ձևավորվում և զարգանում է աշխատանքի միջազգային բաժանման հիման վրա, տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիան նպաստում է աշխատանքի միջազգային բաժանման խորացմանը: Այլ խոսքով՝ աշխատանքի բաժանումը ՏՏԻ դեպքում ֆունկցիա է վերջինից: Անշուշտ աշխատանքի տարածաշրջանային բաժանումը աշխատանքի միջազգային բաժանմանը չի հակադրվում. դրանք միասնական են, տարբեր են միայն դրանց ընդգրկման սահմանները: Աշխատանքի տարածքային բաժանման առանձնահատկությունն այն է, որ դա հաճախ հանգեցնում է ինտեգրվող երկրների որոշակի արտադրությունների միաձուլմանը, որը մասշտաբի էֆեկտի շնորհիվ թույլ է տալիս ինտեգրացված շուկայում արտադրված ապրանքը դարձնել ավելի մրցունակ համաշխարհային շուկայական հատված (սեզմենտ):

Աշխատանքի տարածքային բաժանումը, ըստ ինտեգրացիայի տեսությունների, հատկապես մաքսային միության առումով, մեկնաբանվում է որպես ապրանքային հոսքերի ձևավորման, առևտրի բազմազանեցման (դիվերսիֆիկացման) գործընթաց: Այս մոտեցման տրամաբանությունը ինտեգրվող երկրների մասնագիտացման շնորհիվ ավելի թանկ ապրանքների արտադրությունից հրաժարումն ու, համեմատական առավելությունների հիման վրա, յուրաքանչյուր համագործակցող երկրի կողմից ավելի էժան ապրանքների արտադրությունն է: Դա հետագայում հնարավորություն է տալիս հրաժարվելու նաև երրորդ երկրներից ներմուծվող ապրանքներից՝ ներմուծմանը փոխարինող ապրանքային հոսքերի ձևավոր-

ման շնորհիվ: Ի վերջո, ինտեգրվող երկրներում ձևավորվում է ապրանքների բազմազանեցված շուկա: Տարածաշրջանային ինտեգրման արդյունքները ցուցադրում են իրենց առավելություններն ու նպաստում ինտեգրման գործընթացների ծավալմանը համաշխարհային տնտեսության այլ տարածքներում:

Միջազգային տնտեսական ինտեգրացիայի այս երկու մակարդակների սահմանազատումը թույլ է տալիս որոշակիություն մտցնել ինտեգրման գործընթացների տեսական մեկնաբանությունների մեջ: Դրանց մի մասը ուղղակիորեն բնորոշում է գլոբալ տնտեսական ինտեգրացիան (այդ թվում և վերևում ներկայացված հեղինակները), մյուսները սահմանում են տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիան: Տեսակետների խառնաշփոթն առաջանում է ինտեգրացիայի նշված մակարդակների ոչ հստակ սահմանազատումից: Այդ առումով, Ջ. Պինդերը, Ֆ. Յոլսմանը, Էլ-Ազրան, Մ. Բեվերլին, Կ. Պրադիպը և ուրիշներ, տնտեսական ինտեգրացիան ներկայացնելով որպես բոլոր ապրանքների և արտադրության գործոնների տարբեր տարածաշրջաններում գների հավասարեցման, ազգային տնտեսությունների միջև ավելի բաց համակարգի ձևավորման, մասնակից պետությունների միջև առևտրի բոլոր խտրական արգելքների վերացման և կոորդինացման տարրերի հաստատման գործընթացներ, նկատի ունեն հենց տարածաշրջանային ինտեգրացիան¹¹:

Մեկ այլ տնտեսագետ՝ Յու. Շիշկովը, տալով տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի գնահատականը, գրում է. «Երկրների արտադրատեխնիկական, տնտեսական, իրավաքաղաքական փոխկապվածությունը վերածվում է ազգային վերարտադրողական գործընթացների փոխթափանցման և սերտաճման: Դրա արդյունքում ձևավորվում են տնտեսական օրգանիզմներ՝ տարածաշրջանային ինտեգրման համալիրները»¹²:

¹¹ Դարբինյան Ա. Վ., Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացներում, Երևան, Պետական ծառայություն, 2000, էջ 13-15:

Pradip K. Ghosh, Gamani C., Economic Integration and Third World Development, Greenwood Press, 1984, p.48.

Beverly M. Carl, Economic Integration Among Developing Nations: Law and Policy, 1986, p. 207.

¹² Шишков Ю.В., Формирование интеграционного комплекса в Западной Европе. Тенденции и противоречия, Москва, 1973, стр. 31.

Ի տարբերություն համաշխարհային ինտեգրման, տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացների հնարավորություններն ավելի լայն են ու դինամիկ: Կա այն կարծիքը, որ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիան կարող է վերաճել քաղաքական միության: Սակայն դա դեռևս ապագա զարգացումների խնդիր է, մինչդեռ այսօր աշխարհում միայն Եվրոպական միությունն է ընթացում քաղաքական այլանս (միավորում) ձևավորելու ուղիով:

Այսպիսով, տարածաշրջանային ինտեգրացիոն խմբավորումների նպատակը համագործակցության անդամ երկրների համար առավել բարենպաստ տնտեսական պայմանների ձևավորումն է, մաքսատուրքերի վերացման ճանապարհով ազգային ապրանքների գների նվազեցումը, որը, վերջին հաշվով, հանգեցնում է բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման: Եթե գլոբալ տնտեսական ինտեգրացիան միասնականացնում է համաշխարհային տնտեսական կառուցվածքը, ապա տարածաշրջանայինը հանգեցնում է դրա՝ առանձին տնտեսական խմբավորումների մասնատմանը: Ներկայումս աշխարհում հաշվվում են մոտ 60 տարածաշրջանային տնտեսական խմբավորումներ, որոնց թիվը գնալով մեծանում է: Պրիստոնի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆ. Մաքիլուպը¹³ համակարգել և ներկայացրել է ՏՏԻ (տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիա) ռազմավարությունը հետևյալ կերպ.

1. **ազատ առևտրի գոտի***, երբ մասնակից երկրները վերացնում են բոլոր մաքսային արգելքները՝ պահպանելով առանձին-առանձին մաքսային քաղաքականություն իրականացնելու իրավունքը,
2. **մաքսային միություն**, երբ համաձայնություն է ձեռք բերվում նաև երրորդ երկրների նկատմամբ միասնական մաքսատուրքեր կիրառելու մասին,
3. **ընդհանուր շուկա**, որի շրջանակներում ազատականացվում է արտադրության մյուս գործոնների՝ կապիտալի, բնակչության և տեխնոլոգիաների տեղաշարժը,
4. **տնտեսական միություն**, որտեղ համաձայնեցվում է տնտեսական կյանքի այլ ոլորտների գործունեությունը,

¹³ Machlup F., A History of Thought on Economic Integration, London, Macmillan, 1979, page 40.

* Սա տարբերվում է ազատ տնտեսական գոտիների շրջանակներում ձևավորված գոտիներից:

5. **լրիվ ինտեգրացիա**, որի դեպքում տեղի է ունենում արժույթային, ֆիսկալ, վարկային, կոնյունկտուրային քաղաքականությունների միասնականացում (ինտեգրում):

Թեև տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիան պարունակում է հովանավորչության տարրեր, այնուամենայնիվ, համաշխարհային տնտեսության վրա դրա ազդեցությունը դրական է, եթե երկիրները, ինտեգրվելուց հետո, երրորդ երկրների նկատմամբ իրենց արտաքին առևտրային քաղաքականությունը չեն խստացնում:

ՏՏԻ տնտեսական գնահատականները, տնտեսաքաղաքական համակարգի ձևավորման առումով հաճախ անդրադառնում են նաև նախկին ԽՍՀՄ շրջանակներում ինտեգրացիայի փորձի վերլուծությանը: Սակայն 1980-90թթ. սոցիալիստական համակարգի երկրներում տեղի ունեցած բարեփոխումները (անցումը շուկայական հարաբերությունների) փլուզեցին այդ քաղաքական համակարգը և մինչ այդ գոյություն ունեցող պատկերացումներն այն մեխանիզմների մասին, որոնք ապահովում էին տարածաշրջանային տնտեսական խմբավորումների ձևավորումը: Հարցականի տակ դրվեց նաև տնտեսական ինտեգրացիայի վերը նշված հնգաստիճան մոդելի ռազմավարական դասակարգումը, որի մեջ յուրաքանչյուր աստիճան ընկալվում է որպես հաջորդ քայլի տրամաբանական նախադրյալ, իսկ տնտեսական ինտեգրացիան դիտարկվում է որպես աստիճանական շարժ դեպի քաղաքական միություն: Սակայն այս դասակարգմանը համապատասխանում է միայն Եվրոմիությունը, որն ընթացել է համագործակցության հետևողական զարգացման ուղիով: 1990-ական թթ. ձևավորված բոլոր ինտեգրացիոն խմբավորումները փորձում են ձևավորել ազատ առևտրային գոտիներ, մաքսային, տնտեսական միություններ, բայց դեռևս անհաջող: Դրա հիմնական պատճառը պետք է, այնուամենայնիվ, փնտրել անդամ երկրների տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակների և ինտեգրման նպատակի ոչ հստակ կողմնորոշման մեջ: Հնգաստիճան դասակարգման ակնհայտ «տապալումը» աշխարհի մնացած տարածաշրջաններում միաժամանակ նշանակում է, որ տարբեր ժամանակներում առաջ քաշված մի շարք տեսություններ գործնականում կիրառելի չեն: Խոսքը հատկապես վերա-

բերում է «նաքսային միությունների տեսության»¹⁴, «օպտիմալ արժույթային զոտիների տեսության» և «ֆիսկալ ֆեդերալիզմի»¹⁵ մոդելներին, որոնք անտեսում են ինտեգրման գործընթացների աստիճանականությունը՝ առաջ քաշելով տարածաշրջանային նշանակության առանձնահատուկ նախագծերի ֆինանսավորման և վերաբերական ինստիտուտների ձևավորման միջոցով տնտեսական համագործակցության զարգացման անհրաժեշտության հարցը:

Եվրոպական տնտեսական ինտեգրացիայի փորձի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ինտեգրացիայի տնտեսական նախադրյալների հետ միաժամանակ կարևորվում է նաև քաղաքական նախադրյալների դերը ինչպես ազգային, այնպես էլ վերաբերական նակարդակով: Դա է պատճառը, որ 1990-ական թթ. ավելի լայն տարածում ստացան քաղաքական ինտեգրման այնպիսի հարցադրումներ, որոնք հենվում էին հայրենիքների «Եվրոպա», «Եվրոպայի միացյալ նահանգներ», կարգախոսների վրա: Այդ կարգախոսները ներկայումս քննարկվում են ինչպես տնտեսագետների, այսպես էլ քաղաքագետների կողմից, և բանավեճի արդյունքում ձևավորվել է բավականին հետաքրքիր մի մոտեցում: Այդ մոտեցման համաձայն, տարածաշրջանային խմբավորումների ձևավորումը դիտարկվում է որպես երկու խումբ սուբյեկտների փոխազդեցության արդյունք: Մի կողմից դրանք տարածաշրջանային քաղաքականության միջոցառումների նկատմամբ պահանջարկ ներկայացնող սուբյեկտներն են, մյուս կողմից՝ քաղաքական որոշումներ ընդունող սուբյեկտները, որոնք ապահովում են նման միջոցառումների առաջարկը՝ ինտեգրման օգտին հանդես եկող խմբավորումների քաղաքական աջակցությունը ստանալու համար:

Այսպիսով, սահմանազատելով համաշխարհային և տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացները, կարելի է բնորոշել դրանք նաև ըստ էության:

Համաշխարհային տնտեսական ինտեգրումը միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների գործունեության ընդլայնման, ինչպես նաև ՎԱԿ-երի կողմից, համաշխարհային տնտե-

սության մենաշնորհեցման նպատակով, աշխատանքի միջազգային բաժանման խորացման գործընթաց է, որը հանգեցնում է երկրների տնտեսական կապերի փոխլրացմանն ու փոխկապվածությանը և համաշխարհային տնտեսության վերածմանը միասնական տնտեսական օրգանիզմի:

Տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրումը միջպետական համաձայնությունների միջոցով ամրագրված, անդամ երկրների միջև տնտեսական կապերի խորացմանն ու ազատականացմանն ուղղված համագործակցություն է, որն իրականացվում և վերահսկվում է միջպետական մարմինների կողմից՝ տարածաշրջանային մրցունակ շուկայի ձևավորման նպատակով:

Կարևոր է նաև ընդգծել, որ միայն «միջպետական համաձայնությունների միջոցով ամրագրված» սահմանափակումը նեղացնում է տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի հասկացությունը, քանի որ այդպիսի ինտեգրման կարող են հասնել երկու ոչ պետական ընկերություններ, ասոցիացիաներ կամ համագործակցող այլ միավորներ:

¹⁴ Shanks M., Lambert J., The Common Market Today And Tomorrow, Praeger, 1962, page 56-69.

¹⁵ Summers L., Regionalism and The World Trade System in Policy Implication of Trade and Currency Zones, a symposium, sponsored by The Federal Reserve Bank of Kansas City, 1991, page 95-102.

1.2. Տարածաշրջանային ինտեգրման նախադրյալները և դրանց դրսևորման առանձնահատկությունները

Եվրոմիության տնտեսական համագործակցության հաջողությունների գործնական արդյունքների գնահատումը միջազգային տնտեսագիտության տեսաբաններին թույլ է տվել ուսումնասիրել և ներկայացնել նախադրյալների այն ամբողջությունն, առանց որոնց ինտեգրումը չի տա շոշափելի փոխշահավետ արդյունքներ: Այդ նախադրյալները, որոնք համակարգվել և ներկայացվել են ռուս գիտնական Ա. Կիրեևի կողմից,¹⁶ հանգում են հետևյալին.

1. ինտեգրվող երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների մերձությունն ու շուկայական հարաբերությունների հասունության աստիճանը,
2. ինտեգրվող երկրների աշխարհագրական մերձությունը, մի շարք դեպքերում (մաքսային միության) նաև ընդհանուր սահմանի առկայությունը և պատմականորեն ձևավորված տնտեսական կապերը,
3. երկրների առջև ծառայած տնտեսական և այլ հիմնախնդիրների ընդհանրությունը տնտեսական զարգացման և տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման, ֆինանսավորման, քաղաքական համագործակցության և այլ ոլորտներում:

Ինտեգրման նախադրյալների շարքում նշվում են նաև, այսպես կոչված, ցուցադրման և «դոմինոյի էֆեկտները»: Ըստ ցուցադրման էֆեկտի, ինտեգրված երկրներում տեղ գտած տնտեսական հաջողությունները որոշակի հոգեբանական ազդեցություն են թողնում այդ գործընթացներից դուրս մնացած երկրների վրա, որոնք ձգտում են անդամագրվել այդ համաձայնագրերին: Նմանատիպ մեկնաբանություն է տրվում «դոմինոյի էֆեկտին», ըստ որի՝ աուտսայդեր (վերջնատեղային) երկրները կանգնում են որոշակի դժվարությունների առջև՝ կապված ինտեգրման խմբավորման անդամագրվող երկրների տնտեսական կապերի վերակողմնորոշման հետ և կորցնում են նախկին տնտեսական կապերը: Ուստի, չունենալով անգամ ցանկություն, շահագրգռվածություն են ցուցաբերում

¹⁶ Киреев А., Международная экономика, часть 1, Москва, Международные отношения, 1998, стр. 362.

մուտք գործելու այս կամ այն խմբավորման մեջ: Փաստորեն, կարելի է եզրակացնել, որ ցուցադրման և «դոմինոյի էֆեկտները» տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի նախադրյալները չեն: Արդեն ինտեգրված երկրների տնտեսական հաջողությունների վերագնահատման հիման վրա համագործակցության ցանկությունը կարող է կոչվել ինտեգրացիայի շարժառիթ:

Նախ, ինտեգրվող երկրների տնտեսական մակարդակների մերձության ու շուկայական հասունության աստիճանը որպես տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի նախադրյալ նշելիս անհրաժեշտ է շեշտը դնել երկրների տնտեսական զարգացման **բարձր** մակարդակի վրա: Չարգացող երկրների տնտեսական ինտեգրացիայի արդի ձեռքբերումների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ **ինտեգրման գործընթացներից պատրաստ են զարգացած, այլ ոչ թե զարգացող երկրները**: Այդ առումով, բացառություն չի կազմում նաև Հարավարևելյան Ասիայի նոր ինդուստրիալ երկրների համագործակցությունը (ASEAN): ASEAN-ը ձևավորվել է 1967թ. և միայն 9 տարի անց սկսել է մշակել տնտեսական համագործակցության պլան, իսկ 1992թ. կայացրել է որոշում՝ մինչև 2003թ. ձևավորել ազատ առևտրային գոտի՝ փոխադարձ առևտրի ազատականացման նպատակով: Քանի որ ինտեգրվող երկրները միմյանց նկատմամբ չեն կրում իրավական պարտավորություններ, և, որ ամենակարևորն է, անդամ երկրները չունեն տնտեսական զարգացման հավասար բարձր մակարդակ (բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող եկամուտները Սինգապուրում կազմում են 22500 դոլար, Թաիլանդում՝ 8400 դոլար, Մալայզիայում՝ 700 դոլար),¹⁷ ուստի ինտեգրացիայի բացասական ելքը անսպասելի չէր: Դա է պատճառը, որ ազատ առևտրային գոտու ձևավորման հարցը ASEAN երկրները երկարաձգեցին մինչև 2008թ.:¹⁸

Արտահանման հումքային ուղղվածություն ունեցող երկրների ինտեգրումը ազգային տնտեսությունների փոխլրացման բավարար հիմքեր չունի: Ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջադիմության պայմաններում արտահանման կառուցվածքում պատրաստի

¹⁷ Հաշվարկները կատարվել են Журнал МЭиМО, N9, 2001, էջ 90-94 տվյալների հիման վրա:

¹⁸ “The Framework Agreement on ASEAN Investment Area” Handbook on investment Agreements in ASEAN; Jakarta. The ASEAN Secretariat, 1998.

ապրանքների բաժնեմասի ավելացումն է միայն պայմանավորում ազգային շուկաների փոխլրացման բարձր մակարդակը, որն էլ, իր հերթին, հանգեցնում է բնակչության կենսամակարդակների (բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ) և երկրների տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակների փոխկապվածությանը: ***Որքան բնակչության կենսամակարդակը բարձր է, այնքան ավելի մեծ է պահանջարկը բարձրորակ ապրանքների նկատմամբ:*** Ուստի միայն զարգացած երկրների համագործակցությունը կարող է նպաստել բարձրորակ ապրանքների փոխադարձ առևտրի ընդլայնմանը: Պարզ է, որ «շուկայական հասունության աստիճանը» ճշգրտման կարիք ունի, և տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի նախադրյալներից առաջինը կարելի է վերաձևակերպել այսպես. ***ինտեգրվող երկրները պետք է ունենան տնտեսական զարգացման բարձր մակարդակ և հասուն շուկայական հարաբերություններ:***

Ինչ վերաբերում է ինտեգրվող երկրների աշխարհագրական մերձությանը, ապա դա կարելի է համարել ՏՏԻ ելակետային նախադրյալը, առանց որի ազատ առևտրային գոտիներ ձևավորելու մասին որոշումն իրականացնել հնարավոր չէ: Երկրների տնտեսական ինտեգրման հետագա ռազմավարական քայլերը կառուցվում են ազատ առևտրային գոտու հաջողությունների հիմքի վրա:

Եվ, վերջապես, երկրների առջև ծառայած տնտեսական և այլ բնույթի հիմնախնդիրների ընդհանրությունը, որոշակի նշանակություն է ձեռք բերում, երբ ինտեգրման գործընթացները թևակոխում են ընդհանուր շուկայի փուլ՝ անցնելով ազատ առևտրային գոտիների և մաքսային միության ձևավորման ճանապարհը: Եթե ինտեգրվող երկրները դրանով դադարեցնում են ինտեգրման գործընթացները, ապա տնտեսական այլ հիմնախնդիրների ընդհանրության հարցը չի ծագում (միասնական արժույթային, հարկային, ֆիսկալ քաղաքականության իրականացում):

Տնտեսական ինտեգրացիայի համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ համագործակցության իրական արդյունքների ստացումը կախված է այնպիսի գործոններից, ինչպիսիք են՝ ինտեգրվող երկրների կամքն ու վճռականությունը (Նորվեգիայում բնակչությունը հանրաքվեով մերժեց Եվրոմիությանն անդամակցելու առաջարկը) և քաղաքական կողմնորոշումը (Շվեյցարիա): Ինտեգրվող երկրների տնտեսական հաջողությունների հիմքում ընկած են նաև ինտեգրացիայի, այսպես կոչված, թաքնված գործոնները՝ մշակու-

թային և կրոնական ընդհանրությունները: ՏՏԻ գործընթացներում վերջիններիս կարելի է վերագրել ոչ պակաս կարևոր դեր, համեմայնդեպս, այսօր, այն տարածաշրջաններում, որտեղ անտեսված է նշված գործոնների դերը, ինտեգրման յուրաքանչյուր փորձ մատնվում է անհաջողության (ԱՊՀ, ՍԾՏՀ): Պակաս կարևոր չէ նաև ինտեգրման ցանկություն հայտնող երկրների թիվը՝ համաձայնագրի ստորագրման սկզբնական փուլում: Քանի որ տնտեսական զարգացման բարձր մակարդակը միանգամից ձեռք չի բերվում, ուստի ինտեգրացիայի նախընտրելի ուղին երկկողմ (լավագույն դեպքում եռակողմ) առևտրային արտոնյալ պայմանագրերի կնքումից, երկրների տնտեսական զարգացմանը, արտաքին առևտրի անվանացանկի և կառուցվածքի ընդլայնմանը զուգահեռ, աստիճանական անցումն է բազմակողմ ինտեգրմանը:

Միջազգային տնտեսագիտության մեջ տնտեսության բացությունը, որպես տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման կարևորագույն նախադրյալ, ընդհանրապես չի քննարկվում: Սակայն տնտեսության բացությունը, որն ուղղակիորեն պայմանավորված է երկրների արտահանման խթանման քաղաքականությամբ և պետության արտաքին տնտեսական կողմնորոշմամբ, չի կարող անմիջական ազդեցություն չունենալ երկրների տնտեսական ինտեգրման նախաձեռնության և դրա հետագա հաջողությունների վրա: Տնտեսության բացությունը արտացոլում է ոչ միայն երկրի տնտեսական իրավիճակն ու դրա ներդաշնակ զարգացումը, այլև թույլ է տալիս գնահատել համաշխարհային տնտեսության մեջ թափանցելու մասշտաբներն ու համագործակցության փոխլրացման հնարավորությունները: Ուստի տնտեսության բացությունը կարելի է ներկայացնել որպես ՏՏԻ նախադրյալ, քանի որ դա նաև երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակի չափանիշն է: Ավելին, տնտեսության բացության մակարդակի գնահատումը թույլ կտա ինտեգրման մտադրություն ունեցող երկրներին սկզբնապես կողմնորոշվել, թե ինչպիսին կլինի համագործակցության ապագան:

Տնտեսության բացությունը տնտեսագիտական գրականության մեջ բնորոշվում է որպես «այնպիսի տնտեսություն, որտեղ տնտեսական հարաբերությունների բոլոր սուբյեկտները կարող են, առանց սահմանափակումների, ապրանքների և կապիտալի համաշխարհային շուկայում իրականացնել գործառույթներ», կամ «բաց տնտեսությունը արտաքին առևտրի մենաշնորհի վերացումն է

(մի շարք դեպքերում պետական վերահսկողության պահպանման պայմանով), աշխատանքի միջազգային բաժանման մեջ համեմատական առավելությունների արդյունավետ օգտագործումը, համատեղ ձեռնարկատիրության տարբեր ձևերի ակտիվ օգտագործումը, ազատ ձեռնարկատիրական գոտիների կազմակերպումը»: Տնտեսության բացության մեկ այլ սահմանում է տրված «ժամանակակից տնտեսագիտական բառարանում», որտեղ տնտեսության բացությունը ներկայացվել է որպես այնպիսի իրավիճակ, որի դեպքում երկիրն հնարավորություն ունի ոչ միայն ազատ արտահանելու իր ապրանքները, այլև բաց են երկրի սահմանները օտարերկրյա կապիտալի և ապրանքների առջև: Ամերիկացի տնտեսագետներ Ջ. Սաքսը և Է. Ուորները տնտեսության բացության չափանիշների թվում կարևորում են արտահանման և ներմուծման ոչ բարձր մաքսային սահմանափակումները, ազգային արժույթի խելամիտ փոխարկելիությունը, բարենպաստ ներդրումային մթնոլորտը և տնտեսության կառուցվածքում բազիսային ճյուղերի տեսակարար կշիռը:¹⁹ Միանգամայն ընդունելի է Վ. Ֆոմիչևի պնդումն այն մասին, որ «տնտեսության բացության աստիճանը կախված է նաև ազգային տնտեսության ճյուղային կառուցվածքից: Որքան մեծ է բազիսային ճյուղերի տեսակարար կշիռը (մետալուրգիա, էներգետիկա և այլն), այնքան փոքր է աշխատանքի միջազգային բաժանման մեջ երկրի մասնակցության աստիճանը, այսինքն՝ դրա բացության աստիճանը: Եվ հակառակը, վերամշակող արդյունաբերությունը՝ հատկապես դրա այնպիսի ճյուղեր, ինչպիսիք են՝ մեքենաշինությունը, էլեկտրոնիկան, քիմիան և այլն, ենթադրում են ավելի խորը առարկայական մասնագիտացում, որի շնորհիվ տեղի է ունենում երկրների տեխնոլոգիական փոխլրացման աճ և, համապատասխանաբար, տնտեսության բացության բնույթի աճ»:²⁰

Տնտեսության բացությունը բնութագրող վերոհիշյալ մոտեցումները ոչ թե առանձին-առանձին, այլ բոլորը միասին են արտահայտում միջազգային տնտեսագիտության տեսանկյունից այդ կարևորագույն կատեգորիայի բովանդակությունը: Տնտեսության բացությունը որոշակի երկրում ձևավորված այն քաղաքական, տնտեսական, իրավաօրենսդրական, բարոյահոգեբանական միջավայրն է,

¹⁹ Авдокушин Е.Ф., Международные экономические отношения, Москва, 1999, стр. 19.

²⁰ Фомичев В.И., Международная торговля, Учебник, Москва, ИНФРА-М, 2000, стр.43.

որը նպաստավոր է ոչ միայն համաշխարհային տնտեսական կապերի ակտիվացումից փոխադարձ օգուտներ քաղելու, այլ նաև տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացների զարգացման առումով:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ առաջարկվում են երկրների տնտեսության բացության մակարդակը բնութագրող մի շարք ցուցանիշներ, որոնք միաժամանակ նաև արտացոլում են աշխատանքի միջազգային բաժանմանը երկրների մասնակցության աստիճանը:²¹ Սակայն դրանք (արտահանման բաժնեմաս, ներմուծման բաժնեմաս, արտաքին առևտրային շրջանառության բաժնեմաս) թույլ չեն տալիս իրականում պատկերացում կազմել երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների մասին, հատկապես ինտեգրվող երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակները գնահատելու տեսանկյունից: Նշված ցուցանիշները չեն արտացոլում արտաքին առևտրային կապերին մասնակցության տեխնոլոգիատարությունը, որն անվերապահորեն տնտեսական զարգացման բարձր մակարդակի վկայությունն է:

Միջազգային տնտեսագիտության մեջ, սկսած 1990-ական թթ., շահարկվում է այն մոտեցումը, որ տնտեսության բացության բարձր մակարդակ ունեցող երկրներում արտաքին առևտրային շրջանառության բաժնեմասը գերազանցում է 45%-ը, իսկ եթե փոքր է 27%-ից, ապա տնտեսության բացության մակարդակը գնահատվում է ցածր:²² Արտաքին առևտրային շրջանառության բաժնեմասի ցուցանիշը, ըստ առանձին երկրների, հաշվարկվում է որպես արտահանման և ներմուծման գումարի հարաբերությունը ՀՆԱ-ի նկատմամբ: Սա կարելի է համարել տնտեսության բացությունը բնութագրող ոչ լիարժեք ցուցանիշ, քանի որ երկրի արտահանումն արտացոլում է մնացած աշխարհի հետ տնտեսական կապերի որակն ու քանակը, իսկ ներմուծումը աշխարհի մնացած երկրներից տվյալ երկիր մուտք գործող ապրանքների քանակական և որակական բնութագրիչն է: Եվ այդ երկու ցուցանիշների գումարի հարաբերությունը արտահանող երկրի ՀՆԱ-ին, պատկերացում կարող է տալ միայն աշխատանքի միջազգային բաժանմանը մասնակցության

²¹ Аكوпова Е. и др., Мировая экономика и международные экономические отношения, изд. "Феникс", Ростов-на-Дону, 1997, стр. 30.

²² Авдокушин Е.Ф., Международные экономические отношения, Москва, 1999, стр.18-19.

մակարդակի կամ, լավագույն դեպքում, երկրի ապրանքային ապահովվածության մասին:

Տնտեսության բացությունը բնութագրող քիչ թե շատ հիմնավոր ցուցանիշ է արտահանման տեսակարար կշիռը (OE): Այս ցուցանիշը կարելի է համարել առավել օբյեկտիվ թեկուզ և այն պատճառով, որ արտահայտում է տվյալ երկրի արտահանման տեսակարար կշիռը համաշխարհային արտահանման մեջ, այսինքն՝ ցույց է տալիս երկրի և համաշխարհային տնտեսության փոխկապվածության աստիճանը: Դա հաշվարկվում է որպես առանձին երկրի և համաշխարհային արտահանման հարաբերությունը.²³

$$OE = EC / EW * 100\% , \text{ որտեղ } \backslash$$

OE - տնտեսության բացության մակարդակը բնութագրող արտահանման տեսակարար կշիռի ցուցանիշն է,

EC - երկրի արտահանման ծավալն է,

EW - համաշխարհային արտահանման ծավալն է:

Որքան ավելի մեծ է երկրի արտահանման տեսակարար կշիռը համաշխարհային արտահանման մեջ, այնքան այդ երկրի մասնագիտացման մակարդակը բարձր է, և մեծ է այդ երկրի արտադրանքի նկատմամբ համաշխարհային պահանջարկը: Սակայն ՏՏԻ տեսանկյունից, այս ցուցանիշը բավարար պատկերացում չի կարող տալ այն մասին, թե ինչպիսին է արտահանման կառուցվածքը, ինչ հաջողություններ կունենան երկրներն այլ երկրների հետ համագործակցությունից: Հարևան երկրների տնտեսական ինտեգրացիայի համար կարևոր է, թե որքանով են զարգացած այդ երկրների ազգային շուկաները, և ինչ կարող են առաջարկել դրանք համագործակից երկրներին: Հունքային ապրանքների կամ էներգետիկ ռեսուրսների առևտրի համեմատական առավելությունները ինտեգրման ցանկություն հայտնող երկրին կախման մեջ կոմեն մի կողմից տեխնոլոգիական առավելություններ ունեցող երկրից, մյուս կողմից էլ՝ համաշխարհային շուկայում այդ ապրանքների գների տատանումներից: Եթե ինտեգրվող երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակը բնութագրվում է հունքային և էներգետիկ կողմնորոշվածությամբ, ապա այդ համագործակցությունից սպասումները կլինեն շատ աննշան, որը, վերջին հաշվով, երկիրը կա-

²³ Акопова Е. и др., Мировая экономика и международные экономические отношения, 1997, стр. 30.

րող է ձեռք բերել՝ օգտագործելով միջազգային առևտրի իր համեմատական առավելությունները: Ուստի փոխշահավետ համագործակցության անհրաժեշտ նախադրյալը երկրների արտահանման տեխնոլոգիական հագեցվածությունն է: Որքան երկրի արտահանման մեջ մեծ է պատրաստի, տեխնիկական առաջադիմության նյութական կրողների՝ ապրանքների տեսակարար կշիռն, այնքան ինտեգրման անհրաժեշտությունը հիմնավորված է: Արտահանման կառուցվածքում զիտատար, բարձր տեխնոլոգիական ապրանքների մեծ տեսակարար կշիռն արտացոլում է երկրների փոխլրացման, արտաքին շուկաներում ազգային արդյունքների նկատմամբ ձևավորված պահանջարկի բավարարման հնարավորությունը: Ուստի, որպես տնտեսության բացության մակարդակն արտացոլող ցուցանիշ, կարող է հանդես գալ, այսպես կոչված, արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասը՝ OET, որը ցույց է տալիս երկրի համախառն արտահանման մեջ տեխնոլոգիատար ապրանքների տեսակարար կշիռը.

$$OET = QET / QE * 100\% , \text{ որտեղ } \backslash$$

OET - արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասն է,

QET - երկրի արտահանման մեջ տեխնոլոգիատար ապրանքների ծավալն է,

QE - երկրի արտահանման ծավալն է:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ առևտրի տեխնոլոգիատարությունը չափվում է «առանձին ճյուղերում ապրանքների արտադրության ու առևտրի ծավալում հետազոտությունների և մշակումների վրա կատարված ծախսումների բաժնեմասով»²⁴: Առևտրի տեխնոլոգիատարության ցուցանիշը հաշվարկվում է ըստ երկրների առանձին ճյուղերի և տարբեր ապրանքների, այնուհետև սահմանվում է միջին ցուցանիշը, որի համեմատությամբ էլ որոշվում է առևտրի տեխնոլոգիատարության բարձր կամ ցածր լինելը: Տեխնոլոգիատար է համարվում տիեզերական, գրասենյակային սարքավորումների, էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների, էլեկտրատեխնիկական ապրանքների և դրանց մասերի, դեղորայքի, էլեկտրասարքավորումների և գործիքների առևտուրը, որոնց առևտրի տեխնոլոգիատարության գործակիցը տատանվում է 4.4-22.7%-ի սահ-

²⁴ Киреев А., Международная экономика, Москва, 1998, Международные отношения, часть1, стр. 352.

մաններում: Ավտոմոբիլային, քիմիական արդյունաբերության, ինչպես նաև արդյունաբերական ապրանքների առևտուրն ունի տեխնոլոգիատարության միջին գործակից, որը կազմում է, համապատասխանաբար՝ 2.7, 2.3 և 1.8 %:

Առևտրի տեխնոլոգիատարության դասակարգումն իրականացվում է նաև ՄԱԿ-ի Առևտրի և զարգացման հանձնաժողովի կողմից (UNCTAD) և Ստանդարտ միջազգային առևտրային դասակարգման (SITC) միջոցով, սակայն դրանք հիմնականում մոտավոր բնույթ ունեն:

Վերը նշված արտահանման տեխնոլոգիատարության ցուցանիշը *տեխնոլոգիաազեցված ճյուղերի կողմից արտադրված նոր կամ շուկայում արդեն հայտնի, սակայն տեխնոլոգիապես կատարելագործված, վերջնական սպառման՝ անձնական և արտադրողական նշանակության ապրանքների արտահանման տեսակարար կշիռն է երկրի արտահանման ընդհանուր ծավալում:*

Երկրների խմբերի արտահանման բաժնեմասերի հաշվարկը, ըստ առանձին ապրանքախմբերի, թույլ է տալիս գնահատել դրանց արտահանման տեխնոլոգիատարությունը (աղյուսակ 1): Ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակում բերված տվյալները, համաշխարհային արտահանման մեջ զարգացած երկրների բաժինը, անցած 20 տարիների ընթացքում, եղել է բարձր, իսկ 1990թ. հասել է նույնիսկ 71.3%-ի, չնայած որ 1990-ական թթ. մի շարք զարգացած երկրներում սկիզբ առած տնտեսական ճգնաժամերը հանգեցրին այն բանին, որ 2000թ-ին այդ երկրների բաժինը համաշխարհային արտահանման մեջ կրճատվեց՝ հասնելով 1980թ. մակարդակին: Չարգացող երկրների արտահանման բաժնեմասը ևս ունի աճի միտում. դրանց բաժինը 1980թ. 23.3%-ից 2000թ. հասել է 32.2%-ի, ընդ որում, այդ աճը տեղի է ունեցել համաշխարհային արտահանման մեջ Արևելյան Եվրոպայի երկրների բաժնեմասի նվազման հաշվին: Ըստ առանձին ապրանքախմբերի արտահանման կառուցվածքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տասնմեկ ապրանքային խմբերից իննում զարգացած երկրների բաժինն անցնում է 50%-ից:

Չարգացող երկրներն առաջատար դիրքեր են գրավում էներգետիկ ռեսուրսների, տեքստիլ ապրանքների, բամբակյա գործվածքների և հագուստի արտահանման շուկաներում, այն դեպքում, երբ արդյունաբերական զարգացած երկրները համաշխարհային շուկայում հանդես են գալիս որպես արդյունաբերական, քիմիական ար-

տադրության ապրանքների, տրանսպորտային և մեքենաշինական սարքավորումների, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և մի շարք այլ տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանման առաջատարներ:

Տարածաշրջանային ինտեգրման խմբավորումների արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասի հաշվարկը (աղյուսակ 2) ցույց է տալիս, որ բացության ամենաբարձր մակարդակ ունեն ԵՄ երկրները՝ 36.8%, Լատինամերիկյան ազատ առևտրային տարածքը (LAFTA)՝ 21.7% և Գյուսիսամերիկյան ազատ առևտրի համագործակցությունը (NAFTA)՝ 18.8%: Մնացած ինտեգրման խմբավորումներում բացության մակարդակը չի հասնում նույնիսկ 10%-ի:

Աղյուսակ 1
Երկրների առանձին խմբերի արտահանման բաժնեմասն՝ ըստ ապրանքախմբերի (%) ²⁵

Ապրանքների անվանումը	Երկրներ	1980թ.	1990թ.	2000թ.
Ընդհանուր	Աշխարհ	100	100	100
	Չարգացած երկրներ	62.9	71.3	63.8
	Չարգացող երկրներ	29.3	23.4	32.2
	OPEC	15.3	5.2	5.4
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	14.0	18.2	26.8
	Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	7.8	5.3	4.1
Առաջնային ապրանքներ, ներառյալ վառելանյութ	Աշխարհ	100	100	100
	Չարգացած երկրներ	39.0	50.5	46.8
	Չարգացող երկրներ	53.7	39.4	44.4
	OPEC	34.6	17.4	19.8
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	19.1	22.0	26.4
	Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	7.3	10.1	6.9
Արդյունաբերական ապրանքներ	Աշխարհ	100	100	100
	Չարգացած երկրներ	82.3	78.8	67.7
	Չարգացող երկրներ	10.6	17.8	29.5
	OPEC	0.5	0.8	1.5
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	10.1	17.0	28.0
	Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	7.2	3.4	2.8
	Աշխարհ	100	100	100

²⁵ McGuire G., Smith T., Restrictiveness of International Trade in Maritime, UNCTAD report, Tables 2-10, 2000.

Պարենային ապրանքներ	Ջարգացած երկրներ	64.4	67.7	64.7
	Ջարգացող երկրներ	31.2	29.2	32.9
	<i>OPEC</i>	1.9	1.9	3.0
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	29.3	27.3	29.9
	Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	4.4	3.2	2.4
Գյուղատնտեսական հումքային ապրանքներ	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	6.1	66.3	63.6
	Ջարգացող երկրներ	30.0	24.2	30.0
	<i>OPEC</i>	4.7	1.8	2.8
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	25.3	22.4	27.5
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	8.8	9.5	6.1	
Հանքահումք	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	59.9	59.4	55.8
	Ջարգացող երկրներ	31.7	33.5	39.6
	<i>OPEC</i>	2.8	3.2	6.3
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	28.9	30.3	33.3
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	8.4	7.1	4.7	
Էներգետիկ ռեսուրսներ	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	18.3	27.5	32.1
	Ջարգացող երկրներ	72.9	56.7	57.8
	<i>OPEC</i>	60.5	39.7	38.0
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	12.4	16.9	19.8
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	8.8	15.8	10.1	
Քիմիական ապրանքներ	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	87.1	83.5	73.3
	Ջարգացող երկրներ	7.4	11.8	18.2
	<i>OPEC</i>	1.0	1.6	2.2
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	6.4	10.2	15.9
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	5.5	4.7	2.5	
Մետաղ (պողպատ, երկաթ)	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	84.3	73.9	65.1
	Ջարգացող երկրներ	6.8	16.4	26.5
	<i>OPEC</i>	0.4	1.4	1.7
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	6.3	15.0	24.8
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	8.9	9.7	8.4	
Գունավոր մետաղներ	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	74.1	64.8	55.8
	Ջարգացող երկրներ	23.3	21.4	35.1
	<i>OPEC</i>	2.7	2.4	12.4
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	20.6	19.0	22.6
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	2.6	13.8	9.2	
Տրանսպորտա-	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	85.0	84.5	70.0

յին և մեքենաշինական սարքավորումներ	Ջարգացող երկրներ	6.0	12.5	27.8
	<i>OPEC</i>	0.3	0.1	0.6
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	5.7	12.4	27.2
	Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	9.0	3.0	2.2
Այլ արդյունաբերական ապրանքներ	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	77.4	69.6	58.5
	Ջարգացող երկրներ	17.0	26.8	36.6
	<i>OPEC</i>	0.5	1.3	2.7
<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	16.5	25.5	33.9	
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	5.6	3.6	3.9	
Տեքստիլ ապրանքներ, բամբակյա գործվածքներ և հագուստ	Աշխարհ	100	100	100
	Ջարգացած երկրներ	61.2	50.7	17.2
	Ջարգացող երկրներ	33.1	45.7	59.3
	<i>OPEC</i>	0.9	1.6	5.1
	<i>Այլ զարգացող երկրներ</i>	32.2	44.1	54.2
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ	5.7	3.6	3.5	

Աղյուսակ 2

Արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասն՝ ըստ առանձին ինտեգրման խմբավորումների 2000թ.²⁶

Երկրների խմբեր	QE (մլրդ դոլար)	QET (մլրդ դոլար)	o ET (%)
Ամբողջ աշխարհ	9040	5356	59.2
Ջարգացած երկրներ	5135	4089	64.1
Ջարգացող երկրներ	3730	1171	31.4
Արևելյան Եվրոպայի երկրներ, այդ թվում՝ Ռուսաստան	175	96	4.5
Եվրոպա			
Բալթյան երկրներ	9.8	1.6	0.16
Եվրոպական ազատ առևտրի ասոցիացիա	138.6	3.2	2.3
Եվրոպական միություն	2248	827.3	36.8
Եվրոպական միության եվրոյի գոտի	1858	565	30.4
Եվրոպական միություն և ասոցացված երկրներ	2428	964	39.7
Ամերիկա			

²⁶ Հաշվարկված է Trade and Development Report, UNCTAD, NY and Geneva, 2002, Tables 3.1-3.4 և МЭИМО 2001, сентябрь №9, стр. 94,111 տվյալների հիման վրա:

Անդյան խումբ	52	0.42	0.8
Կենտրոնական Ամերիկայի ընդհանուր շուկա	10.6	0.02	0.2
Կարիբյան միություն	9	135	0.15
Լատինամերիկյան ազատ առևտրի համաձայնագիր (LAFTA)	1328	288	21.7
Լատինամերիկյան ինտեգրման ասոցիացիա	317	16.5	5.2
Հարավային ընդհանուր շուկա	87	1.2	1.4
Հյուսիսամերիկյան ազատ առևտրի համաձայնագիր (NAFTA)	1149	216	18.8
Աֆրիկա			
Արևելյան և հարավաֆրիկյան ընդհանուր շուկա	23.6	0.09	0.4
Կենտրոն. Աֆրիկայի երկրն. տնտեսական միություն	16	0.05	0.3
Արևմտ. Աֆրիկայի երկրն. տնտեսական միություն	30	1.5	4.9
Հարավային Աֆրիկայի զարգացման միություն	47	0.4	0.8
Կենտրոն. Աֆր. տնտ. և արժու- թային միություն	9.5	0.02	0.2
Արաբական Մագրիբի միություն	46.2	0.4	0.8
Ասիա			
ASEAN	386	24.3	6.3
Բանգկոկի համաձայնագիր	470	36.2	7.7
Տնտեսական համագործակ- ցության կազմակերպ.	82	1.1	1.3
Պարսից ծոցի երկրների համագործակցություն	159	4.1	2.6
Տարածաշրջանային համա- գործակցության Հարավ- ասիական ասոցիացիա	63	0.7	1.04
Միջտարածաշրջանային խմբավորումներ			
APEC	2870	1346	46.9
Սևծովյան տնտեսական համագործակցություն	179	5.2	2.9
ԱՊՀ	149	3.6	2.4

Միջտարածաշրջանային ինտեգրման խմբավորում հանդիսա-
ցող Ասիա-խաղաղօվկիանոսյան տնտեսական համագործակցու-
թյան (APEC) շրջանակներում տնտեսության բացության ցուցանիշը
բավականին բարձր է, սակայն դա չի կարելի համարել տնտեսա-
կան ինտեգրացիայի մակարդակի չափանիշ, քանի որ այս տարա-
ծաշրջանում համագործակցությունը հեռու է ինտեգրում կոչվելուց,
հետևաբար՝ տնտեսության բացության ցուցանիշը պայմանական
բնույթ ունի: Այսպես, APEC-ի մեջ մտնում են 21 երկրներ, այդ
թվում արդյունաբերական զարգացած (ԱՄՆ, Կանադա, ճապոնիա),
նոր ինդուստրիալ երկրները, Չինաստանը և Ռուսաստանը, ուստի
խոսքը չափազանց ընդգրկուն շուկայի մասին է, որտեղ արտաքին
առևտրային շրջանառության ծավալները փոքր լինել չեն կարող:
Փաստորեն, APEC-ի մեջ ներառվում է NAFTA-ի և ASEAN-ի առևտ-
րային շրջանառությունը և:

Արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասի ցուցանի-
շի և տնտեսության բացության մակարդակը բնութագրող արտա-
հանման բաժնեմասի ցուցանիշի համեմատությունը (հավելված 1)
ցույց է տալիս, որ արդյունաբերական զարգացած և զարգացող
երկրներում տնտեսության բացության մակարդակը XX դարի վեր-
ջին աճել է ընդամենը 1%-ով: Տնտեսության բացության բարձր մա-
կարդակ են ցուցաբերել Կանադան (45%), Ավստրիան (44%), Բել-
գիան (75%), Հոլանդիան (55%), Շվեյցարիան (42%), Նորվեգիան
(47%): Տնտեսության բացության բարձր մակարդակը, փաստորեն,
բնորոշ է Եվրոմիության երկրներին: Մնացած զարգացած երկրնե-
րում այդ ցուցանիշը 40%-ից ցածր է, իսկ ԱՄՆ-ում կազմում է 11%:
Զարգացող նորինդուստրիալ այնպիսի երկրներում, ինչպիսիք են
Թաիլանդը և Թայվանը, արտահանման բաժնեմասը 2000թ. կազ-
մում է, համապատասխանաբար՝ 48% և 62%:

Զարգացած մի շարք երկրների համեմատությամբ՝ բարձր են
նաև Ֆիլիպինների, Ինդոնեզիայի, Հարավային Կորեայի, Չիլիի,
Մեքսիկայի ցուցանիշները: Սակայն նշանակո՞ւմ է արդյոք, որ այս
երկրներն ունեն ավելի ազատականացված ազգային շուկա, ավելի
խորն են ինտեգրված համաշխարհային տնտեսական կապերին,
քան ԱՄՆ-ը, ճապոնիան, Շվեդիան, Ֆրանսիան, Մեծ Բրիտանիան և
այլն: Բացության համեմատաբար բարձր մակարդակ ունեն
ASEAN-ի անդամ երկրները, որոնք արտաքին շուկաների հետ
կապված են արտահանման տեխնոլոգիատարության համեմատա-

բար բարձր մակարդակով, որը հասնում է 6.3%-ի: Մնացած զարգացող երկրներում արտահանման բաժնեմասի ցուցանիշը 20%-ից բարձր է, իսկ արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասը չի հասնում նույնիսկ 1%-ի:

Այսպիսով, արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասի ցուցանիշի միջոցով երկրի տնտեսության բացության գնահատումը միաժամանակ նաև պատկերացում է տալիս աշխատանքի միջազգային բաժանման մեջ երկրի արտահանման որակական պարամետրերի մասին: Ըստ առանձին ինտեգրման խմբավորումների՝ առաջարկված բաժնեմասի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ԵՄ շրջանակներում այդ ցուցանիշը բարձր է և գերազանցում է 30% մակարդակը: Դա նշանակում է, որ այդ երկրները համաշխարհային շուկայի հետ կապված են բարձր տեխնոլոգիական ապրանքների արտահանմամբ, իսկ ինտեգրման գործընթացները գտնվում են զարգացման բարձրագույն փուլում: LAFTA-ն, ինչպես նաև NAFTA-ն ունեն արտահանման տեխնոլոգիատարության այնպիսի մակարդակ, որը դեռևս բավարար չէ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման հաջորդ փուլին անցնելու համար: ASEAN-ի երկրների և Բանգկոկի համաձայնագրի շրջանակներում էլ համագործակցությունը չի թևակոխում ազատ առևտրային գոտի, քանի որ արտահանման տեխնոլոգիատարությունը 10%-ից ցածր է:

ՀՀ արտահանման տեխնոլոգիատարության ցուցանիշի հաշվարկը թույլ կտա ճիշտ գնահատել ինչպես տարածաշրջանի, այնպես էլ հարևան երկրների հետ ՀՀ տնտեսական ինտեգրման անհրաժեշտությունն ու հնարավորությունները: Արտահանման կառուցվածքում առանձնացվել են վերը նշված դասակարգմանը համապատասխանող տեխնոլոգիատար ապրանքախմբերը: Դրանք են՝ դեղագործական նյութերը, էլեկտրական մեքենաները և սարքավորումները, ձայնագրող ապարատները և դրանց մասերը, թռչող տիեզերական ապարատները, ինչպես նաև օպտիկական, լուսանկարչական, չափիչ, բժշկական և վիրաբուժական սարքերն ու ապարատները, դրանց մասերն ու հարմարանքները²⁷: Այդ սկզբունքով կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ ՀՀ համախառն արտահանման տեխնոլոգիատարությունը 1999թ. կազմել է 5.4%,

²⁷ Նշված ապրանքախմբերը հետազայում կորվեն այլ երկրների հետ ՀՀ փոխադարձ առևտրի տեխնոլոգիատարության հաշվարկման հիմքում:

2000թ., բավականին բարձրանալով, հասել է 8.2%-ի: Հետագա երկու տարիների ընթացքում ՀՀ արտահանման տեխնոլոգիատարությունը կտրուկ նվազել է և 2002թ. կազմել 3.0%²⁸:

Այսպիսով, տարբեր ինտեգրման խմբավորումների փոխադարձ առևտրի ծավալների մեջ տեխնոլոգիատար ապրանքների բաժնեմասի վերլուծությունից կարելի է եզրակացնել՝ եթե արտահանման տեխնոլոգիատարությունը բարձր է 30%-ից, ապա համագործակցող երկրները համաշխարհային շուկայի հետ կապված են բարձր տեխնոլոգիական ապրանքների արտահանմամբ, իսկ ինտեգրման գործընթացներն անշրջելի են: Եթե ինտեգրման ցանկություն հայտնող երկրներում արտահանման մեծ ծավալներին համապատասխանում է արտահանման տեխնոլոգիատարության 15-20%-ի հասնող բաժնեմաս, ապա տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի գործընթացներից սպասումները կլինեն առավել իրական և երկարաժամկետ: Արտահանման տեխնոլոգիատարության ավելի պակաս մակարդակը վկայում է տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի ոչ իրատեսական լինելու մասին:

²⁸ Հաշվարկները կատարվել են «ՀՀ արտաքին առևտուրը 2002թ.» վիճակագրական ժողովածուի տվյալների հիման վրա, ՀՀ ազգային վիճ. ծառայություն, Երևան 2003, էջ 25-38:

ԱՐԵՎՄՏԱԵՎՐՈՊՊԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԻՆՏԵԳՐՈՒՄԸ

2.1. Եվրոմիության ձևավորման և ընդլայնման փուլերը

Թե՛ պատմականորեն և թե՛ ինտեգրման գործընթացների շարունակական, գործնական արդյունքների դրսևորման առումով, ՏՏԻ դասական օրինակը Եվրոմիությունն է: Ինտեգրման արևմտաեվրոպական մոդելը արտադրության և կապիտալի միջազգային խաչաձևման, ազգային տնտեսությունների փոխլրացման, աշխատանքի տարածաշրջանային բաժանման գործընթացների կոորդինացման, տնտեսական հարաբերությունները կարգավորող վերաբնակային ինստիտուտների ձևավորման, տնտեսական զարգացման ռազմավարական քաղաքականության մշակման եզակի դրսևորում է:

Եվրոմիության ձևավորումից ի վեր, մասնակից պետությունների տնտեսական հաջողությունները չէին կարող դուրս մնալ մնացած երկրների ուշադրությունից: Անցյալ դարի 60-ական թթ. Լատինական Ամերիկայում, Հարավարևելյան Ասիայում և Մերձավոր Արևելքում սկիզբ առած ինտեգրման գործընթացները մինչև այսօր դուրս չեն եկել մաքսային միություններին և ազատ առևտրային գոտիներին բնորոշ գործունեության շրջանակներից: Տարածաշրջանային ինտեգրման աշխարհագրությունն ավելի ընդլայնվեց 1990-ական թթ. սոցիալիստական համակարգի փլուզման և այդ համակարգի երկրների շուկայական կողմնորոշման վերադիրքավորումից հետո: Ներկայումս գոյություն չունի որևէ տարածաշրջան, որտեղ հարևան երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունը չընթանա ինտեգրման ռազմավարության տրամաբանությանը համահունչ: Այնուհանդերձ, դրանց գերակշռող մասի համագործակցությունը առայժմ սահմանափակվում է համաձայնագրի կողմերի ամենամյա հանդիպումներով, որտեղ քննարկվում են ապագա գործողությունների ծրագրերը, սակայն մասնակից պետությունները ինտեգրման շոշափելի արդյունքներ դեռևս չեն գրանցում: Ներկայումս տարածաշրջանային ինտեգրումը կարող է, որոշ չափով, փոխհատուցել

առևտրային բանակցությունների «Ուրուզվայական ռաունդի» արդյունքների իրացման գործում ոչ բավարար առաջադիմությունը²⁹:

Եվրոպական երկրների միավորման գաղափարը ծագել է դեռևս հեռավոր անցյալում: Այդ ժամանակներում նման գաղափարներով հանդես էին գալիս հասարակության հոգևոր վերնախավի ներկայացուցիչները՝ փիլիսոփաները, քաղաքագետները, գրողները, հաճախ նաև իշխանավորները: Այդ կապակցությամբ արժե հիշատակել 15-րդ դարի դոմինիկյան վանական Պիեռ Դյուբուայի այն միտքը, որ եվրոպական կոնֆեդերացիայի (համադաշնակցության) խորհրդի միասնական կառավարումը քրիստոնեական աշխարհի գոյության լավագույն ձևն է: Ուիլյամ Պետին 1693թ. իր հայտնի «Եվրոպան ներկա և ապագա աշխարհում» տրակտատում գրել է միասնական եվրոպական պառլամենտի ձևավորման մասին, իսկ 19-րդ դարում Պիեռ Ժոզեֆ Պրուդոն զարգացրել է ընդհանուր եվրոպական կոնֆեդերացիայի ձևավորման գաղափարը: Սակայն եվրոպական պետությունների միավորումն այդ ժամանակաշրջանում չկայացավ, քանի որ դեռևս չէին հասունացել բավարար պատմական նախադրյալներ, չէին ձևավորվել դրա շարժիչ ուժերը, թեև միավորման գաղափարներն իսպառ չէին մարում՝ մերթընդմերթ դառնալով բավականին հրատապ: Ամբողջությամբ վերցրած, այն ժամանակ եվրոպայում ստեղծված իրադրությունը չէր խթանում եվրոպական երկրների ոչ միայն արագացված, այլև աստիճանական միության ձևավորումը: Դրան խոչընդոտում էր հատկապես հզոր տերությունների կողմից եվրոպայում գերիշխանություն հաստատելու ձգտումը:

Միայն 20-րդ դարում, հատկապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ երկրների միջև նախկին հակասությունները սկսեցին թուլանալ, միավորման գաղափարները կրկին հայտնվեցին քաղաքական կյանքի թատերաբեմում: Համաեվրոպականացումը դարձավ նորաձև հոսանք, ի հայտ եկան դրա կարգախոսները ակտիվորեն քարոզող քաղաքական գործիչներ և գաղափարախոսներ: Համաեվրոպականացման շարժման առաջնորդը դարձավ կոմս Ռիչարդ Կուրենհոլց-Կալերգին, որը 1923թ. առաջ քաշեց Եվրոպայի Միացյալ Նահանգների ստեղծման ծրագիրը:

²⁹ Герчикова И.Н., Международные экономические организации, Москва, АО «Консалтбанкир», 2000, стр. 206.

Կուրենհովե-Կալերգին ոչ միայն համաեվրոպականացման տեսաբան էր, այլև դրա իրականացնողը. նա հիմնադրեց Համաեվրոպական միությունը: Այնուամենայնիվ, համաեվրոպականացման գաղափարները չարժանացան Եվրոպայի առաջատար երկրների պետական գործիչների և քաղաքական կուսակցությունների առաջնորդների կողմից սպասվող աջակցությանը:

1927թ. Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարար Արիստիդ Բրիանը ընտրվեց համաեվրոպական միության պատվավոր նախագահ և Ազգերի լիգայի շրջանակներում ներկայացրեց Եվրոպական միության կազմավորման գաղափարը: Այդ ծրագրի համաձայն, Եվրոպական պետությունների միջև պետք է հաստատվեին դաշնային բնույթի փոխհարաբերություններ: Սակայն Բրիանի ծրագրերը Եվրոպայում չընդունվեցին: Միայն երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո արևմտաեվրոպական առաջատար տերությունները արժեքավորեցին միավորման ճանապարհով քաղաքական և տնտեսական հիմնախնդիրների լուծման անհրաժեշտությունը:

Ժամանակակից արևմտաեվրոպական տնտեսական ինտեգրման առաջին քայլերն արվել են 1948թ. մայիսին, Հասագայի վեհաժողովում, որին մասնակցում էին Արևմտյան Եվրոպայի բոլոր երկրներից ավելի քան 800 ներկայացուցիչներ՝ նախարարներ, քաղաքական գործիչներ, ձեռներեցներ: Վեհաժողովում դրվեց միասնական Եվրոպայի ձևավորման խնդիրը, որի կապակցությամբ արտաքին գործերի նախարար Ռոբերտ Շումանը արտահայտեց այն կարծիքը, թե միասնական Եվրոպան մեկ օրում կամ միասնական ծրագրով հնարավոր չէ ստեղծել. դա պետք է լինի երկարատև ժամանակաշրջանում աստիճանական և փուլային համագործակցության արդյունք: Շումանի առաջարկությամբ 1951թ. ապրիլին Ֆրանսիան, Իտալիան, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունը, Բելգիան, Նիդեռլանդները, Լյուքսեմբուրգը Փարիզում ստորագրեցին Աժիտի և պողպատի Եվրոպական միության համաձայնագիրը:

Արևմտաեվրոպական ինտեգրումը նոր թափ առավ 1957թ., երբ Հռոմում այդ նույն երկրների կողմից ստորագրվեցին Եվրոպական տնտեսական համագործակցության (ԵՏՀ) և Ատոմային էներգիայի Եվրոպական համագործակցության մասին փաստաթղթերը: Համագործակցության կազմի մեջ փաստորեն մտան զարգացման բարձր

մակարդակ ունեցող երկրներ, որը և կանխորոշիչ դեր խաղաց հետագա 15 տարիների ընթացքում դրանց արտադրության աճի բարձր տեմպերի պահպանման գործում: 1973թ. տեղի ունեցավ ԵՏՀ առաջին ընդլայնումը. անդամների թիվը հասավ իննի՝ շնորհիվ Մեծ Բրիտանիայի, Դանիայի և Իռլանդիայի միացման: Սակայն դրանով էլ ԵՏՀ տնտեսական ցնցումների և ճգնաժամերի երկարատև ժամանակաշրջանի սկիզբը դրվեց: ԵՏՀ նոր անդամների միացումը լրջորեն մեծացրեց երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների միջև անհամասնությունները՝ ամենից առաջ Իռլանդիայի և Մեծ Բրիտանիայի մի քանի հին՝ արդյունաբերական տեսակետից հետամնաց շրջանների (Լանկաշիր, Յորքշիր, Արևմտյան Մերիլենդ) պատճառով: Դրա հետևանքով 1970-ական թթ. մինչև 80-ական թթ. սկիզբը ԵՏՀ երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների միջև խզումը մեծացավ: Եթե համեմատենք բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ ծավալը ԵՏՀ «իննյակի» տասը առավել զարգացած և տասը առավել հետամնաց շրջանների միջև, ապա 1970թ. 2.9:1 հարաբերությունը 1977թ. հասավ 4:1 հարաբերության: 1981թ. ԵՏՀ-ին միացավ Հունաստանը: Համագործակցության երկրների հետ համեմատած՝ Հունաստանի տնտեսությունը գտնվում էր ավելի ցածր մակարդակի վրա: Հունաստանի մուտքը վերոհիշյալ ցուցանիշը հասցրեց 5:1 հարաբերակցության: 1986թ. Իսպանիայի և Պորտուգալիայի միացումով տեղի ունեցավ ԵՏՀ երրորդ ընդլայնումը, որն էլ ավելի սրեց անհամասնությունները անդամ երկրների միջև: Պորտուգալիայում և Իսպանիայում գյուղատնտեսության մեջ զբաղված էր աշխատող բնակչության հինգից մեկը, այն դեպքում, երբ ԵՏՀ երկրներում այդ ոլորտում զբաղված էր աշխատող բնակչության 13-ից մեկը: Ավելին, միացման ժամանակ Պորտուգալիայում բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող եկամուտները կազմում էին ԵՏՀ երկրների բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող եկամուտների միջինի կեսը, իսկ Իսպանիայում՝ 3/4-ը: 1990թ. հոկտեմբերին Եվրոպայում հայտնրվեց նոր պետություն՝ միացյալ Գերմանիան, որին սպասվում էր սոցիալ-տնտեսական ինտեգրման բարդ ուղի: Այսպիսով, յուրաքանչյուր ընդլայնում այս կամ այն չափով խորացնում է համագործակցության ոչ միատարրությունը:

1992թ. Մասստրիխտի պայմանագրով սկսվեց Եվրոպական ինտեգրման ժամանակակից փուլը: ԵՏՀ անդամ 12 երկրները ստո-

րագրեցին պայմանագիր, որի համաձայն այն վերանվանվեց Եվրոպական միություն: Պայմանագիրը նախատեսում էր.

1. Միասնական եվրոպական քաղաքացիություն, ըստ որի՝ ԵՄ անդամ պետությունների բոլոր քաղաքացիները ձեռք են բերում Եվրոմիության քաղաքացիություն:
2. Տնտեսական և արժույթային միության ձևավորում:
3. Քաղաքական միության ձևավորում, ընդհանուր արտաքին քաղաքականության իրականացում, Եվրոպառլամենտի դերի բարձրացում:

1994թ. սկսվեցին բանակցությունները Եվրոմիության երկրների կազմը 12-ից 16-ի հասցնելու մասին: Անդամակցության հայտ էին ներկայացրել Ավստրիան, Ֆինլանդիան, Նորվեգիան և Շվեդիան: Մասատրիիտի պայմանագրի համաձայն, մինչև վերջնական պայմանագրի ստորագրումը նոր անդամության թեկնածու երկրները պետք է իրենց երկրներում անցկացնեին հանրաքվե: Հանրաքվեի հաջողությունները մեծ չափով պայմանավորված էին նրանով, որ այդ երկրները նախկինում էլ սերտ կապված էին ԵՄ երկրների հետ՝ Եվրոպական տնտեսական տարածքի առումով: Դրանք առավել զարգացած և ժողովրդական ուղիով ընթացող երկրներ էին, հետևաբար՝ դրանց ինտեգրումը հեշտ կլիներ: Հանրաքվեների արդյունքում 1995թ. փետրվարից Ֆինլանդիան, Ավստրիան և Շվեդիան դարձան ԵՄ անդամներ, իսկ Նորվեգիայում ժողովուրդը արտահայտեց բացասական վերաբերմունք:

1990-ական թթ. սկզբներին Եվրոմիության ու Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի (ԿԱԵ) երկրների միջև կնքվեցին առևտրի և համագործակցության համաձայնագրեր, ինչպես նաև հաստատվեց հատուկ տնտեսական ծրագիր՝ PHARE, որը սկզբում նախատեսված էր միայն Լեհաստանի և Հունգարիայի տնտեսական վերակառուցման համար, սակայն հետագայում ընդգրկեց նաև Չեխիան, Սլովակիան, Բուլղարիան, Ռումինիան և Բալթյան երեք պետությունները: Ծրագրի նպատակն էր նպաստել ԿԱԵ-ում տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումների իրականացմանը և նրանց նախապատրաստել ինտեգրվելու Եվրոպական ընտանիքին:

Ինչպես թեկնածու, այնպես էլ ԵՄ անդամ երկրների շահերից է բխում ԵՄ-ի ընդլայնումը. բոլոր թեկնածու երկրները պետք է իրենց քաղաքական և տնտեսական համակարգերը համապատասխանեցնեն ԵՄ չափորոշիչներին և ներքին շուկայում ներկայանան որպես

իրավահավասար անդամներ:

1993թ. հունիսին Կոպենհագենում Եվրոպական խորհուրդն ընդունեց մի սկզբունք, ըստ որի, հավակնորդ երկրները, ցանկության դեպքում, կարող են դառնալ ԵՄ անդամներ. «Մուտքը դեպի ԵՄ կբացվի այն ժամանակ, երբ հավակնորդ երկիրն ի վիճակի կլինի իր վրա վերցնել անդամակցության պարտավորությունները՝ բավարարելով պահանջվող քաղաքական և տնտեսական պայմանները»:

Որպես մուտքի պայմաններ՝ սահմանվեցին, այսպես կոչված՝ «Կոպենհագենի չափանիշներ». դրանք են՝

1. Կայունություն, ժողովրդավարական և պետական իրավական կարգուկանոն, մարդու իրավունքների պաշտպանություն և փոքրամասնությունների նկատմամբ հարգանք ու պաշտպանություն,
2. Գործող շուկայական տնտեսություն և ԵՄ ներքին շուկայում մրցունակության ապահովում,
3. ԵՄ պարտավորությունները սեփականը համարելու կարողություն, այսինքն՝ միասնական կանոնների ընդունում:

Բացի այդ, պետք է թեկնածու երկրները բարիդրացիական հարաբերություններ վարեն հարևան երկրների հետ: Այդ առումով, թեկնածու երկրների վրա Եվրոպական ինտեգրման գործընթացների դրական ազդեցությունը շուտով հայտնի դարձավ. ամենից առաջ բարելավվեցին նրանց միջև երկկողմանի հարաբերությունները, օրինակ, Հունգարիայի և Ռումինիայի միջև՝ կապված հունգարական ազգային փոքրամասնությունների հետ Տրանսիլվանիայում, Չեխիայի և Լեհաստանի միջև՝ տնտեսական և սահմանային խնդիրների հետ կապված:

1997թ. Եվրոպական հանձնաժողովը Եվրոպական խորհրդարանին ներկայացրեց «Օրակարգ 2000» փաստաթուղթը, որը մանրամասն նկարագրում էր թեկնածու պետությունների անդամակցության նախապայմանները: Մանրամասն ուսումնասիրելով ԿԱԵ երկրների ինստիտուտների և ընթացիկ բարեփոխումների վերաբերյալ լրացված հարցաթերթիկները՝ հանձնաժողովը հավանություն տվեց Էստոնիայի, Հունգարիայի, Լեհաստանի, Չեխիայի և Սլովենիայի հետ բանակցություններ սկսելուն: Այս երկրները ամենամեծ հավանականությունն ունեին բավարարելու 1993թ. Կոպենհագենի չափանիշները:

Եվ, այսպիսով, թեկնածու երկրների նկատմամբ, 1998թ-ից սկսած, սկսեց կիրառվել անդամակցությանը նախորդող ռազմավարություն, և, այդ կապակցությամբ, մինչև 2000թ. տրամադրվեց 1.5 մլրդ եվրո, իսկ հետո այդ գումարը հասցվեց 3 մլրդ եվրոյի՝ մինչև 2006թ.:

Բանակցությունները, այսպես կոչված, Եվրոպական կոնֆերանսի շրջանակներում, իրականացվում էին ԵՄ 15 անդամ պետությունների և ԿԱԵ 10 երկրների համապատասխան նախարարների մակարդակով: Այդ կոնֆերանսում քննարկվում էր, առաջին հերթին, օրենսդրության հարմարեցումը ԵՄ միասնական ակտին (բաղկացած է 33 բաժիններից): ԵՄ հանձնաժողովն այդ կապակցությամբ կազմել էր հատուկ գործ՝ յուրաքանչյուր հավակնորդ երկրի համար՝ ըստ հետևյալ չափանիշների.

1. «Համագործակցության փորձ»,
2. Տնտեսական վերակառուցում,
3. ԵՄ-ի ներսում որոշումների ընդունման մեխանիզմ:

«Համագործակցության փորձ» հասկացությունը ներառում էր ԵՄ-ի կողմից ընդունված պայմանագրերի, որոշումների, կանոնների և դիրեկտիվների ամբողջությունը, ըստ որի՝ ԵՄ յուրաքանչյուր նոր անդամ երկիր պետք է վերափոխվի միասնական շուկայի: Ըստ այդ չափանիշի՝ տարբեր են թեկնածու երկրների կարգավիճակները. Կիպրոսը, Հունգարիան կարգավորել են իրենց հարաբերությունները 22 բաժնով, Սլովենիան՝ 20, Չեխիան, Էստոնիան, Սլովակիան՝ 19, Լեհաստանը՝ 16³⁰:

Ըստ երկրորդ չափանիշի, Հունգարիան և Լեհաստանը բացառություն էին կազմում հեռահաղորդակցության ոլորտում՝ ի տարբերություն Սլովենիայի և Չեխիայի, որոնք ունեին արդեն կնքված պայմանագրեր ամերիկյան կորպորացիաների հետ: Ինչ վերաբերում է ծանր արդյունաբերության և գյուղատնտեսության ոլորտներին, ապա թեկնածու երկրների ցուցանիշները լուրջ մտահոգություն էին պատճառում ԵՄ անդամ երկրներին:

Որոշ հետազոտություններ ցույց են տալիս, որ թեկնածու երկրները անգամ որոշակի դժվարություններ կկրեն սկզբնական շրջանում: Օրինակ՝ ըստ Լիտվայի արտաքին գործերի նախարարության տվյալների, ԵՄ մաքսային սակագների կիրառումը կթան-

կացնի լիտվական արտադրության արտահանումը ավելի քան 2%-ով: Բացի այդ, յուրաքանչյուր թեկնածու երկիր ուներ նաև իր խնդիրները, օրինակ՝ Լիտվայի ատոմային էլեկտրակայանը, որն ապահովում է երկրի էլեկտրաէներգիայի 80%-ը, պետք է փակվի՝ ըստ Եվրոպական հանձնաժողովի որոշման: Նույն խնդիրը կա նաև Չեխիայում:

Եվրոպական հանձնաժողովը պահանջում էր նաև փոփոխություններ կատարել Լեհաստանի մետալուրգիական արդյունաբերությունում: Այս առումով, ամենից առաջ անհանգստացնում է այն վտանգը, որ արտադրության ցածր ստանդարտները Լեհաստանում և այլ երկրներում արգելք կհանդիսանան միասնական շուկայի ստեղծման համար:

Խնդիրներ կան նաև գյուղատնտեսության ոլորտում. օրինակ՝ Լեհաստանում, որտեղ զբաղված է աշխատուժի 1/4-ը, եկամուտները կազմում են ՀՆԱ-ի ընդամենը 10%-ը:³¹

Անդամակցման հետ կապված շատ դժվարությունների պատճառով թեկնածու երկրներում առաջանում էին դժգոհություններ հատկապես ազգային քաղաքական կուսակցությունների կողմից: Այսպես, օրինակ՝ Լատվիայում բնակչության ընդամենը 41%-ն էր պատրաստ քվեարկելու ԵՄ անդամակցելու օգտին, իսկ Էստոնիայում 37%-ը:

Այսպիսով, թեկնածու երկրները պետք է սկզբունքորեն հենց անդամակցման օրվանից ընդունեն ԵՄ բոլոր իրավական պարտավորությունները: Բանակցություններ հնարավոր են միայն բացառությունների կարգով այն անցումային դրույթների մասով, որոնց կատարումը կարող է կարճ ժամկետների ընթացքում անիրականացնելի լինել: Սակայն ԵՄ-ն ջանում է այդպիսի բացառությունների թիվը հնարավորինս կրճատել:

Չնայած այն հանգամանքին, որ ԿԱԵ երկրներին հաջողվել էր սեղմ ժամկետներում ընդլայնել իրենց արտաքին տնտեսական կապերը ԵՄ-ի հետ (Հունգարիայի, Լեհաստանի, Չեխիայի, Սլովենիայի բաժինը ԵՄ արտաքին առևտրում կազմում է արդեն 70%), այնուամենայնիվ, շատ Եվրոպական հասարակական գործիչներ զգուշացնում էին, որ ԿԱԵ երկրների անդամակցումը, ԵՄ-ին

³⁰ Fokus Europa. Oslo, 2001, N4, 13.

³¹ С. Глинкина, Накануне вступления в Евросоюз// Современная Европа, 2001, N3, с. 45.

կհասցնի շոշափելի վնասներ, որն էլ իր հերթին կսրի ներքին հակասությունները: Ինչպես հայտարարեց ժակ Դելորը՝ ԵՄ հանձնաժողովի նախագահը, «2004թ. ԵՄ-ի ծրագրված ընդլայնումը համարվում է չնտածված, հապճեպ քայլ, որը հանգեցնելու է ԵՄ-ի ստեղծման գաղափարների իմաստազրկմանը»³²:

Թե ինչպիսի հաջողությամբ կընթանար 100 մլն բնակչության ինտեգրումը, որը կազմում է Միության բնակչության 1/5-ը, սակայն վերջինիս ՀՆԱ-ում ունի 5%-ից նվազ ներդրում, ոչ ոք չէր կարող կանխատեսել, ընդ որում, այդ առիթով գոյություն ունեին միանգամայն տարբեր գնահատականներ: Այսպես, Եվրոպական հետազոտությունների ասոցիացիայի նախագահ և Եվրոպական ինստիտուտի Եվրոպական ինտեգրման հետ կապված խնդիրների հետազոտության կենտրոնի ղեկավար Յու. Բորկոն հույս ուներ, որ «ԵՄ-ն կհաղթահարի իր առջև դրված խնդիրները, որի շնորհիվ տարածաշրջանը առաջիկա տասնամյակում կստանա հնարավորություն՝ լինելու ժամանակակից աշխարհի երկրորդ բևեռը»³³: Իսկ նրա աշխատակից Բիլոսկին ավելի զգույշ էր իր գնահատականներում և կարծում էր. «Գործընթացն այն ժամանակ կարելի է անվանել բարեհաջող, երբ բանակցություններն իրականացվեն որոշակի ժամանակաշրջանի ընթացքում (10 տարում), իսկ հետո նաև 10 տարի պետք է ադապտացիայի (հարմարեցման) համար, այսինքն՝ ոչ քիչ, քան 20 տարի հետո կարող են թեկնածու ամենազարգացած պետությունները ասոցացված անդամներից դառնալ լիիրավ անդամներ»³⁴:

Այնուամենայնիվ, 2004թ. մայիսի 1-ին կայացավ Եվրոմիության ամենամեծ ընդլայնումը: Անդամ պետությունների թիվը 15-ից հասավ 25-ի: Եվրոմիության անդամ դարձան Չեխիան, Սլովակիան, Սլովենիան, Լատվիան, Լիտվան, Էստոնիան, Լեհաստանը, Հունգարիան, Կիպրոսը և Մալթան:

³² Независимая газета. 22. 03.2002.

³³ Европейский Союз на пороге 21века, выбор стратегии развития, М.2001, с.461.

³⁴ Նույն աղբյուրը, էջ 319:

2.2. Եվրոպական միության տնտեսական ինտեգրման հիմնական խնդիրները

Եվրոպական միության երկրների տնտեսական ինտեգրումը սկսվել է ազատ առևտրային գոտուց, անցել մաքսային միությանը բնորոշ քաղաքականության, միասնական ագրարային, բյուջետային և արժույթային քաղաքականությանը, սոցիալ-քաղաքական ոլորտում ունիֆիկացված նորմերի ձևավորման նպատակով՝ Եվրոպական ակտի ընդունմանն ու 1993թ-ից Միության շրջանակներում արտադրության գործոնների՝ կապիտալի, աշխատուժի ազատ տեղաշարժին: Այդ նպատակով ԵՄ շրջանակներում մշակվել են ավելի քան 300 ծրագրեր:

Արևմտաեվրոպական տնտեսական ինտեգրման զարգացումը կարելի է պայմանականորեն բաժանել չորս փուլի:

Առաջին փուլում (1950-ական թթ. մինչև 70-ական թթ.) ձևավորվեց մաքսային միությունը, ավարտին հասցվեց միասնական գյուղատնտեսական շուկայի ձևավորումը: Մաքսային միության ձևավորումը համարվեց ԵՏՀ հիմքը, որի շրջանակներում.

- վերացվեցին մասնակից պետությունների միջև փոխադարձ առևտրային սահմանափակումները,
- սահմանվեց միասնական մաքսային սակագին երրորդ երկրների նկատմամբ,
- ձևավորվեց կապիտալի, վարկերի, դրամական փոխհատուցումների ազատ տեղաշարժի համակարգ,
- ապահովվեց աշխատուժի ազատ միգրացիայի (շարժ) և բնակավայրի ազատ ընտրության իրավունքը:

Այս միջոցառումները նպաստեցին ԵՄ երկրների արդյունաբերական ինտեգրման արագացմանը: Ինչ վերաբերում է ագրարային հարցերին, ապա այս ոլորտում սահմանվեցին մասնակից երկրների համար մի շարք գյուղատնտեսական մթերքների ընդհանուր գներ: Այսպես՝ ձևավորվեց Եվրոպական «Ընդհանուր շուկան», որը միաժամանակ նպաստեց Եվրոպական ազգային մոնոպոլիաների վերազգայնացման գործընթացին: Փակ ազգային տնտեսությունից անցում կատարվեց բաց տնտեսությանը:

Եվրոպական տնտեսական համագործակցության ձևավորման նպատակային խնդիրներն էին (երկարաժամկետ առումով).

1. մասնակից պետությունների միջև առևտուրը սահմանափակող արգելակների աստիճանական վերացումը,
2. երրորդ երկրների հետ առևտրում միասնական մաքսային սակագնի սահմանումը,
3. մարդկանց, կապիտալի և ծառայությունների ազատ տեղաշարժի ապահովումը,
4. գյուղատնտեսության և տրանսպորտի ոլորտում միասնական քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը,
5. արժույթային միության ձևավորումը,
6. վարկային համակարգի միօրինակացումը,
7. օրենսդրությունների միասնականացումը,
8. տնտեսական քաղաքականության սկզբունքների մշակումը:

Այս խնդիրների իրականացման նպատակով ստեղծվեց համալիր կառավարման կառուցվածք՝ ԵՄ նախարարների խորհուրդ, ԵՄ համագործակցության հանձնաժողով, Եվրոպական խորհուրդ, Եվրոպական դատարան և Եվրոպական պառլամենտ:

Երկրորդ փուլը (1970-ական թթ. մինչև 80-ական թթ.) հայտնի է որպես Եվրոպական տնտեսական համագործակցության լճացման շրջան: Չնայած այս շրջանում ԵՄ-ը հաջողվեց Եվրոպական արժույթային համագործակցության ծրագիր մշակել, այնուամենայնիվ, 1970-ական թթ. սկզբին ծագած ճգնաժամը տարածվեց նաև Եվրոպական համագործակցության երկրների վրա: Դրան նպաստեց նաև Հունաստանի մուտքը:

Երրորդ փուլը (1980-ական թթ. կեսերից մինչև 90-ական թթ. սկիզբը), որը համընկնում է Իսպանիայի և Պորտուգալիայի մուտքի հետ, էլ ավելի խորացրեց երկրների զարգացման անհամասնությունները: Սակայն հենց այս ժամանակահատվածում ընդունվեց Միասնական Եվրոպական ակտը, որը հաստատեց ԵՄ երկրների ընդհանուր նպատակը՝ ստեղծել միություն, որը պետք է դառնա այդ երկրների քաղաքական այլանս: Այսինքն՝ տնտեսական, ֆինանսական, հումանիտար և արժույթային համագործակցության հետ մեկտեղ առաջնակարգ նշանակություն է ստանում արտաքին քաղաքականության համաձայնեցումը, ներառյալ՝ անվտանգության ապահովումը: Միասնական Եվրոպական ակտի կենտրոնական դրույթը միասնական տնտեսական տարածքի ձևավորումն է, որտեղ մասնակից պետություններից յուրաքանչյուրը պետք է դառնա միասնական տնտեսական օրգանիզմի անբաժանելի մաս:

Միասնական Եվրոպական ակտի միջոցով էլ ավելի խորացան ինտեգրման գործընթացները՝ ներառելով միկրո- և մակրոտնտեսությունները, քաղաքականությունն ու իրավունքը, գիտությունն ու բնապահպանությունը, տարածաշրջանային և սոցիալական զարգացումը: 1990-ական թթ. սկզբին ԵՄ երկրները փաստորեն ավարտեցին ընդհանուր շուկայի ձևավորումը և թևակոխեցին արժույթատնտեսական և քաղաքական միությունների ձևավորման էտապը:

Չորրորդ փուլում (1990-ական թթ. կեսերից մինչև 21-րդ դարի սկիզբը), ԵՄ դրույթներին համապատասխան, 1993թ. հունվարի 1-ից թույլատրվեց համագործակցության շրջանակներում արտադրության գործոնների ազատ տեղաշարժը: 1994թ. հունվարի 1-ից, երբ Եվրոպական տնտեսական համագործակցությունը վերանվանվեց Եվրոպական միություն, հրապարակվեցին նաև հետագա ինտեգրման գործընթացները: Դրանք են՝ 1998թ-ին Միասնական Եվրոպական բանկի ձևավորումը՝ 2002թ. միասնական արժույթի՝ Եվրոյի էմիսիայի իրավունքով, միասնական արևմտաեվրոպական տարածքի ձևավորումը՝ առանց ներքին սահմանների:

Եվրամիության տնտեսական ինտեգրման նոր որակական զարգացումները կախված են Եվրոպական սահմանադրության ընդունումից, որը անդամ երկրներին համար կձևավորի քաղաքական ինտեգրման հիմք: 2004 թ. հոկտեմբերի 29-ին ԵՄ անդամ-պետությունները ստորագրեցին Եվրոպական սահմանադրություն ստեղծելու մասին համաձայնագիրը: Սահմանադրությունը հիմնված է Եվրոպական ժողովրդավարության վրա, որտեղ արտացոլվել են ԵՄ կառուցման բոլոր արժեքները՝ մարդկային արժանապատվությունը, ազատությունը, ժողովրդավարությունը, հավասարությունը, օրենքի գերակայությունը և մարդկանց իրավունքների հարգանքը:

Միասնական սահմանադրության ընդունման համար անհրաժեշտ է որ, այն վավերացնեն բոլոր անդամ 25 պետությունները, որոնցից 15-ում այդ լիազորությունը տրվել է ազգային պառլամենտներին, իսկ 10 երկրների կառավարություններ սահմանադրությունը ընդունելու են հանրաքվեի միջոցով: Հավանության արժանանալու գործընթացի տևողությունը սահմանվեց երկու տարի, իսկ այն ուժի մեջ պետք է մտնեի 2006թ. նոյեմբերի 1-ից:

Միասնական Սահմանադրության նախագիծը հավանության արժանացավ 13 երկրներում, դրանք են՝ Ավստրիան, Կիպրոսը, Գերմանիան, Հունաստանը, Հունգարիան, Իտալիան, Իսպանիան, Լատ-

վիան, Լիտվան, Լյուքսեմբուրգը, Մալթան, Սլովակիան, Սլովենիան: Ֆրանսիայի և Յուգոսլավիայի բնակչությունը, համապատասխանաբար, 2005թ. մայիսի 29-ին և հունիսի 1-ին անցկացված հանրաքվեների ժամանակ միասնական սահմանադրության ընդունումից հրաժարվեց:

Անդամ երկրների ղեկավարները համաձայնության են եկել 2006թ. ընթացքում անդրադառնալ ազգային քննարկումների գնահատմանը և որոշել ապագա գործողությունների ընթացքը:

2.3. Եվրոպական միության կառավարման մարմինները

ԵՄ կառավարումը իրականացնում են հետևյալ հիմնական ինստիտուցիոնալ մարմինները՝ Եվրոպական խորհուրդը, Եվրոպական Միության հանձնաժողովը, Նախարարների խորհուրդը, Եվրոպական պառլամենտը և Եվրոպական դատարանը:

Եվրոպական խորհուրդը ԵՄ հիմնադիր մարմինն է, որը գումարվում է պարբերաբար, ոչ պակաս, քան տարին երկու անգամ: Եվրոպական խորհրդի անդամ են երկրների ղեկավարներն ու վարչապետը, ինչպես նաև ԵՄ հանձնաժողովի նախագահը: Այս մարմինը գոյություն ունի 1974թ-ից սկսած, իսկ Միասնական եվրոպական ակտի ընդունումից հետո ստացավ պաշտոնական կարգավիճակ և ներկայումս ԵՄ քաղաքական ղեկավար մարմինն է: Այս մարմինն ընդունում է ինտեգրման առանցքային հարցերին վերաբերող որոշումներ՝ Եվրոպական պառլամենտի ընտրություններ, նոր անդամների ընդունում, Եվրոպական արժույթային համակարգի ձևավորում, միասնական գիտական քաղաքականության ձևավորում, երրորդ երկրների հետ հարաբերությունների կարգավորում: Խորհրդի նախագահը ԵՄ անդամ երկրներից որևէ մեկի նախագահն է կամ վարչապետը, որը փոխվում է յուրաքանչյուր վեց ամիսը մեկ անգամ:

Եվրոպական միության հանձնաժողովը ԵՄ վերաբնակային գործադիր մարմինն է: Բաղկացած է ԵՄ անդամների կառավարությունների կողմից հինգ տարի ժամկետով նշանակված անդամներից: Սակայն ԵՄ հանձնաժողովի անդամները գործում են անկախ և չեն հրահանգավորվում իրենց կառավարության կողմից: Անդամներից

յուրաքանչյուրը զբաղվում է իրեն հանձնարարած ոլորտների կառավարմամբ: Հանձնաժողովի նախագահը նշանակվում է ԵՄ երկրների կառավարությունների և Եվրոպական պառլամենտի համաձայնությամբ՝ հինգ տարի ժամկետով: Հանձնաժողովը զբաղվում է ԵՄ անենտրյա գործունեության կառավարմամբ, մշակում է առաջարկություններ Եվրոպական խորհրդում քննարկելու համար, վերահսկում է Եվրոպական խորհրդի որոշումների կատարման ընթացքը: Հանձնաժողովը, ԵՄ անունից, կարգավորում է նաև երրորդ երկրների հետ բոլոր փոխհարաբերությունները, հետևում է առանձին ոլորտներում ԵՄ միասնական քաղաքականության իրականացմանը: Հանձնաժողովի ապարատում աշխատում են 16.000 մարդ, իսկ նստավայրը գտնվում է Բրյուսելում:

Եվրոպական միության նախարարների խորհուրդը միջկառավարական մարմին է, որի ընդունած որոշումները պարտադիր են անդամ երկրների համար: Նախարարների խորհուրդը բաղկացած է քսանհինգ անդամ պետությունների կառավարությունների ներկայացուցիչներից: Խորհրդի որոշումները հիմնականում գումարվում են Բրյուսելում, կախված քննարկվող հարցերից՝ նիստերին կարող են մասնակցել համապատասխան նախարարները (արտաքին գործերի, ֆինանսների, գիտության և կրթության և այլն): Որոշումները ընդունվում են ձայների պարզ մեծամասնությամբ, իսկ որոշ հարցերի առնչությամբ որոշումներն ընդունելիս պահանջվում է միաձայն քվեարկություն:

Եվրոպական պառլամենտը ժողովրդավարական վերահսկողության մարմին է: Նրա պատգամավորները ընտրվում են համընդհանուր ուղղակի քվեարկության հիման վրա, հինգ տարի ժամկետով և խմբավորվում են ըստ կուսակցական պատկանելության՝ անկախ քաղաքացիությունից: Յուրաքանչյուր երկրից ընտրված պատգամավորների քանակը կախված է տվյալ երկրի տնտեսության տեսակարար կշռից: Պառլամենտի քարտուղարությունը գտնվում է Լյուքսեմբուրգում, նստաշրջաններն անցկացվում են Ստրասբուրգում, իսկ կոմիտեները նիստերն անցկացնում են Բրյուսելում: Այն դեպքում, երբ քննարկվում են ներքին շուկայի, ԵՄ բյուջեի, նոր անդամության, զարգացող և անցման շրջանի երկրների հետ համագործակցելու մասին հարցեր, պառլամենտը որոշումներն ընդունում է Եվրոպական խորհրդի հետ միասին: Պառլամենտը իրավունք ունի անվստահության քվե ներկայացնելու ԵՄ հանձնաժողով

վին, վետո դնել նաև որոշակի ոլորտների վերաբերյալ ընդունված որոշումների վրա (շրջակա միջավայրի պահպանություն, մշակույթ, կրթություն և այլն):

Եվրոպական դատարանը ԵՄ գերագույն դատական մարմինն է, որը բաղկացած է 13 դատավորներից: Նրանք նշանակվում են վեց տարի ժամկետով՝ ԵՄ երկրների կառավարությունների որոշումների հիման վրա: Դատարանը հետևում է ԵՄ իրավական փաստաթղթի կիրառման միանշանակությանը, պարզում է հանձնաժողովի և խորհրդի որոշումների համապատասխանությունը օրենսդրությանը, որոշում է կայացնում ԵՄ օրենսդրական նորմերի կիրառման մասին: ԵՄ յուրաքանչյուր երկիր, ինչպես նաև Եվրոմիության հանձնաժողովը իրավունք ունեն դատարանում հայց ներկայացնելու այս կամ այն երկրի կողմից օրենսդրական ակտերը չկատարելու դեպքում: Դատարան հայց կարող են ներկայացնել նաև իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք, որոնք համարում են, որ ԵՄ օրենսդրական ակտերն իրենց վնաս են պատճառել:

2.4. ԵՄ երկրների տնտեսական մոդելների առանձնահատկությունները

ԵՄ երկրներն այժմ ապահովում են բարձր տնտեսական աճի տեմպեր՝ գրեթե հավասար ԱՄՆ-ի տնտեսական աճի տեմպերին: ԵՄ ժամանակակից տնտեսությանն, ընդհանուր առմամբ, բնորոշ են մի շարք միտումներ, որոնցից են.

1. Տնտեսության նոր ճյուղերի՝ բարձր տեխնոլոգիաների և տեղեկատվական համակարգերի զարգացում, որի հաշվին ԵՄ-ը ձգտում է հասնել բնակչության զբաղվածության ապահովման անհրաժեշտ մակարդակի: Այժմ բնակչության 61%-ը զբաղված է այդ ոլորտում, և խնդիր է դրվել մինչև 2010թ. այդ թիվը հասցնել 70%-ի: Այդ կապակցությամբ Գերմանիայի կանցլեր Գ.Շրյոդերը 2000թ. լիսաբոնյան հանդիպումից հետո հայտարարեց, որ 10 տարի հետո ԵՄ-ն կդառնա աշխարհի ամենագրավիչ տնտեսական գոտին:
2. Անդրատլանտյան տնտեսական հարաբերությունների զարգացում. երկու տնտեսական հսկաններ՝ ԵՄ-ը ու ԱՄՆ-ը, որոնք տնտեսական զարգացման մակարդակով գրեթե հա-

վասար են, ավելի ու ավելի են տնտեսապես մերձենում: ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի փոխադարձ առևտուրը այժմ կազմում է ավելի քան 450 մլրդ դոլար կամ համաշխարհային առևտրի 6%-ը: Նկատվում է նաև համագործակցություն ուղղակի ներդրումների բնագավառում. ԱՄՆ-ի ուղղակի օտարերկրյա ներդրումների 66%-ը ԵՄ-ի կողմից է կատարվում: Ամերիկացի կապական ինտեգրման վառ օրինակ են Daimler և Chrysler ընկերությունների, ինչպես նաև Deutsche Bank և Bankers Trust բանկերի միաձուլումը:

3. Մի քանի երկրներում, հատկապես Իտալիայում և Ֆրանսիայում, իրականացվում է պետական հողի մեծացման և կշռադատված մասնավորեցում:
4. Վերջին ժամանակներս արագացել են Եվրոպական երկրների խոշոր ընկերությունների միաձուլման գործընթացները: Օրինակ՝ 2000թ. սկզբերին Telecom Italia SPA և Deutsche Telecom ընկերությունների ղեկավարները հայտարարեցին իրենց միաձուլման մասին: Նոր ընկերությունը հեռահաղորդակցության ոլորտում այժմ հավասար մրցակից է այնպիսի հսկա ընկերությունների համար, ինչպիսիք են՝ ամերիկյան AT&T և ճապոնական NNT-ը³⁵:

Այժմ կարելի է պնդել, որ ԵՄ-ն ունի ընդհանուր տնտեսական մոդել, որը էականորեն տարբերվում է ամերիկյան և ճապոնական տնտեսական մոդելներից: ԵՄ տնտեսական մոդելի հիմնական առանձնահատկություններից են.

1. ԵՄ գրեթե բոլոր երկրներում պետությունը, հատկապես շուկայի կարգավորման գործում, ունի ակտիվ դեր:
2. ԱՄՆ-ի և ճապոնիայի հետ համեմատած, ԵՄ-ի ՀՆԱ-ում բարձր է պետական հատվածի տեսակարար կշիռը, ընդ որում, պետությունները հանդես են գալիս ոչ միայն որպես շուկայի կարգավորողներ, այլ նաև ակտիվ ձեռնարկատերեր:
3. ԵՄ տնտեսական մոդելն ունի սոցիալական ուղղվածություն, որի վառ ապացույցն է տարբեր սոցիալական ֆոնդերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում: Գործազրկությանն առնչվող թոշակները ԵՄ-ում այնքան բարձր են, որ մի կողմից քաղաքացիներին տալիս է հուսալի սոցիալական երաշխիք, մյուս

³⁵ <http://www.europa.eu.int/comm>

կողմից՝ իջեցնում է քաղաքացիների կողմից նոր աշխատանքի փնտրման ազդակները:

4. ԵՄ-ին բնորոշ է արդյունավետ արտաքին տնտեսական մոդել, որը թույլ է տալիս, առանց տնտեսությանը վնաս հասցնելու, պահպանել զանգվածային պահանջարկ ունեցող ապրանքների գների բարձր մակարդակը ներքին շուկայում և, միաժամանակ, իրականացնել այդ ապրանքների շահավետ արտահանումը: Բանն այն է, որ ԵՄ սահմաններում որոշակի խունք ապրանքների համար գանձվում են փոխհատուցման հարկեր, որոնց չափը սահմանվում է այնպես, որ այդ ապրանքների գների և փոխհատուցման հարկերի գումարը հավասար լինի ներքին շուկայի գներին: Այդ փոխհատուցման հարկերն ուղղվում են հատուկ արտաբյուջետային հիմնադրամ: Եվ եթե այդ ճյուղի ձեռնարկությունները արտահանում են արտադրանք, ապա այդ հիմնադրամից ստանում են փոխհատուցում՝ համաշխարհային և ներքին գների տարբերության չափով:

Չնայած այս ընդհանուր առանձնահատկություններին, ԵՄ յուրաքանչյուր երկիր ունի նաև իրեն ներհատուկ մոդել: Այժմ դիտարկենք այդ մոդելներն առանձին-առանձին:

Այսպես, **Գերմանիայի տնտեսության զարգացման ժամանակակից մոդելին** բնորոշ է.

1. հետինդուստրիալ տնտեսական կառուցվածք, ընդ որում՝ ծառայություններին բաժին է ընկնում ՀՆԱ-ի 64.4%-ը, արդյունաբերությանը՝ 34.5%-ը, գյուղատնտեսությանը՝ 1.1%-ը,
2. հզոր պետություն, որի բյուջեի տեսակարար կշիռը գերազանցում է ՀՆԱ-ի 50%-ը,
3. տնտեսության սոցիալական ուղղվածություն. սոցիալական ֆոնդերը զերազանցում են աշխատավարձի ֆոնդերը,
4. օտարերկրյա ներդրումների ցածր մակարդակ, որը կազմում է ընդհանուր ներդրումների ընդամենը 7.5%-ը, այն դեպքում, երբ Նիդեռլանդներում՝ 35% է, իսկ Մեծ Բրիտանիայում՝ 25%,
5. արտահանման բարձր տեսակարար կշիռ (10%),
6. պետական վնասաբեր ճյուղերի՝ ածխի, պողպատի սուբսիդավորում,
7. կապիտալի արտահանման բարձր մակարդակ,

8. գործազրկության բարձր մակարդակ, որը կազմում է աշխատունակ բնակչության 10%-ը, թեև Գերմանիային բնորոշ է նաև էժան աշխատուժի ներմուծում,

9. մեծ ծախսեր՝ կապված արևելյան և արևմտյան հողերի միացման հետ (մոտ 2 տրիլիոն մարկ):

Գերմանիայի կանցլեր Գ.Շրյոդերն այժմ վարում է, այսպես կոչված, «նոր կենտրոնի» քաղաքականություն, որը նախատեսում է հետևյալ բարեփոխումները.

- ֆեդերալ բյուջեի ծախսերի կրճատում՝ ավելի քան 16 մլրդ դոլարով,
- հարկերի կրճատում՝ 45-ից մինչև 35%,
- թոշակների կրճատում,
- աշխատանքային օրենսդրության փոփոխում և ճկուն աշխատանքային շուկայի ստեղծում:

Ֆրանսիայի տնտեսական մոդելն ինչ-որ չափով նման է գերմանականին.

1. Բացառությամբ՝ ավելի մեծ է պետության դերը. Ֆրանսիայի չինովնիկները ամենաազդեցիկ խավն են,
2. Ֆրանսիայի պետական հատվածում աշխատում է զբաղվածների 24%-ը,
3. Ֆրանսիան ունի «սոցիալական բարեկեցության» ստեղծման ուղղվածություն. սոցիալական ծախսերն ամենաբարձրն են ամբողջ աշխարհում,
4. բավականին բարձր է գործազրկության մակարդակը (12%),
5. օտարերկրյա աշխատուժը, ընտանիքների հետ, կազմում է մոտ 4.5 մլն մարդ:

90-ական թթ. անցկացվեցին մի շարք բարեփոխումներ Լ. ժոսպենի կողմից, ըստ այդմ՝ մասնավորեցվեցին մի շարք հսկա ընկերություններ և փոփոխվեց աշխատանքային ռեժիմը, որը դրականորեն անդրադարձավ տնտեսության վրա:

Իտալական տնտեսական մոդելն ունի հետևյալ առանձնահատկությունները.

1. Իտալիան, զարգացած երկրների հետ համեմատած, ունի մեծ պետական հատված, որը վերահսկում է տնտեսության 50%-ը և բանկային համակարգի 70%-ը:
2. Իտալիան համարվում է Արևմտյան Եվրոպայի ամենակարգավորվող երկիրը, չնայած այստեղ գործում են ավելի քան

150 հզր տնտեսական օրենքներ, այնուամենայնիվ, կաշառակերությունը Իտալիայի պետական համակարգի դժբախտությունն է. ստվերային շուկային բաժին է ընկնում ընդհանուր շրջանառության 30%-ը:

3. Իտալիայի տնտեսությանը բնորոշ է միջին և փոքր բիզնեսը. զբաղվածների 70%-ը աշխատում է 50-ից պակաս աշխատող ունեցող ընկերություններում, իսկ 30%-ը անհատ ձեռներեցներ են:
4. Իտալիայում ակնհայտ է տարբեր շրջանների տնտեսությունների և կենսամակարդակների տարբերությունը: Երկրի հյուսիսը բոլոր ցուցանիշներով առաջ է հարավից. Իտալիայի 3 նահանգները՝ Լոմբարդիան, Պյեմոնտեն և Վենեցիան ապահովում են երկրի ՀՆԱ-ի 40%-ը:
5. Իտալիայի տնտեսությանը բնորոշ է արտադրության կուտակվող ձևը. այժմ Իտալիայի կենտրոնում առաջացել է մի հսկա կուտակում՝ հազարավոր միջին և փոքր ձեռնարկություններից բաղկացած:

Անգլիական տնտեսական մոդելը էականորեն տարբերվում է մյուս երկրների տնտեսական մոդելներից և այժմ ավելի մոտ է ամերիկյանին: Մինչ 70-ական թթ. ավելի մոտ էր եվրոպականին՝ պետության ակտիվ դերով և պետական հատվածի մեծ տեսակարար կըշռով: 1979թ., երբ իշխանության գլուխ կանգնեց Մ. Թետչերը, իրականացվեց պետական ձեռնարկությունների զանգվածային ապապետականացում, կրճատվեց պետական ապարատը և նվազեցվեցին հարկերը, որի արդյունքում տնտեսությունը ոտքի կանգնեց: Անգլիայի տնտեսությանը բնորոշ են.

1. տնտեսության մեջ պետության ոչ մեծ տեսակարար կշիռ (ՀՆԱ-ի 20%-ը),
2. գործազրկության ցածր մակարդակ (տնտեսապես ակտիվ բնակչության 4.9%-ը),
3. արժեզրկման ցածր մակարդակ (3.3%),
4. ձեռնարկության շահութահարկի ցածր մակարդակ,
5. բարենպաստ ներդրումային միջավայր, որի շնորհիվ երկրում գործում են 13 հազարից ավելի արտասահմանյան ֆիրմաներ: Մեծ Բրիտանիայում ծառայությունները կազմում են ՀՆԱ-ի 66.8%-ը, արդյունաբերությունը՝ 31.4%-ը, գյուղատնտեսությունը՝ 1.8%-ը:

ԵՄ երկրների շարքում հատկապես ուշադրության է արժանի **չվեդական տնտեսական մոդելը**: Պետական հատվածին բաժին է ընկնում ՀՆԱ 70%-ը, պետությունը երաշխավորում է նվազագույնը 1600 դոլար աշխատավարձ: Սակայն վերջին 30 տարիներին տնտեսությունը զարգանում է դանդաղ տեմպերով, որի հիմնական պատճառներից մեկը բարձր եկամտահարկն է: Շատ ընկերություններ սկսել են իրենց գրասենյակները տեղափոխել երկրի սահմաններից դուրս, որպեսզի ղեկավար աշխատակազմը չվճարի բարձր հարկեր:

Ուշադրության է արժանի նաև իսպանական տնտեսական մոդելը: Արագ զարգացող Իսպանիան ունի ԵՄ առաջատար երկրների շարքը դասվելու հավակնություն: Իսպանիայում հատկապես զարգացում են ապրում մեքենաշինությունն ու գիտատար ապրանքների արտադրությունը: Արտաքին տնտեսական ոլորտում Իսպանիայի համար կարևոր են Լատինական Ամերիկայի հետ կապերը, իսկ երկրում մեծ տեսակարար կշիռ ունի օտարերկրյա կապիտալը: Չնայած այս ամենին՝ երկիրը զուրկ չէ մի շարք խնդիրներից. հատկապես մեծ է գործազրկության մակարդակը՝ մոտ 3.5 մլն մարդ, որը ամենաբարձր ցուցանիշն է ԵՄ երկրների շարքում: Բացի այդ, վերջին տարիներին կտրուկ նվազել է ծնելիությունը: Ամբավարար է նաև կրթության մակարդակը, և այդ պատճառով Իսպանիան գիտական հետազոտությունների բնագավառում ԵՄ երկրների շարքում ամենավերջինն է:

90-ական թթ. կտրուկ զարգացավ Իռլանդիայի տնտեսությունը, որին նպաստեց օտարերկրյա կապիտալի համար օֆշորային պայմանների ստեղծումը: Այդ ժամանակահատվածում ՕՌԻՆ-երի թիվը հասավ 7 մլրդ դոլարի: Օգտագործելով այդ ներդրումները և համեմատաբար էժան աշխատուժը՝ Իռլանդիան մեծ զարգացում ապրեց տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բնագավառում³⁶:

Մնացած երկրների տնտեսական մոդելները նման են վերը նշվածներին. Ֆինլանդիայինը և Դանիայինը՝ չվեդականին, Պորտուգալիայինը և Յունաստանինը՝ իտալականին և իսպանականին, Ավստրիայինը, Նիդեռլանդներինը և Լյուքսեմբուրգինը՝ գերմանականին:

³⁶А. Г. Мовсесян, Мировая экономика, Финансы и статистика, М., 2002, с. 488.

2.5. ԵՄ-ի սոցիալական և գյուղատնտեսական քաղաքականությունը

ԵՄ ժամանակակից սոցիալական քաղաքականության իրավական հիմքը կազմում է պայմանագիրը, ըստ որի նախատեսվում է.

- քաղաքացիների ազատ տեղաշարժ,
- անդամ երկրների զբաղվածության քաղաքականության կոորդինացում,
- տնտեսական և սոցիալական միասնության ամրապնդում,
- շրջակա միջավայրի պահպանման միասնական քաղաքականություն,
- առողջության պահպանման ձգտում,
- բարձրորակ կրթության կազմակերպում,
- սպառողների շահերի պաշտպանություն³⁷:

ԵՄ զարգացման ժամանակակից փուլում կատարվել է սոցիալական գործառնությունների նոր վերաբաշխում՝ կառավարման խորհրդի և ազգային կառավարությունների միջև: Եվրոպական հանձնաժողովը պատրաստել է 3 ծրագրային փաստաթղթեր.

- Կանաչ գիրք «Միության համար այլընտրանքներ» (1993 նոյեմբեր),
- Սպիտակ գիրք «Եվրոպական սոցիալական քաղաքականություն: Միության համար ճանապարհներ» (1994 հուլիս),
- «Միջինժամկետային ծրագիր սոցիալական գործողությունների համար» (1995-1997)³⁸:

Այս բոլոր փաստաթղթերում առկա է երկու փոխադարձ նպատակների իրականացում. առաջին՝ արդյունավետ օգտագործել մարդկային ռեսուրսները, որպեսզի լիարժեք պաշտպանվեն աշխարհում խոշոր միասնական շուկայի շահերը, երկրորդ՝ բարձրացնել բնակչության զբաղվածությունը:

Ընդհանրապես, ԵՄ գլխավոր քաղաքականությունը, 90-ական թվականներից սկսած, բնակչության զբաղվածության խնդիրն է, որն այսպես է ձևակերպված սոցիալական քաղաքականության Սպիտակ գրքում. «Բավականին երկար ժամանակ Եվրոպան իր

հիմնական ուժերը կենտրոնացրել է գործազրկության կարգավորման խնդրի շուրջ, այն ժամանակ, երբ առաջնայնությունը պետք է տրվի նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը»: Նման խնդրի լուծումը պահանջում է տնտեսական և սոցիալական քաղաքականությունների ուղղությամբ մի շարք համաձայնագրերի կնքում, քանի որ անհրաժեշտ է, մի կողմից, խթանել տնտեսական աճը և ներդրումները, որոնք ստեղծում են նոր աշխատատեղեր, իսկ մյուս կողմից՝ ավելացնել «մարդկային կապիտալի» ներդրումը, այսինքն՝ նոր որակի աշխատուժի պատրաստումը: Այս մոտեցումը իր արտացոլումն է գտել Եվրոպական խորհրդի 1993թ. Բրյուսելի նստաշրջանում հաստատված զբաղվածության ռազմավարության մեջ, որտեղ ընդգծված են 7 հիմնական ուղղություններ.

- կրթական համակարգի և մասնագիտական վերապատրաստման կատարելագործում,
- ձեռնարկությունների և ընդհանրապես աշխատանքի շուկայի ավելի ճկուն քաղաքականություն,
- աշխատանքի կազմակերպման կատարելագործում՝ ըստ առանձին ձեռնարկությունների,
- պետական ֆոնդերի ավելի արդյունավետ օգտագործում,
- զբաղվածության աճի օժանդակում:

Զբաղվածության նման ռազմավարությունը պայմանավորված է ԵՄ միասնական շուկայի ստեղծմամբ³⁹:

Այդ խնդրի լուծումը հեշտ չէ, քանի որ աշխատուժի շարժունակությունը զիջում է կապիտալի շարժունակությանը: Այդ պատճառով ԵՄ սոցիալական քաղաքականությամբ նախատեսվում է վերանայել մի շարք այնպիսի միջոցառումների իրականացում՝ կապված աշխատուժի շարժունակության մեծացման հետ, ինչպիսիք են՝ մասնագիտական դիպլոմների ճանաչումը և թոշակառուների իրավունքների պաշտպանությունը:

ԵՄ սոցիալական ծախսերը այժմ կազմում են մոտ 2011.3 մլրդ եվրո, իսկ ըստ որոշ կանխատեսումների դա կաճի՝ 2006թ. հասնելով 2800 մլրդ եվրոյի⁴⁰: Միևնույն ժամանակ, ԵՄ սոցիալական ոլորտի հաշվետվությունները վկայում են այն մասին, որ սոցիալական քաղաքականության կարգավորման դերը զնալով մեծանում է:

³⁷ European Union. Consolidated Versions of the Treaty Com European Union und the Treaty Establishing the European Community, page 43-44.

³⁸ МЭУМО, N 9, 2000, сmp. 19.

³⁹ European employment und social policy, European Communities. 2000.

⁴⁰ МЭУМО, N 2, 2002.

Եվրոմիության ինտեգրման գործընթացները լուծեցին նաև գյուղատնտեսական արտադրանքի վաճառքին առնչվող խնդիրները, երբ ստեղծվեց միասնական գյուղատնտեսական շուկա, որը սկսել է գործել դեռևս 1968թ.: Այդ նպատակով մշակվեց միասնական գյուղատնտեսական քաղաքականության ծրագիր, որի արդյունքում հաճախ ԵՄ երկրները կարողանում էին իրենց արտադրանքը վաճառել 30% և ավելի բարձր գներով: Միասնական քաղաքականության շնորհիվ աճեց գյուղատնտեսական արտադրանքի բերքատվությունը, և զարգացավ միջին ֆերմերությունը: Միասնական գյուղատնտեսական քաղաքականության հիմնական լծակը գնագոյացման արդյունավետ մեխանիզմի կիրառումն է, որը մշակված է ինչպես յուրաքանչյուր գյուղատնտեսական արտադրանքի, այնպես էլ յուրաքանչյուր վայրի համար:

Միասնական գյուղատնտեսական քաղաքականության ծրագիրն ընդգրկում էր հետևյալ 5 կարևոր խնդիրները.

1. գյուղատնտեսական ապրանքների ծավալների անընդհատ աճ,
2. ֆերմերների և նրանց ընտանիքների կենսամակարդակի անընդհատ բարձրացում,
3. գյուղատնտեսական մթերքների կայուն մատակարարում,
4. գյուղատնտեսական մթերքների երաշխավորված գնումներ,
5. սպառողներին հասանելի գների մակարդակ:

Միասնական գյուղատնտեսական քաղաքականության իրականացման հիմնական տարրերն են.

1. Միասնական գների սահմանում և դրանց պաշտպանության միասնական մեխանիզմի ձևավորում, որն իրականացվում է կարևոր գյուղատնտեսական մթերքների գների նախնական սահմանման հիման վրա: Եթե այդ մթերքների գները շուկայում 10% և ավելի ցածր են լինում, ապա ԵՄ մարմիններն իրականացնում են մթերքների երաշխավորված գնումներ՝ գները սահմանված մակարդակին հասցնելու համար: Ընդհանուր առմամբ, գյուղատնտեսական մթերքների շուկայում գործում են 3 տեսակի գներ.
 - *Կողմնորոշիչ գին*. սա այն գինն է, որով պետք է գյուղատնտեսական մթերքները վաճառվեն ներքին շուկայում:
 - *Միջամտիչ գին*, որով գնվում կամ վաճառվում են ապրանքները, եթե գյուղատնտեսական մթերքների գինը շեղվում է

կողմնորոշիչ գնից:

- *Արտաքին առևտրային գին*, որի հիման վրա վաճառվում են գյուղատնտեսական մթերքները արտաքին շուկաներում:
2. ԵՄ երկրների միջև գյուղատնտեսական մթերքների ազատ տեղաշարժ՝ առանց մաքսատուրքերի և քանակական սահմանափակումների: Սա, 3-րդ երկրների հետ գյուղատնտեսական մթերքների առևտուր իրականացնելիս, ենթադրում է սակագնային կարգավորման միասնական կանոններ և միասնական սակագնային դրույքներ, ընդ որում՝ ներմուծման ժամանակ գանձվում են կոնպենսացնող (փոխհատուցման) հարկեր, իսկ արտահանման դեպքում, եթե գործընկեր երկրներում արտադրության ծախսերն ավելի փոքր են, ֆերմերներին տրամադրվում են սուբսիդիաներ՝ արտահանված ապրանքները համաշխարհային շուկայում բարձր գներով վաճառելու համար: Բացի դրանից, որոշ երկրների հետ ԵՄ-ը կնքում է համաձայնագրեր, որով նրանք պարտավորվում են ապրանքների գները սահմանել կողմնորոշիչ գնի սահմաններում: Միասնական գյուղատնտեսական քաղաքականության իրականացման համար պատասխանատու են Եվրոպական խորհուրդը և հանձնաժողովը:
 3. Միասնական գյուղատնտեսական ֆինանսավորման իրականացում, որը կատարվում է Գյուղատնտեսական կողմնորոշման և երաշխիքների եվրոպական ֆոնդի (FEOGA) կողմից: Այս ֆոնդը ձևավորվում է ներմուծման կոմպենսացնող (փոխհատուցման) տուրքերի և բյուջեի միջոցների հաշվին: Կողմնորոշման ֆոնդը ծախսվում է գյուղատնտեսական մթերքների բերքատվության բարձրացման նպատակով, իսկ երաշխիքների ֆոնդը՝ գների մակարդակի պահպանման նպատակով:

Այսպիսով, ԵՄ-ը, ապահովելով գյուղատնտեսության ոլորտում աշխատողների աշխատանքի համար բարենպաստ պայմաններ, ստեղծելով բարձր արտադրողականություն ունեցող ճյուղ, նպատակադրվել է խորացնել 1992թ. բարեփոխումները՝ պլանավորելով մսի, կաթի գների հետագա նվազեցում, որն ուղեկցվելու է արտադրողներին ուղղակի վճարումների ձևով տրամադրվող փոխհատուցումներով:

2.6. ԵՄ ինտեգրման արդի մոդելը և եվրոպական արժույթային համակարգի ձևավորումը

Տնտեսական և արժույթային միությունը միասնական շուկայի տրամաբանական ուղեկիցն է և հիմնական քաղաքական ուղեմիջնայն ճանապարհի վրա, որը տանում է դեպի միացյալ Եվրոպա: Միջազգային արժույթային համակարգի անկայունության պայմաններում, հատկապես երբ անցում կատարվեց լողացող արժույթային կուրսերին, ԵՏՀ երկրները փնտրում էին փոխադարձ մշտական արժույթային հարաբերությունների հաստատման ճանապարհներ, և, այսպիսով, ձևավորվեց Եվրոպական արժույթային համակարգը (ԵԱՀ):

ԵՄ արժույթային համակարգի ձևավորման պայմանը դարձավ անդամ երկրների կողմից «համատեղ լողացող փոխարժեքների ռեժիմի» կիրառումը, որը գործեց 1972թ-ից մինչև 1979 թիվը:

Եվրոպական արժույթային համակարգի հիմնական տարրերն են.

1. *Էքյուի ստանդարտը:* Սա տարածաշրջանային հաշվարկային արժույթային միավոր էր և ներկայացնում էր արժույթային զանբյուր: Արժույթային զանբյուրի մեջ յուրաքանչյուր երկրի տեսակարար կշիռը որոշվում է համագործակցող երկրների մեջ յուրաքանչյուր երկրի ՀՆԱ-ի և ապրանքաշրջանառության ծավալի տեսակարար կշիռով: Այդ ցուցանիշն ամենաբարձր դրսևորումն ունեցել է Գերմանիայում, որի բաժինը արժույթային բաղադրամասում մոտավորապես 33.3 % էր:
2. *Արժույթային փոխարժեքների լողացող մեխանիզմ:* Կախված համագործակցության մեջ մտնող երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակից, այդ երկրների արժույթային փոխարժեքների կայունությունից, փոխարժեքների տատանման շրջանակները սահմանվեցին $\pm 1,25\%$ -ի (իտալական լիրայի համար՝ բաղադրամասում $\pm 6\%$) շրջանակներում: Էքյուի զանբյուրը սահմանելիս արժույթների փոխարժեքները միմյանց նկատմամբ ֆիքսվեցին: Սակայն փոխարժեքի տատանումների կենտրոնական մակարդակը սահմանվեց $\pm 2,25\%$: Այս սահմանների առկայությունը թույլ է տալիս խոսելու «Եվրոպական արժույթային օձ» հասկացության մասին: 1993թ. Եվրոպական տնտեսական համագործակցու-

թյան արժույթային համակարգում տեղի ունեցած ճգնաժամների պատճառով՝ կապված իտալական լիրայի, իսպանական և պորտուգալական էսկադոյի և պեսեդայի արժեզրկման հետ, թույլատրվեց արժույթային փոխարժեքի տատանումները կարգավորել $\pm 15\%$ համարժեքության շրջանակներում:

3. *Արժույթային փոխարժեքի հաշվակների իրականացման կապակցությամբ ինտերվենցիաների մեխանիզմ:* Սա ենթադրում է, որ արժույթների փոխարժեքի տատանման դեպքում, նաև վճարային հաշվեկշռի պակասուրդի փակման նպատակով, երկրների կենտրոնական բանկերը կարող են տրամադրել կարճաժամկետ վարկեր, իսկ փոխադարձ հաշվարկների իրականացման համար արժույթային շուկաներում գնել կամ վաճառել օտարերկրյա արժույթներ:
4. Եվրոն՝ որպես տարածաշրջանային արժույթային միավոր: Դելորը՝ Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողովի նախագահը, առաջարկում էր աստիճանաբար անցում կատարել միասնական դրամաշրջանառության՝ ստեղծելով միասնական դրամական միավոր: Այդ նպատակով առաջին փուլում պետք է ձևավորվեր և ձևավորվեց Եվրոմիության կենտրոնական բանկը (ԵԿԲ)՝ 1998թ-ի գարնանը: Երկրորդ փուլում նախատեսվում էր որոշել Եվրոյի գոտու երկրների շրջանակը և աստիճանաբար Եվրոն մտցնել շրջանառության մեջ, որպես հաշվարկային միավոր, էքյուի հետ 1/1 հարաբերությամբ: 1999թ. հունվարի 1-ին Եվրոն, որպես տարածաշրջանային արժույթային միավոր, փոխարինեց էքյուին: Ոչ կանխիկ Եվրոն բարեհաջող կերպով մուտք գործեց դրամական և ֆինանսական շուկաներ: 2002թ. հունվարի 1-ին Եվրոն ներկայացվեց թղթադրամների և մետաղադրամների տեսքով՝ մտնելով շրջանառության մեջ: 2002թ-ի մարտի 1-ից Եվրոն դարձավ միակ օրինական արժույթն Եվրոմիության երկրների համար: Այս իրադարձությունը նշանակում է անցում մեկ միասնական արժույթային միավորի: Փաստորեն, այս ամենը հետևողաբար հանգեցրեց «Դելորի պլանի» իրագործմանը՝ Եվրոպական տնտեսական ինտեգրումը տեղափոխել բարձրագույն՝ տնտեսական և արժույթային միության ձևավորման փուլ:

Եվրոյին անցման սկզբունքները

Մասստրիտի պայմանագրի համաձայն, երկիրը կարող էր մտնել եվրոպական արժութային համակարգ միայն որոշակի պահանջների կատարման դեպքում: Դրանք են.

1. Արժեզրկման տեմպերը չպետք է գերազանցեն ամենաբարձր գների աճ ունեցող 3 երկրների ցուցանիշը ^օ1,5%-ով,
2. Բյուջեի պակասուրդը (դեֆիցիտը) չպետք է գերազանցի ՅՆԱ-ի ցուցանիշը 3%-ով,
3. Արտաքին պարտքը չպետք է գերազանցի ՅՆԱ-ի ցուցանիշը 60%-ով,
4. Արժութային փոխարժեքի տատանումները վերջին 3 տարիների ընթացքում չպետք է գերազանցեն ԵԱՀ-ի համար սահմանված ցուցանիշը ^օ15%-ով:

Այս պահանջներն 100%-ով բավարարում էին միայն Գերմանիան, Ֆրանսիան, Բելգիան: Մնացած երկրները՝ միայն 50-70%-ով: Անգլիան, վստահ չլինելով, չհամաձայնվեց մտնել այդ գոտու մեջ: Դանիան սահմանադրական հակասություններ ունի այս գոտու առնչությամբ: Շվեդիան պետք է ստանա ժողովրդի համաձայնությունը: Ներկայումս եվրոյի գոտին ընդգրկում է 12 երկրներ՝ Գերմանիա, Ֆրանսիա, Իտալիա, Նիդեռլանդեր, Բելգիա, Լյուքսեմբուրգ, Իռլանդիա, Իսպանիա, Պորտուգալիա, Ավստրիա, Ֆինլանդիա, Յունաստան:

Արժութային հարաբերությունները ԵՄ երկրների շրջանակներում, մինչև 1994թ., կարգավորվում էին Արժութային համագործակցության եվրոպական ֆոնդի միջոցով: 1994թ-ից սկսած՝ այդ գործառույթն իրականացնում էր եվրոպական արժութային ինստիտուտը: 1998թ. հունիսի 1-ից մինչ այսօր այդ պարտավորությունը դրված է եվրոպական կենտրոնական բանկի (ԵԿԲ) վրա: Բանկի հիմնական նպատակը գների կայունության պահպանումն ու միասնական դրամական քաղաքականության վարումն է եվրոյի երկրների շրջանակներում:

Նշվածն իրագործվում է ուղղակիորեն ԵԿԲ-ի գործողությունների միջոցով և ազգային կենտրոնական բանկերի հետ համագործակցության ճանապարհով: ԵԿԲ-ի և եվրոյի տարածքի երկրների ազգային կենտրոնական բանկերը միասին կազմում են Եվրոհամակարգը, որի նպատակը գների կայունության պահպանումն է: Դա իրականացվում է հետևյալ գործառույթների միջոցով.

1. դրամական քաղաքականության մշակում և իրականացում,
2. արժութային գործառնությունների վարում,
3. վճարային համակարգերի կառավարում:

Եվրոյի դրամանիշերի վրա պատկերված են պատուհաններ, դարպասներ և կամուրջներ: Բաց լինելու և հաղորդակցվելու այս խորհրդանիշները նպատակ ունեն ստեղծելու միասնականության զգացում եվրոպայի երկրների միջև: Միաժամանակ այս խորհրդանշաններն արտացոլում են եվրոպայի վերաբերմունքն աշխարհի մնացած երկրների նկատմամբ: Եվրոն եվրոմիության բոլոր երկրներում ունի մեկ ձևավորում. դիմային մասում պատկերված է տվյալ երկրի խորհրդանիշը, իսկ մյուս կողմում՝ եվրոմիության 12 աստղերը: Գերմանիայի խորհրդանիշն արժիվն է, Ֆրանսիայինը՝ կյանքի ծառը, Իտալիայինը՝ Լեոնարդո դա Վինչիի նկարը, Իռլանդիայինը՝ իռլանդական քնարը, Իսպանիայինը՝ Խուան Կարպոս թագավորի պատկերը, Պորտուգալիայինը՝ 1100թ. կնիքը՝ դոյակներով և գերբերով պատկերված, Ֆինլանդիայինը՝ 2 կարապ՝ լճի վրա, Բելգիայինը՝ Ալբերտ թագավորը:

Այսպիսով, եվրոն, որպես տարածաշրջանային արժութային միավոր, խորհրդանշում է միասնական շուկայի ստեղծման գործընթացի ավարտը և տնտեսական քաղաքականության նոր իրանի ստեղծումը:

Եվրոն՝ որպես միջազգային արժույթ և դրա կապը հիմնական միջազգային արժույթների հետ

Եվրոյի՝ որպես միջազգային տարածաշրջանային արժույթի հայտնվելը դարձավ տնտեսական կոնֆլիկտի լուծում: Անցյալում տնտեսական և քաղաքական պատճառներով որոշ երկրներ որդեգրում էին ակտիվ դիրք՝ կապված իրենց սեփական արժույթի միջազգայնացման հետ՝ խրախուսելով կամ խանգարելով դրա արտաքին օգտագործումը: Այս առումով, Եվրոմիությունը չեզոք դիրք գրավեց: Սա նշանակում է, որ ո՛չ ձգտում էր եվրոյի միջազգայնացմանը՝ որպես քաղաքական նպատակ, ո՛չ էլ փորձում էր արգելել դրա օգտագործումը ոչ ռեզիդենտների կողմից: Եվրոյի միջազգային դերը սահմանվել և շարունակվում է սահմանվել շուկայի մասնակիցների կողմից՝ շուկայի ազատականացման, ինտեգրման պայմաններում:

Բազմաթիվ արժույթների և առևտրի ներկայիս աշխարհում արտասահմանյան գործարքներով զբաղվողները բախվում են ար-

ծույթների գնման և վաճառքի խնդիրներին: Երբ որևէ արժույթով իրականացվող գործարքների ծավալը մեծ է, գնորդի և վաճառողի միջև գործարքի իրականացման ժամանակահատվածը ավելի կարճ կլինի, արժույթի ավելի փոքր քանակության պաշարներ կարող են պահվել: Այսպիսով, ավելի նպատակահարմար է միջազգային գործարքներն իրականացնել մեկ միասնական արժույթով՝ շրջանցելով մյուս արժույթների առաջարկը և պահանջարկը: Որքան մեծանում է մեկ արժույթով իրականացվող գործարքների թիվը, այնքան տվյալ արժույթը դառնում է ավելի ընդունելի միջազգային գործարքներում, քանի որ գնորդի և վաճառողի գների միջև տարբերությունը փոքրանում է, իսկ իրացվելիության մակարդակը մեծանում է: Քանի որ ցանկացած մասնատիպ արժույթի գրավչությունը մեծանում է՝ կապված դրա իրացվելիության մեծացման հետ, միջազգային արժույթը, բնականաբար մենաշնորհի ձեռք բերելու միտում ունի:

Եվրոն երկրորդ միջազգային ներդրումային և պահուստային արժույթն է ԱՄՆ դոլարից հետո: Եվրոյի շուկայի մասնաբաժինը բավականին գերազանցում է ճապոնական իենի բաժինը: Արտասահմանյան բանկի դիրքերի 1/4-ը տնօրինում է եվրոն, ԱՄՆ դոլարի և իենի համապատասխան բաժինները կազմում են ավելի քան 40% և 10%: Շրջանառության մեջ գտնվող միջազգային արժեթղթերի 30%-ը հաշվարկվում է եվրո միջազգային արժույթով, ԱՄՆ դոլարով՝ 48%-ը և ճապոնական իենով՝ 10%-ը⁴¹: Եվրոմիության դերը համաշխարհային առևտրում օրեցօր ավելի է կարևորվում՝ հաշվի առնելով նաև դրա գործառնությունները ֆինանսական շուկաներում: Եվրոյի երկրների տնտեսությունը հասել է ԱՄՆ տնտեսության մակարդակին: Եվրոպական հեռահաղորդակցության և վճարային համակարգերի առաջխաղացումները նպաստեցին միասնական ֆինանսական համակարգի ձևավորմանը, որը ներկայումս զիջում է միայն ԱՄՆ-ին:

Եվրոյի շրջանառության ծավալը մեծանում է միջազգային ֆինանսական շուկաներում: Եվրոն շահույթ է ստանում ցածր տոկոսադրույթի շնորհիվ: Վերջինիս գումարվում է նաև եվրոյի անկում ապրող փոխարժեքը և, այսպիսով, նպաստում օտարերկրյա թողարկողների ներգրավմանը ամբողջ աշխարհում: Եվրոյի փոխար-

⁴¹ МЭМО. 2001. N 2, с. 74.

ժեքի տատանումները համեմատելի են դոլարի պատմական տատանումների հետ, ինչը չի կարելի ասել Եվրոմիության արժույթների (հատկապես գերմանական մարկի) մասին՝ մինչ եվրոյի ի հայտ գալը: Դոլարը, չնայած տատանումներին, մինչ այժմ էլ պահպանում է իր դիրքը՝ որպես աշխարհի գլխավոր արժույթ:

Եվրոն, որպես պահուստային արժույթ, հաջողության կհասնի, երբ վստահություն ձեռք բերի մասնավոր շուկայի մասնակիցների շրջանում: Որոշ գործառնություններ դեռևս սահմանափակում են եվրոյի՝ որպես միջազգային արժույթի դերը: Թեև եվրոյի՝ որպես պահուստային արժույթի դերն ավելի արդիական է, ԱՄՆ դոլարը մնացել է գլխավոր պահուստային արժույթ: Դոլարը և՛ գնման, և՛ արժեքնշման գլխավոր միջազգային արժույթն է: Այս երկուսի միջև ճեղքվածքը մեծ է: ԱՄՅ գնահատումների համաձայն, օտարերկրյա պահուստների 12.5%-ը բաժին է ընկնում եվրոյին, ԱՄՆ դոլարի բաժինը կազմում է 66.2%, իսկ իենինը՝ 5.1%:

Եվրոյի՝ վերջին շրջանի անկայունության պատճառները կապված էին դրա փոխարժեքի տատանումների հետ, որը Ատլանտյան օվկիանոսի յուրաքանչյուր կողմի մակրոտնտեսական ցնցումների հետևանք էր: Այստեղ կարելի է նշել հետևյալ հանգամանքը. եթե Գերմանիայի հարկային բարեփոխումների հաջող անցկացումը գրեթե նկատելի չէր եվրոյի փոխարժեքի առնչությամբ, ապա ԱՄՆ ՅՆԱ ծավալի զարմանալի մեծ աճն ավելի արագ արտացոլվեց եվրոյի փոխանակային արժեքի վրա՝ հանգեցնելով դրա համապատասխան չափով անկմանը: Հետևաբար՝ եվրոյի տարածքը դեռևս զգայուն է աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունների նկատմամբ:

Եվրոն շրջանառվում է Եվրոմիության տարածքից դուրս ևս 55 երկրներում՝ հատկապես Աֆրիկայում, Միջին Արևելքում, որոնք գտնվում են սերտ առևտրային կապերի մեջ Եվրոմիության հետ:

Եվրոյի հետագա ազդեցությունը կախված է երկու գործոններից.

1. Եվրոյի տարածքից կամ չափի գործոնից,
2. ռիսկի գործոնից:

Շնորհիվ չափի գործոնի՝ Եվրոմիության կապիտալի լայն շուկան կարող է նպաստել եվրոյի օգտագործման ծավալների աճին, ավելի ցածր գործարքային ծախսերին: Սա, իր հերթին, կարող է հեշտացնել եվրոյի՝ որպես առևտրի և ապրանքների գնագոյաց-

ման գործիքի զարգացումը: Եթե օտարերկրյա ներդրողները և թողարկողները եվրոն համարեն կայուն արժույթ, նրանք ավելի շատ եվրո ակտիվներ կպահեն, որպեսզի փոքրացնեն ռիսկը իրենց միջազգային պորտֆելում:

Ըստ որոշ կանխատեսումների՝ դոլարի նկատմամբ կայուն պահանջարկը, համեմատած եվրոյի հետ, կպահպանի իր դիրքերն ապագա մի քանի տարիների ընթացքում: Կապիտալի կայուն հոսքը եվրոպայից ԱՄՆ վերջին տարիներին դեռ պահպանվում է. եվրոպացիների համար ներդրումները ԱՄՆ-ում ավելի գրավիչ են, քան տանը:

Ղեկավարում ինչպիսի՞ զարգացում կունենան դոլարը և եվրոն, ո՞ր արժույթը կզիջի իր տեղը, ինչպիսի՞ ազդեցություն կունենան շուկայի ճնշումներն այս երկու մրցակից արժույթների վրա՝ կարելի է միայն կանխատեսել:

Մինչ եվրոյի ներմուծումն, արդեն կանխատեսվում էին դրա հաջողությունները: Այդ էր վկայում Իտալիայում կազմակերպված, «դրամական փորձը»⁴²: Եվրոն դեռ չէր մտել շրջանառության մեջ որպես միասնական դրամական միավոր, երբ, ստանալով եվրոմիության համաձայնությունը, Իտալիայի կառավարության դրամական պալատը թողարկեց եվրոյի դրամանիշեր և մետաղադրամներ՝ 1 մլն եվրո արժողությամբ: «Դրամական փորձը» իրականացվում էր Իտալիայի երկու փոքր քաղաքներում: Այդ քաղաքների դրամատները, բանկերը լցվեցին եվրո արժույթով, և բնակչությունը, ցանկության դեպքում, կարող էր փոխանակել իտալական լիրան կամ այլ արժույթներ եվրոյով: Խանութներում, ռեստորաններում, սրճարաններում, թերթերի կրպակներում կարող էին օգտագործել ինչպես լիրա, այնպես էլ եվրո: Գնանշումն իրականացվում էր և՛ լիրա ազգային արժույթով, և՛ եվրո տարածաշրջանային արժույթով: Փոխարժեքը սահմանվում էր 1 եվրո = 2000 լիրա արժողությամբ: Վեցամսյա փորձը հաջողվեց: Խնդիրը միայն այն էր, թե արդյո՞ք բավարար քանակությամբ էր թողարկվել եվրոն: Եվրոն մեծ քանակությամբ ձեռք էր բերվում կոլեկցիոներների կողմից:

Եվրոյի ներմուծումը մեծ փոփոխություններ առաջացրեց ֆի-

⁴² www.westelb.de/euro

նանսական շուկաների ոլորտում: Այս փոփոխություններն արտացոլվեցին նաև այլ երկրներում, որոնք եվրոպական տնտեսական միության անդամ երկրների հետ գտնվում են ֆինանսական և տնտեսական հարաբերությունների մեջ: Այդ երկրները ներկայումս գործում են մեկ արժույթով: Եթե արժույթը լայնորեն ընդունվում է, ձեռք է բերում վստահություն, ապա կրճատում է գործարքի ծախսերը՝ այսպիսով գրավելով օտարերկրյա սպառողներին և տարածելով արժույթն իր երկրի սահմաններից դուրս: Եվրոմիության դժվարություններից են եղել կարևոր ֆինանսական շուկաների ընդլայնումն ազգային սահմաններից դուրս, միասնական առևտուրը և արժեթղթերի փոխառությունները: Վերջիններս սահմանափակված էին կապված դժվար բանակցությունների և իրավական համակարգի տարբերությունների հետ: Եվրոյի ներմուծումը և նպատակային վճարային համակարգի հաջող հաստատումը նպաստեցին տարածաշրջանային եվրոպական երկրների ֆինանսական շուկաների ավելի ամուր կապերի ձևավորմանը: Վերջիններս նպաստեցին նաև վերջին երեք տարիների ընթացքում եվրոպական տարածքում պարտատոմսերի շուկայի հսկայական ծավալների աճին: Եվրոպական տարածքի ֆինանսական շուկաների խորությունը և իրացվելիության բարձր մակարդակը նպաստեցին այնպիսի ֆինանսական գործիքների զարգացմանը, ինչպիսիք են՝ փոխադարձ ֆոնդերը և կարճաժամկետ առևտրային վարկերը:

Եվրոյի ներմուծման արդյունքներից են նաև գների պարզեցումը և մեծ մրցակցությունը: Փոխարժեքի ռիսկի նվազումը հաղորդեց աճ այնպիսի ֆինանսական շուկաների ինտեգրմանը, ինչպիսիք են պարտատոմսերի և արժեթղթերի շուկաները:

Եվրոյի ի հայտ գալն ապահովեց կայունություն, որն էլ նպաստեց այդ տարածքի տնտեսության բարելավմանը: Կայունություն ասելով այստեղ նկատի է առնվում գնի և ֆիսկալ կայունությունը.

1. Արժեզրկումը վատ է անդրադառնում և՛ արտահանման, և՛ բարեկեցության վրա միջին ժամկետում, ձևախեղում է գների համակարգը, փոխում պայմանագրերի և խնայողությունների իրական արժեքը և մեծացնում անորոշությունը: Դա խախտում է ռեսուրսների բաշխվածությունը, ներդրումային գործընթացը և եկամտի բաշխումը: Եվրոպական կենտրոնական բանկը, որպես իր դրամական քաղաքականության ռազմավարության մի մաս, հրապարակել է գնի կայունության որա-

կական պարզաբանում: Դրա նպատակը կայուն գնի մակարդակի սպասման ստեղծումն է, որը հասարակության համար կիեշտացնի իր գործունեության վերաբերյալ որոշումների ընդունումը: Գնի կայունությունը սահմանվում է որպես տարեկան աճ սպառողական գնի համեմատվող ինդեքսում. եվրոյի տարածքի համար 2%-ից էլ պակաս, որը պետք է պահպանվի միջին ժամկետում: Չնայած նշվածին, անխուսափելի են այնպիսի շոկերը, ինչպիսին միջազգային շուկայի ապրանքների ու ծառայությունների գների աճն է, որը հանգեցնում է ժամանակավոր արժեզրկման աճին: Երկրորդ անգամ կրկնվող նմանատիպ էֆեկտը պետք է կանխվի և երաշխավորվի, որ արժույթի ներքին արժեքը կպահպանվի միջին ժամկետում:

2. Կայունության հետ կապված մեկ այլ տեսակետ է Եվրոմիության տնտեսական քաղաքականության հիմքում ընկած ֆիսկալ քաղաքականությունը, որը կարևոր դեր է խաղացել տնտեսական և դրամական միության վերջին փուլի իրագործման, նաև կայուն միջավայր երաշխավորելու համար: Դա իրագործվում է Եվրոմիության շրջանակներում գործող ինստիտուցիոնալ հաստատությունների կողմից: Ներկայումս դրամական քաղաքականությունը կենտրոնացված է, բայց ֆիսկալ քաղաքականությունն անդամ պետությունների մակարդակով վարվում է համաձայն օգնության սկզբունքի՝ կախված ազգային տնտեսության առավելություններից և տարբերություններից: Այսպես կենտրոնացված ֆիսկալ քաղաքականությունը Եվրոմիության երկրների շրջանակներում պետք է հաշվի առնի վնասի հնարավոր հետևանքները: Կայունության և աճի ակտն առաջ է քաշում «չափազանց պակասորդից» խուսափման պարտավորությունը. Եվրոմիության երկրները պետք է ձգտեն ունենալ «հավասարակշռությանը մոտ կամ ավելցուկով» բյուջե միջին ժամկետում: Այսպես կոչված՝ «տնտեսական կարգավորիչները» կարող են գործել տնտեսական անկման ժամանակաշրջանում հավասարակշռելով բյուջեն:

Ասվածից կարելի է եզրակացնել, որ Եվրոյի ներմուծման հետևանքները կրում են դրական բնույթ, և արդյունքները խթանում են ոչ միայն Եվրոմիության Եվրոյի տարածքի երկրների, այլ նաև աշ-

խարհի մյուս երկրների առևտրի և համագործակցության ոլորտների առաջխաղացումը՝ դնելով դրանք նոր, ավելի հուսալի և ամուր հիմքերի վրա:

Եվրոն սպազայում

Եվրոյի ներմուծման տնտեսական հեռանկարը սկզբնական շրջանում դեռևս անորոշության առարկա էր, սակայն ԵՄ երկրներում վերջին մի քանի ամիսների ընթացքում համաշխարհային բիզնեսի նկատմամբ վստահությունը նշանակալիորեն մեծացավ, և ստեղծվեցին նպաստավոր, իրական պայմաններ երկարատև աճի ապահովման համար:

Դրամական միավորի միասնականացումը գլխավոր կառուցվածքային բարեփոխում է, որը խթանում է այլ բարեփոխումների իրականացումը: Ուստի հարց է ծագում, թե արդյո՞ք նպատակահարմար է ներմուծել դրամական միավոր Եվրոմիության տարբեր երկրների միջև՝ մինչ քաղաքական միավորումը: Այսպես՝ ԱՄՆ-ի քաղաքական միավորմանը նախորդում էր դրամական միավորի միասնականացումը: Այնուամենայնիվ, մեկ միասնական արժույթը ցանկալի բաղադրիչ էր միասնական շուկայի համար, և Եվրոպայի առաջատարները ձեռք բերեցին առավելություն սպասելի քաղաքական շարժումների նկատմամբ՝ 1980-ական թթ-ի վերջերին մտնելով դրամական միության մեջ:

Ապագայում Եվրոյի շրջանառության ծավալների մեծացումը կախված է Եվրոյի երկրների տարածքում ընդունված քաղաքական որոշումներից և Եվրոյի նկատմամբ շուկայի մասնակիցների վստահությունից: Առաջին անհրաժեշտությունը Եվրոյի ներքին կայունության երաշխավորումն է՝ կապված արժեզրկման ռիսկերի հետ: Եվրոյի հուսալիությունը հիմնված է տարածքի տնտեսության հզորության և գնի կայունության վրա, որը ապահովում է Եվրոյի ներքին արժեքը, իսկ արտաքին արժեքն անխուսափելիորեն տատանվում է աճի և տոկոսադրույքի տարբերությունների հետևանքով, մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ին հակառակ: Կարևոր դեր են խաղում տնտեսական և ֆիսկալ քաղաքականությամբ զբաղվողները, որոնք կարող են արագացնել տնտեսական անցումներն այդ տարածքում համապատասխան կառուցվածքային բարեփոխումների միջոցով: Այդ նպատակով ձեռնարկվել և արդեն իրագործվել են որոշ գործողություններ: Այդպիսի օրինակ է հարկային քաղաքականությունը: Նույնը վերաբերում է նաև ֆինանսական շուկայի հատվածին:

Եվրոյի տարածքի ընդլայնման հեռանկարն ակնհայտ է. Եվրոպայի շատ երկրներ թակուն են Եվրոմիության դուռը:

2.7. «ԵՄ-Հայաստան» համագործակցություն

Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրը.

«Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրը» (ԳՀՀ) Հայաստանի Հանրապետության և ԵՄ անդամ պետությունների միջև կնքված համաձայնագիր է և ընդգրկում է, պաշտպանությունից բացի, համագործակցության փաստորեն բոլոր հնարավոր ոլորտները: ԳՀՀ-ն հնարավորություն է ընձեռում Եվրոմիության և ՀՀ-ի միջև հաստատելու ավելի սերտ քաղաքական, տնտեսական, մշակութային կապեր: Համաձայնագրում շարադրված են կողմերի ընդհանուր քաղաքական և տնտեսական արժեքները, որոնցից են. ժողովրդավարական սկզբունքների պահպանումը, օրենքի գերակայությունը, անձի իրավունքների պահպանումը, ինչպես նաև շուկայական տնտեսություն զարգացնելու հանձնառությունը: Այս հիմնադրույթները պետք է ընկած լինեն կողմերի արտաքին և ներքին քաղաքականությունների հիմքում: Եվրոմիության պարագայում դրանք կազմում են Հայաստանի հետ համագործակցություն հաստատելու նախապայմանները: Անդամակցության նախապայմանով Հայաստանի դիմումը Եվրոխորհրդին է ներկայացվել 1996թ. մարտի 7-ին: Նախարարների կոմիտեում հաստատվելուց հետո (որոշում (96) 21-15 մայիսի, 1996թ.) դիմումը փոխանցվել է Եվրոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովին: Վերջինս պետք է քննության առներ Հայաստանում բազմակարծության, մարդու իրավունքների պաշտպանության և օրենքի գերակայության սկզբունքների առկայությունը: Այս առումով որոշիչ է նաև դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ հանգուցալուծման նշանակությունը:

Եվրոպական համայնքը գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրեր է ստորագրել նաև Հայաստանի երկու անմիջական հարևանների՝ Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ: Նախքան այս երեք երկրների հետ կնքված համաձայնագրերի ուժի մեջ մտնելը՝ 1999թ. հունիսի 22-ին Լյուքսեմբուրգում տեղի է ունեցել երեք հանրապետությունների և ԵՄ համատեղ գագաթաժողովը: Այս կարգի առաջին հանդիպումը կայացել է 1996թ. ապրիլին՝ վերո-

հիշյալ համաձայնագրերի ստորագրման ժամանակ: Համաձայնագրերը հիմք են հանդիսացել քաղաքական, առևտրային, ներդրումային հարցերի շուրջ երկխոսություն ծավալելու համար, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի, Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունների պատճառով վտանգված տարածաշրջանային համագործակցությունը խթանելու համար: ԳՀՀ շրջանակներում նախատեսված քաղաքական և տնտեսական համագործակցության հիմնական նպատակն է օգնել Հայաստանին և Հարավային Կովկասի նրա դրացիներին ավելի սերտ կապեր հաստատելու Եվրոպայի հետ: Այնուամենայնիվ, այս համաձայնագրերը միանշանակորեն հաստատում են, որ կովկասյան պետությունների համագործակցությունը Եվրոմիության հետ կարող է հաջողվել միայն այն պարագայում, եթե այդ պետությունները խաղաղ ճանապարհով կարգավորեն միմյանց միջև առկա հակամարտությունները:

ԳՀՀ-ում արտացոլված են Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) կողմից հաստատված սկզբունքները: ԵԱՀԿ-ն նպատակ է հետապնդում օժանդակելու իր անդամներին անվտանգության, զինաթափման, տնտեսական, գիտական, տեխնոլոգիական և շրջակա միջավայրի ոլորտներում առաջընթաց ունենալու, ինչպես նաև մարդասիրական և այլ բնագավառներում համագործակցության զարգացման նպատակով: Կողմերի միջև քաղաքական երկխոսությունը պետք է տեղի ունենա նախարարական մակարդակով՝ Համագործակցության խորհրդում և խորհրդարանական մակարդակով՝ Եվրոխորհրդարանում:

ԳՀՀ հիմնական նպատակն է օժանդակել Հայաստանին արագ հաղթահարելու շուկայական տնտեսությանն անցման փուլը: Ղա, իր հերթին, պահանջում է ընդունել որոշակի «խաղի կանոններ»։ օրենքներ, կանոնակարգեր, գործունեության կանոններ և վարվեցողության նորմեր: Վերջին տարիներին Հայաստանը լուրջ առաջընթաց քայլ է կատարել իր իրավական նորմերը Եվրոպական շուկայի պահանջներին համապատասխանեցնելու ուղղությամբ: ԱՀԿ-ին անդամակցելու Հայաստանի վճռականությունը, ինչպես նաև այդ անդամակցությամբ պայմանավորված պարտականությունները կատարելու հաստատականությունը փաստում են առաջընթացի մասին:

Այնուամենայնիվ, օրենսդրական բարեփոխումներ իրականացնելուց բացի, ՀՀ-ն պետք է ստեղծի նաև այնպիսի հաստատություն-

ներ, որոնք կերաշխավորեն շուկայական տնտեսավարման հարթ ընթացքը և կիրառման մեջ կոնքեն վերը նշված խաղի կանոնները: Անհրաժեշտ է ստեղծել նաև պետական աուդիտի և դատական ամուր համակարգեր, բարձրացնել վարչական համակարգի գործունեության արդյունավետությունը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով պետության ֆինանսների ավելի արդյունավետ կառավարման վրա: Աշխատանքի կանոնակարգման բարելավումը և պետական հաստատությունների գործունեության վերահսկողության խստացումը համարվում են առաջնահերթ խնդիրներ: Օրենքի գերակայությունն ամրապնդելու և շուկան աշխուժացնելու նպատակով ԳՀՀ-ն մի շարք հնարավորություններ է ընձեռում ՀՀ-ին՝ օգտվելու Եվրոմիության կողմից տրամադրվող օժանդակությունից: Գերագույն նպատակն է ձևավորել այնպիսի տնտեսական միջավայր, որտեղ տեղացի և արտասահմանցի օրինապահ գործարարներն օգտվում են նույն իրավունքներից և վստահ են, որ վեճերի առկայության դեպքում հնարավոր է դիմել համապատասխան քայլերի:

ԳՀՀ շրջանակներում կողմերը պարտավորվել են համագործակցություն ծավալել մի շարք ոլորտներում: Համագործակցությունը զարգացնելու ենթատեքստում նվազ կարևոր չէ նաև ԵՄ կողմից Հայաստանին տրամադրվող տեխնիկական օժանդակությունը: Որպես հարավկովկասյան տարածաշրջանում գտնվող պետության՝ Հայաստանին տարածաշրջանային մակարդակով նման օժանդակություն արդեն տրամադրվում է տեղական հակամարտությունները կարգավորելու, ինչպես նաև կայունության և խաղաղության հաստատման օժանդակելու նպատակով: ԵՄ ներպետական ծրագրերը հետամուտ են վստահության մթնոլորտ ստեղծելու ողջ Հարավային Կովկասում և խրախուսելու ամբողջ տարածաշրջանի զարգացման գործընթացը: ԵՄ օժանդակության արդյունավետությունը մեծապես կախված է տարածաշրջանում խաղաղության հաստատման գործընթացից:

ՀՀ արտադրական ճյուղերը վերակազմավորելու նպատակով պահանջվում է զգալի ներդրումներ կատարել նոր տեխնոլոգիաների և «նոու-հաուսների» բնագավառներում: Երկիրը պետք է կարողանա ապահովել այնպիսի քաղաքական և տնտեսական պայմաններ, որոնք հիմք կօժանդակեն զգալի տնտեսական աճի և ներդրումների համար: ԳՀՀ շրջանակներում ստանձնած պարտավորությունները հետևողականորեն իրագործելու դեպքում Հայաստանը կա-

րող է վստահ լինել ԵՄ օժանդակությամբ ամուր և ժողովրդավարական սկզբունքների վրա հիմնված շուկայական տնտեսություն կառուցելու գործում: Այս ամենն իր նպաստը կրերի եվրոպական կառույցներին և համաշխարհային տնտեսական համակարգերին Հայաստանի ինտեգրման գործում:

Տասիս (Taxis) ծրագիրը

ԵՄ-ը Հայաստանում իրականացնում է Տասիս ծրագիրը, որի նպատակն է նպաստել ժողովրդավարության և շուկայական տնտեսության հաստատմանը: Տասիս ծրագիրը ապահովում է նախկին խորհրդային պետությունների (բացառությամբ՝ երեք Բալթյան երկրների) և Մոնղոլիայի շուկայական տնտեսության ու ժողովրդավարական հասարակության զարգացումը խրախուսելու նպատակով ֆինանսական օժանդակություն՝ դրամաշնորհի ձևով: Տասիսի ներկա իրավական հիմքը 2000թ-ի հունվարի 1-ից մինչև 2006 թվականը գործող Եվրոպական խորհրդի «Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի գործընկեր երկրներին օժանդակության ապահովման մասին» կանոնակարգն է, որի հիմնական նպատակն է խրախուսել երկրների՝ շուկայական տնտեսության, անցումը, ինչպես նաև ժողովրդավարական և օրենքի գերակայության սկզբունքների ամրապնդումը: Տասիսի վեց տարվա (2000-2006 թթ.) ընդհանուր բյուջեն կազմում է մոտավորապես 3.138 միլիոն եվրո, և անդամ պետություններից բաղկացած կոմիտեն պետք է օժանդակի հանձնաժողովին՝ այդ ռեսուրսները առավելագույնս շահավետ կիրառելու գործում: Կանոնակարգը նախատեսում է Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրի (ինչպես նաև Առևտրատնտեսական համաձայնագրի) սկզբունքների և նպատակների վրա է հիմնված օժանդակության ծրագիր:

Յուրաքանչյուր երկրի համար ուղենշային գործողության ծրագրերը պետք է ընդգրկեն համագործակցության հետևյալ ոլորտները.

- կառուցվածքային, իրավական և վարչական բարեփոխումների օժանդակություն,
- օժանդակություն մասնավոր հատվածին և օգնություն տնտեսության զարգացման գործընթացում,
- օժանդակություն անցումային գործընթացի հետ կապված սոցիալական հետևանքների լուծման հարցում,

- ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացում,
- շրջակա միջավայրի պահպանություն և բնական ռեսուրսների կառավարում,
- գյուղատնտեսության զարգացում:

Անհրաժեշտության դեպքում կերաշխավորվի նաև օժանդակություն միջուկային ապահովության բնագավառում:

Ըստ նոր կանոնակարգի, հատուկ ուշադրություն է սևեռվելու հետևյալ հարցերին.

- բնապահպանության ռիսկի կրճատման անհրաժեշտություն,
- բնական ռեսուրսների նպատակային օգտագործման խթանման անհրաժեշտություն:

Նոր ծրագրով հստակեցված տեխնիկական օժանդակությունն ընդգրկում է հետևյալ միջոցառումները.

- փորձի փոխանակում և վերապատրաստում,
- Եվրոմիության և մասնակից պետությունների հասարակական և մասնավոր կազմակերպությունների միջև հաստատությունների ստեղծման համար համագործակցություն և գործընկերություն,
- օժանդակություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ մատակարարումներ, որոնք առնչվում են միջուկային անվտանգությանը, արդարադատությանը և ներքին գործերին,
- ներդրումներ և հարակից գործունեություն, այդ թվում՝ տեխնիկական օգնությունը խթանող ներդրումներ:

Համայնքի օժանդակությունից օգտվողները պետք է ներգրավված լինեն ծրագրի նախապատրաստման և իրագործման գործընթացներին: Ծրագրերի իրականացման գործընթացում ընդգրկվելու են տեղական փորձագետներ:

Տասիսի ծրագրերն իրականացվում են Եվրոպական հանձնաժողովի կողմից ընտրված ընկերությունների միջոցով: Ընկերությունները հավաքագրում են տեղական և միջազգային փորձագետներ, գնում են սարքավորումներ ու գույք և պարբերաբար զեկուցում են հանձնաժողովի ծրագրի ղեկավարին արդյունքների և խնդիրների մասին: Տասիսի նպատակներին հասնելու համար հանձնաժողովը ստեղծել է վերահսկող և գնահատող համակարգեր, որոնց աշխատանքի արդյունքները հասանելի են անդամ պետություններին, Եվրոխորհրդարանին և Աուդիտի Եվրոպական դատարանին:

Ազգային Տասիս

Տասիսի ղեկավարությունը սերտորեն համագործակցում է Հայաստանի կառավարության հետ՝ որոշելով, թե ինչպես պետք է ծախսվեն օժանդակության նպատակով հատկացված միջոցները: Ընդհանուր առմամբ, վերջին տարիներին Տասիսի գործունեությունը սևեռվել է համագործակցության երեք կարևոր բնագավառների վրա. *ենթակառուցվածք* (էներգետիկա և տրանսպորտ), *մասնավոր ձեռնարկությունների զարգացում* և *մարդկային ռեսուրսներ*, սակայն դարձյալ ուշադրության կենտրոնում են պահվում շուկայական տնտեսության և կայուն ժողովրդավարության անցնելուն ուղղված քայլերը:

Ժողովրդավարություն և մարդու իրավունքներ. ԳՀՀ-ն հիմք է ապահովում ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության ամրապնդման համար: Նախատեսում է համագործակցություն օրենքի իշխանությունն ամրապնդող և մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության նպատակով ժողովրդավարական հաստատությունների հիմնադրման և ամրապնդման գործում: Ըստ ԵՄ տեսակետի, օրենքի իշխանության ամրապնդումը պետք է դառնա երկարաժամկետ համագործակցության գերակայություններից մեկը: Նպատակը դատաիրավական համակարգի գործունեության բարելավումն է, արդարադատության ապահովման գործում և ընտրական համակարգի կիրառման հարցում պետության դերի խթանումը:

Կառավարական բարեփոխումներ. Տասիսը աջակցում է ՀՀ կառավարությանը ԳՀՀ-ի կողմից առաջադրված խնդիրների իրականացման գործում: Սպասվում է, որ կհիմնվի Հայաստան-Եվրոպա քաղաքականության և օրինական խորհրդատվական կենտրոն՝ օգնելու ՀՀ միջազգային պայմանագրային պարտավորությունների տեղափոխմանը ներքին օրենսդրության դաշտ՝ ԳՀՀ և ԱՀԿ շրջանակներում: Սա կօգնի մոտենալ Եվրոպական նորմերին: Տասիսը օգնում է նաև ՀՀ հասարակական գործերի կառավարման զարգացմանը՝ աջակցելով հայկական դպրոցներին: Այս գործընթացը ներառում է փորձագետների տրամադրում՝ նպատակ ունենալով բարձրացնելու տեղական ուսումնական պլանի և դասավանդող անձնակազմի պատրաստվածության աստիճանը: Բացի այս ամենից, Տասիսը աշխատում է տեղական նախարարությունների հետ,

ՀՀ-ում Տասիս ծրագրով տեղաբաշխված ֆոնդերը (մլն եվրո)⁴³

օգնում է հիմնել մասնագիտացված սոցիալական ծառայություններ և ժողովրդավարությունը զարգացնել տեղական մակարդակով:

Գյուղատնտեսություն. Գյուղատնտեսությունը ՀՀ տնտեսության ամենակարևոր ճյուղերից է: Սրանով է պայմանավորված այն փաստը, որ այս ճյուղի կարգավորումը և կայունացումը ուղղակի ազդեցություն է ունենում ՀՀ բնակչության մեծամասնության վրա: Տասիսը տարածաշրջանային գյուղատնտեսական բիզնեսի ուսուցման և խորհրդատվական կենտրոններ է հիմնել՝ նպատակ ունենալով օգնել գյուղատնտեսներին և նրանց միություններին՝ հարմարվելու շուկայական տնտեսությանը բնորոշ մրցակցության պայմաններին: Տասիսի կողմից կյանքի կոչված ամենակարևոր ծրագրերից մեկը Տարածաշրջանային գյուղատնտեսական բարեփոխման ծրագիրն է, որն, ի դեպ, հաջողությամբ կիրառվում է նաև տարածաշրջանի մյուս երկրներում:

Էներգետիկա. ՀՀ օգտվում է ԵՄ աջակցությունից՝ կարգավորելու էներգետիկ սեկտորը: 1996թ. սկսած՝ ակտիվ օգնություն է ցուցաբերում Մեծամորի ատոմակայանի կարգավորմանը: Տասիսը նպատակ ունի բարելավելու ՀՀ էներգետիկ պահանջները՝ փոխարինելով դրանք այլ ռեսուրսներով, քանի որ ատոմակայանը տեղակայված է սեյսմիկ գոտում և կարող է փակվել: Եվ, վերջապես, էներգիայի ռազմավարական կենտրոնը հիմնվել է Տասիսի օգնությամբ:

Մասնավոր հատվածի զարգացումը. Տասիսը մեծ դեր է խաղացել Երևանի պետական համալսարանում հաշվապահական կենտրոնի ստեղծման գործում: Սա ապահովում է կառավարման, շուկայագիտության և հաշվապահական մեթոդների մասնագիտացում: Աջակցում է հատկապես հետսեփականաշնորհման փուլում գտնվող ձեռնարկություններին: Տասիսը օգնում է նաև ապապետակաճացված ձեռնարկություններին՝ վերակառուցվելու, տարեկան եկամուտները բարձրացնելու և իրենց հաճախորդների հետ հարաբերությունները զարգացնելու գործում: Այս ծրագրով ՀՀ են գործուղվել մի շարք փորձագետներ՝ խորհրդատվություն իրականացնելու նպատակով: Տասիսը աջակցում է նաև տեղական ձեռներեցներին՝ զբոսաշրջության ոլորտում ծառայություններ կազմակերպելու համար:

	1991	1992	93/94	1995	96/97	98/99	ընդամենը
Ատոմային անվտանգություն և շրջակա միջավայրի պահպանություն	0.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.3
Պետական ձեռնարկությունների վերակառուցում	0.7	3.54	2.3	2.0	5.7	2.0	16.24
Հասարակական բարեփոխումներ, սոցիալական ծառայություններ և կրթություն	0.0	1.5	1.8	1.5	2.0	4.0	10.8
Գյուղատնտեսություն	0.0	1.66	0.0	0.0	0.0	0.0	1.66
Էներգետիկա	1.3	0.0	4.1	2.0	0.0	1.0	8.4
Տրանսպորտ	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Քաղաքական խորհրդատվություն	0.0	2.85	0.0	0.0	5.35	2.4	10.6
Հեռահաղորդակցություն	0.0	0.0	.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Այլ ոլորտներ	0.0	0.0	0.0	0.5	0.95	0.6	11.5
Ընդամենը	2.3	9.55	17.2	6	14	10	59.05

Հեռահաղորդակցություն և տրանսպորտ. Տասիսն աջակցում է ենթակառուցվածքային համակարգերի (ճանապարհների և երկաթուղիների) վերակառուցմանը, որը Հայաստանի բարգավաճման և ազատ շուկայի զարգացման անբաժանելի մասն է: Այս ծրագիրն իրականացվում է Տրանսպորտի և կապի նախարարության միջոցով՝ շեշտը դնելով հեռահաղորդակցության կառույցների զարգաց-

⁴³ Ըստ Հայաստանում և Վրաստանում Եվրոպական հանձնաժողովի պատվիրակության տվյալների կատարած ուսումնասիրությունների :

ման վրա: Տասիսը նաև խորհրդակցություններ և վերապատրաստման դասընթացներ է կազմակերպում փոստային ծառայությունների, օդային տրանսպորտի ոլորտներում:

Տասիսի միջպետական ծրագրեր. Միջպետական ծրագրերի նպատակը հիմնականում նախկին ԽՍՀՄ երկրների համախմբումն է որոշ հիմնահարցերի լուծման նպատակով: Այս համախմբումն, իհարկե, ավելի դյուրին կդարձնի է տարածաշրջանային հիմնախնդիրների լուծումը և կկարգավորի տարածաշրջանային համագործակցությունը նախկին ԽՍՀՄ բոլոր երկրների միջև:

Ինոգեյթ՝ Միջազգային պետական նավթ և գազ դեպի Եվրոպա (INOGATE -Inter State Oil and Gas Europe). Ինոգեյթը Եվրոպա գազի և նավթի մատակարարման միջպետական ծրագիր է: Դա մշակվել է՝ Տասիս ծրագրի շրջանակներում էներգետիկ ճգնաժամում գտնվող ԱՊՅ երկրներին աջակցելու նպատակով: Այս ծրագիրը սկսել է գործել 1995թ. ԵՄ նախարարների խորհրդի որոշմամբ (Բրյուսել, նոյեմբերյան նիստ): Ինոգեյթ ծրագրով նախատեսվում է ստեղծել նավթատար և գազատար համակարգ, որը կկապի նախկին ԽՍՀՄ և Արևմտյան Եվրոպայի երկրները: Բացի այդ, Կովկասի և Միջին Ասիայի արտահանողները մեծ հնարավորություն են ստանում դուրս գալու արևմտյան շուկաներ: Ինոգեյթ ծրագիրը դիտվում է որպես միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների և մասնավոր ձեռնարկությունների կողմից մեծամասշտաբ ներդրումների անցման նախապատրաստական փուլ:

Ինոգեյթի նախագծերից են՝ նավթատար և գազատար խողովակների կառուցումը, որոնք ուղղակիորեն կկապեն Միջին Ասիայի և Անդրկովկասի պետությունները Կասպից ծովով, էներգետիկ ռեսուրսները Միջին Ասիայից կարտահանվեն Արևմտյան Եվրոպա:

Աջակցություն կցուցաբերվի արտահանվող և տարանցիկ երկրների, այդ թվում՝ նաև՝ Հայաստանին:

Տրասեկա-Եվրոպա, Կովկաս, Ասիա տրանսպորտային միջանցք (TRACECA-Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia). Տրասեկան Տասիսի ծրագիր է, որը կոչված է զարգացնելու տրանսպորտային կապերը Կենտրոնական Ասիայի, Կովկասի և Եվրոպայի միջև: ՀՀ-ն այս նախագծի հիմնական գործընկերն է: Տրասեկայի նպատակն է ստեղծել երկկողմանի տրանսպորտային միջանցք՝ Եվրոպայից Սև ծովով մինչև Կենտրոնական Ասիա և Կենտրոնական Ասիայից ու Կովկասից մինչև Եվրոպա ամենաարագ ճանապարհը:

Տրասեկա ծրագիրը ֆինանսավորել է 22 տեխնիկական ճյուղեր և ներդրումային նախագծեր ինֆրակառուցվածքի վերականգնման համար, ներգրավել է ավելի շատ ներդրումներ այլ կազմակերպություններից, ինչպիսիք են՝ Ջարգացման և վերականգնման եվրոպական բանկը և Համաշխարհային բանկը: Վերջինս Հայաստանում և Վրաստանում նոր կապիտալ ճանապարհների կառուցման համար տրամադրել է 40 մլն ԱՄՆ դոլար: Սա, իր հերթին, ներգրավել է արտաքին հարվածի ներդրումներ: ԵՄ-ն աջակցում է անդրկովկասյան երեք ավիաուղիների հիմնմանը և օդային տրանսպորտի կառավարման համակարգին. օգնությունը կազմում է 5 մլն եվրո: Կա ևս մեկ խոշոր ծրագիր Կովկասյան երկաթգծերի վերականգնման համար (5 մլն եվրո), որը տրվում է ՀՀ-ին՝ 7.5 կմ երկաթգծի վերանորոգման համար:

Ըստ Տրասեկա հիմնական բազմակողմ համաձայնագրի, նախատեսված է ստեղծել միջկառավարական հանձնաժողով, որի նիստերի անցկացումը պետք է կրի պարբերական բնույթ՝ տարին 1-2 անգամ: 2000թ. մարտի 10-11-ը Թբիլիսիում կայացավ Տրասեկայի միջկառավարական հանձնաժողովի առաջին կոնֆերանսը: Թուրքիան, Ռումինիան և Բուլղարիան, որոնք Բաքվում ընդունված հիմնական բազմակողմ համաձայնագրի ստորագրող կողմն են, այս կոնֆերանսի ժամանակ հայտ ներկայացրեցին դառնալու Տրասեկայի լիիրավ անդամ: Տրասեկայի տարեկան երկրորդ հանդիպումը տեղի ունեցավ 2002թ. ապրիլին՝ Ուզբեկստանի մայրաքաղաք Տաշքենդում:

Պարենային ծրագիր. ԵՄ-ն աջակցում է Հայաստանին պարենային ծրագրի շրջանակներում: Դա ընդգրկում է բնակչության կարիքավոր խավի համար նախատեսված մարդասիրական օգնությունը՝ ներառյալ սննդամթերքի օգնություն: Առ այսօր ԵՄ-ը ՀՀ-ին մատակարարել է մոտավորապես 68 մլն եվրոյի սնունդ և հումանիտար օգնություն⁴⁴: Այս աջակցությունն ուղղված է հասարակության ամենաաղքատ խավին օգնելուն:

⁴⁴ Cooperation that counts Southern Caucasus. European Communities, 2002.

**ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԻՆՏԵՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ
ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՅԼ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ**

3.1. NAFTA-ի ձևավորման քաղաքական և տնտեսական նախադրյալները

1994թ. հունվարի 1-ից սկսվեց ՅուԼԻՍԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ազատ առևտրի ասոցիացիայի (Noth American Free Trade Assosiation) գործունեությունը: Դա 1992թ. դեկտեմբերի 17-ին ԱՄՆ-ի, Կանադայի և Մեքսիկայի միջև կնքված ազատ առևտրի համաձայնագրի իրականացման սկիզբն էր նշանավորում:

Համաձայնագիրը ենթադրում էր ոչ միայն գործող առևտրային պատնեշների վերացում, այլև արտասահմանյան ներդրումների ազատականացում, աշխատուժի միգրացիայի, ինչպես նաև այլ տնտեսական հարաբերությունների նկատմամբ սահմանների վերացում: Մինչև 1994թ. վերջը, տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը արգելակող մի շարք պատնեշներ վերացվեցին, իսկ դրանց լրիվ վերացումը և երեք ազգային շուկաների միաձուլումը տեղի կունենա մոտակա 15 տարիների ընթացքում: Այս միաձուլման արդյունքում ստեղծված գոտին կընդգրկի 375 մլն բնակչություն և տարեկան 8 տրլն դոլար ՀԱԱ: Դա հսկայական ազդեցություն կունենա ողջ արևմտյան կիսագնդի վրա՝ առաջ բերելով տնտեսական և քաղաքական խորը տեղաշարժեր: Այսօր արդեն NAFTA-ի կազմում ընդգրկվելու ցանկություն են հայտնել Չիլին, հարավամերիկյան այլ երկրներ:

ՅուԼԻՍԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ինտեգրման մեջ վճռական դերը պատկանում է ԱՄՆ-ին, քանի որ ամերիկյան վերազգային կորպորացիաները, ունենալով տնտեսական և գիտատեխնիկական հզոր ներուժ, հեշտորեն նվաճում են ցանկացած երկիր՝ տապալելով գրեթե բոլոր առևտրային պատնեշները:

Երկար ժամանակ պահանջվեց, որպեսզի Կանադան և Մեքսիկան հասնեն այնպիսի մակարդակի, որ տնտեսական առավելությունները գերազանցեն քաղաքական և սոցիալ-հոգեբանական առավելությունները: Այդ ճանապարհը Կանադան ավելի հեշտ ան-

ցավ, քանի որ վաղուց արդեն դուրս էր եկել քաղաքակրթության մայրուղի, ակտիվորեն գործում էր արտաքին շուկաներում: Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Կանադայի արտաքին տնտեսական կապերը շրջվեցին հիմնականում ԱՄՆ-ի կողմը: Միացյալ Նահանգները գրավեցին հյուսիսային հարևանի հարուստ ռեսուրսները: Ամերիկյան ներդրումները աստիճանաբար թափանցեցին կանադական տնտեսության առաջատար ճյուղերը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմն էլ ավելի ամրապնդեց ԱՄՆ-Կանադա տնտեսական կապերը՝ հատկապես ռազմարդյունաբերական համալիրի ճյուղերում: 1965թ. ԱՄՆ-ը Կանադայում ներդրել էր մոտ 15.2 մլրդ դոլար, որը կազմում էր այդ երկրում կատարվող ուղղակի կապիտալ ներդրումների 70%-ը: Կանադական վերազգային կորպորացիաները ևս սկսեցին ակտիվ ներդրումներ իրականացնել իրենց հարավային հարևանի տնտեսությունում: Երեք տասնամյակների (1960-1990թթ.) ընթացքում ԱՄՆ-ի արտաքին առևտրային շրջանառության 1/5 մասը կապված էր Կանադայի հետ, իսկ Մեքսիկայի տեսակարար կշիռն այդ ժամանակամիջոցում 3.5%-ից հասավ 7.7%-ի: Սակայն ո՛չ Վաշինգտոնը և ո՛չ էլ Օտտավան չէին շտապում խորացնել և ընդլայնել իրենց տնտեսական կապերը:

Հիմնական պատճառն այն էր, որ Կանադան իր տնտեսական զարգացման մակարդակով հետ էր մնում ԱՄՆ-ից, իսկ տեղական գործարար շրջանները վախենում էին հայտնվել հարավային հարևանի հզոր կորպորացիաների ճնշման տակ: Իհարկե, ճյուղային բնույթի որոշ համաձայնություններ ԱՄՆ-ի և Կանադայի միջև կնքվեցին: Դրանցից առաջինը 1959թ. էր, որը վերաբերում էր ռազմական արդյունաբերությանը, իսկ մյուսը 1965թ-ին՝ ավտոմեքենաների, հանգույցների, պահեստամասերի վաճառքին: Այս համաձայնագրերը նպաստեցին երկու պետությունների ինչպես արտադրության ընդլայնմանն ու գործարար ակտիվության բարձրացմանը, այնպես էլ դրական ազդեցություն ունեցան գիտատեխնիկական առաջընթացի զարգացման վրա: Թվում էր, թե ամերիկականադական կապերը կտարածվեն այլ ճյուղերի վրա ևս, սակայն 1970թ. արժույթային հարաբերությունների և էներգետիկայի ոլորտում սկսված ճգնաժամը ստիպեց երկու պետություններին վերանայել իրենց արտաքին առևտրային քաղաքականությունը՝ ի օգուտ հովանավորչության:

Կանադայում գլուխ բարձրացրեցին արդյունաբերության առաջատար ճյուղերի «կանադիզացիայի» տրամադրությունները: Այդ պայմաններում խոսք անգամ լինել չէր կարող մաքսային պատնեշների վերացման մասին: Միայն մեկ և կես տասնամյակ անց, ինչպես հյուսիսամերիկյան, այնպես էլ համաշխարհային տնտեսությունում առկա օբյեկտիվ պայմանները ստիպեցին Կանադայի իշխանություններին վերանայել ազատ առևտրից հրաժարվելու իրենց նախկին որոշումը:

Առավել բարդ էր Մեքսիկայի՝ դեպի NAFTA ընթանալու ուղին: Մեքսիկան երկու համաշխարհային պատերազմների տարիներին և նույնիսկ մինչև 60-ական թթ. համարվում էր ագրարահումքային տնտեսական կառուցվածք ունեցող երկիր: Ինչպես Մեքսիկան, այնպես էլ լատինամերիկյան մյուս երկրներն իրենց սոցիալ-տնտեսական հետամնացությունը հաղթահարելու նպատակով ավելի ուժեղացրեցին պետական հատվածը՝ ազգայնացնելով արտադրության հիմնական միջոցները և արմատավորելով խիստ հովանավորչական ռեժիմ:

Սակայն այդ պայմաններում էլ ԱՄՆ-ին հաջողվեց թափանցել մեքսիկական տնտեսություն: 1960թ. ԱՄՆ-ի ուղղակի ներդրումների հաշվարկային արժեքը կազմեց 795 մլն դոլար: 1961-73թթ. ԱՄՆ-ի վերազգային կորոպորացիաները այստեղ ստեղծեցին 361 նոր մասնաճյուղեր: Բացի դրանից 60-ական թթ. կեսերին Մեքսիկայի հյուսիսային շրջաններում ստեղծվեցին հատուկ միջսահմանային տնտեսական գոտիներ, որտեղ հյուսիսից բերված հումքի և մեքսիկական էժան աշխատուժի օգտագործման հիման վրա կազմակերպվում էր հումքի վերամշակում: 1980թ-ին այդպիսի ձեռնարկությունների թիվը հասավ 620-ի, 1990թ.՝ 1700-ի, որտեղ զբաղված էր 450 հազար մարդ:

70-ական թթ. կեսերին նոր նավթամթերքի հայտնաբերումն ու յուրացումը շրջադարձային դեր խաղացին Մեքսիկայի տնտեսության համար: Մի կողմից մեծացան արտահանումն ու արտահանումից ստացված եկամուտները, որոնց շնորհիվ ավելացան բազմաթիվ տնտեսական ծրագրերին ուղղված ներդրումները, մյուս կողմից էլ՝ մեծացավ արտասահմանյան ներդրողների հետաքրքրությունը այդ երկրի նկատմամբ: Սակայն նավթային դոլարների հոսքից շլացած Մեքսիկան ընկավ արտաքին փոխառությունների ծանր լծի տակ և 1982թ. կանգնեց միջազգային սնանկության սահմանաեզ-

րին: Երկիրը մխրճվեց երկարատև սոցիալ-տնտեսական և պարտքային ճգնաժամի մեջ: 1987թ. արտաքին պարտքը հասավ 99.3 մլրդ դոլարի, որը կազմում էր Մեքսիկայի ՅՆԱ-ի 70.7%-ը: Մեքսիկայի համագործակցությունը լատինամերիկյան երկրի հետ ոչ մի դրական տեղաշարժի չհանգեցրեց, ուստի, հաղթահարելով ղեկավար շրջանների մտավախությունները, ձեռնարկվեց մասնակցությունը NAFTA-ի կազմավորման բանակցություններին:

ԽՍՀՄ փլուզումը, միջուկային պատերազմի վտանգի վերացումը վաշինգտոնին ևս ստիպեցին վերանայելու իր դիրքորոշումը արևմտյան կիսագնդի նկատմամբ: Բանն այն է, որ Արևմտյան Եվրոպայի երկրները և ճապոնիան այլևս չէին ցանկանում հանդես գալ «կրտսեր» գործընկերների դերում: Արևմտյան Եվրոպան, սկսած 90-ական թթ., ընդլայնեց ինտեգրացման իր սահմանները: 1994թ. Եվրոպական միության 12 երկրներ և ազատ առևտրի ասոցիացիայի երկրներ ձևավորեցին ազատ առևտրի եվրոպական տնտեսական տարածք՝ ամբողջ Արևմտյան Եվրոպայի երկրների համար: Ակնհայտ է, որ եվրոպական երկրների կուռ միությունը թե՛ տնտեսական և թե՛ քաղաքական առումով ԱՄՆ-ին կարող է մղել երկրորդ պլան:

ԱՄՆ-ի համար հզոր հակառակորդ են նաև Արևմտյան Ասիայի երկրները՝ ճապոնիան, Չինաստանը, Ինդոնեզիան, Կորեան, Թայվանը, Յունկոնգը: Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ, ժամանակակից պայմաններում, զարգացման միջին մակարդակ ունեցող երկրները, համեմատաբար ավելի արագ յուրացնելով նորագույն տեխնոլոգիան և դրան միացնելով աշխատուժի, հումքային ռեսուրսների վրա կատարվող էժան ծախսերը, հասնում են ավելի բարձր տնտեսական արդյունավետության: Դրա համար ճապոնիան և, մասնավորապես՝ Չինաստանը ամերիկյան ավտոմոբիլային, էլեկտրատեխնիկական, հագուստի և այլ արդյունքների արտադրության գլխավոր մրցակիցներն են ոչ միայն համաշխարհային շուկայում, այլև նույնիսկ ԱՄՆ-ի ներքին շուկայում: Ուստի Միացյալ Նահանգներին մնում է միայն բարձրացնել ապրանքի որակը: Սակայն որակի բարձրացումը ուղեկցվում է ծախսերի բարձրացմամբ, իսկ մրցակից կողմը ևս, բարձրացնելով արտադրանքի որակը, համաշխարհային շուկայում շահում է՝ շնորհիվ արտադրության ցածր ինքնարժեքի: Միացյալ Նահանգների համար ելքը սեփական գիտատեխնիկական ներուժի միացումն է մրցունակության

մյուս կարևոր գործոններին: Այդ գործոններով էլ հենց հարուստ են լատինամերիկյան երկրները:

ԱՄՆ-Կանադա-Մեքսիկա եռակողմ բանակցությունները, որոնց ընթացքում յուրանքանչյուր երկիր ձգտում էր գնալ իր ուղիով՝ իրականացնելով սեփական նպատակները, վերջին հաշվով, հանգեցրին շահերի հաշվեկշռային վիճակի:

Պայմանագրի սկզբունքային դրույթները հանգեցրին հետևյալին.

1. 15 տարվա ընթացքում երեք պետությունների միջև լրիվ վերացնել առևտրային պատնեշները,
2. էներգառեսուրսների, տեքստիլ արդյունաբերության արտադրանքի, գյուղատնտեսական մեքենաների և մթերքների առևտրի համար սահմանվեց, «լուրացող ազատականացում»:

Այսպես, մեքսիկական գյուղատնտեսական մթերքի առևտրի համար կնքվեց երկկողմանի համաձայնագիր՝ յուրաքանչյուր գործընկերոջ հետ առանձին-առանձին: Ըստ պայմանագրի, միանգամից իջեցվեցին այդ ապրանքների վրա սահմանված մաքսատուրքերը 25%-ի չափով, իսկ մնացած սակագնային և քանակական սահմանափակումները կվերացվեն առաջիկա 10-15 տարիների ընթացքում:

3. Կապիտալի միգրացիայի կապակցությամբ իրականացվել են հետևյալ փոփոխությունները. ԱՄՆ-ը և Կանադան կշարունակեն վարել փոխադարձ ներդրումների ավելի փափուկ քաղաքականություն, իսկ Մեքսիկան 1992թ. դեկտեմբերի 29-ին ընդունեց օրենք, համաձայն որի, ընդլայնվելու են Միացյալ Նահանգների և Կանադայի ներդրողների հնարավորությունները: Արդյունաբերության և գյուղատնտեսության մի շարք ճյուղերում թույլատրվում է ներդնել կապիտալ՝ ցանկացած համամասնությամբ: Դեռևս արգելվում են օտարերկրյա ներդրումները ռադիոակտիվ նյութերի ու էներգակիրների արդյունահանության և կոմունալ ինֆրակառուցվածքում:

Մեքսիկան պարտավորվել է նաև վերացնել բանկային և ապահովագրական ընկերությունների կազմավորման ճանապարհին առկա սահմանափակումները:

4. NAFTA-ի կարևոր մասն են կազմում շրջակա միջավայրի պաշտպանության և աշխատանքի շուկայի օգտագործմանը վերաբերող համաձայնագրերը:

Կառավարման ոլորտում NAFTA-ի կառուցվածքն այսպիսին է. կենտրոնական ինստիտուտը Ազատ առևտրի հանձնաժողովն է, որի մեջ մտնում են երեք երկրների նախարարական մակարդակի ներկայացուցիչները: Հանձնաժողովը հետևում է Համաձայնագրի իրականացմանը և զարգացմանը, օգնում կողմերի միջև առևտրի կարգավորման ընթացքում ծագած վեճերի լուծմանը: Հանձնաժողովների անդամների ընդհանուր ժողովը տեղի է ունենում տարեկան մեկ անգամ:

Համաձայնագրի շրջանակներում գործում են նաև 30 աշխատախմբեր, կոմիտեներ և այլ օժանդակ մարմիններ: Դրանց նպատակը առևտրի և ներդրումների հեշտացումն է, ապրանքների ծագման և մաքսային կանոնների պահպանումը, գյուղատնտեսական ապրանքների առևտրի, սուբսիդիաների, ստանդարտների, պետական գնումների, ծառայությունների շուկայի կարգավորման ուղղությամբ աշխատանքների վերահսկումն ու կարգավորումն է: NAFTA-ի աշխատախմբերը և կոմիտեները հետազոտություններ են իրականացնում անդամ-երկրների միջև առևտրի հետագա ազատականացման ուղիների բացահայտման ուղղությամբ:

Համաձայնագրի ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ 1994-1999 թթ. Կանադայում տնտեսական ցուցանիշները աճեցին 2.8%-ով, իսկ ԱՄՆ-ում և Մեքսիկայում, համապատասխանաբար՝ 3.3% և 3%-ով: Ընդհանուր առմամբ, Զյուսիսային Ամերիկայում 1999 թ. առևտուրն աճել է մոտ 75%-ով և կազմել 507 մլրդ ԱՄՆ դոլար, իսկ 2003թ.՝ 929,9 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Համագործակցության տարիներին ամերիկամեքսիկական ապրանքաշրջանառությունն աճել է 2 անգամ, տարեկան աճելով 17%-ով, ԱՄՆ-ի և Կանադայի միջև ապրանքաշրջանառության միջին տարեկան աճը կազմել է 10%, իսկ Կանադա-Մեքսիկա առևտուրն աճել է 13%-ով: Փոխադարձ ներդրումների ծավալը կազմել է 169 մլրդ ԱՄՆ դոլար:

3.2. Տնտեսական ինտեգրման դերը զարգացող երկրներում

Ջարգացող երկրների շրջանակներում համագործակցության գաղափարը ծագել է արևմտեվրոպական տնտեսական ինտեգրման

հաջողությունների հիման վրա: Սակայն, եթե Արևմտյան Եվրոպայի երկրների համագործակցությունը տնտեսական աճի բարձր տեմպեր ունեցող երկրների փոխլրացման համաձայնությունն է, ապա զարգացող երկրների համար ինտեգրումն արտադրողական ուժերի զարգացման ցածր մակարդակը հաղթահարելու, ներքին շուկայում զարգացած երկրների մրցակցությանը դիմակայելու, համաշխարհային շուկայում իրենց դիրքերը ամրապնդելու ձգտում է:

Ջարգացող երկրների տնտեսական ինտեգրումը չի կարելի համարել երկրների միջև անընդհատ խորացող տնտեսական կապերի օրենսդրական, հարկային, սոցիալական ոլորտների միջպետական կոորդինացման գործընթաց: Այսօր, զարգացող երկրների տնտեսական համագործակցությունը կարելի է զնահատել որպես ինտեգրման գործընթացների նախապատրաստական աստիճան: Համագործակցության շարժիչ ուժը ազգային տնտեսական ներուժի որոշակի առավելությունների միավորման օգտագործումն է, տնտեսական կյանքի միջազգայնացումն ու կապերի ինտենսիվացումը, իսկ վերջնական նպատակը լայնածավալ տնտեսական տարածքի ձևավորման պայմաններում հետամնաց տնտեսությունների արդիականացումն է: Մինևույն ժամանակ, զարգացող երկրների համագործակցության նպատակը տնտեսական աճի համար բարենրպաստ պայմանների ձևավորումն է (ավելի տարողունակ ներքին շուկան տնտեսության արդիականացման ու կառուցվածքային վերափոխումների հաջողության կարևոր պայման է), որին կարելի է հասնել համատեղ գործելու դեպքում:

Ջուտ ձևական առումով, զարգացող երկրների շրջանակներում գործող ինտեգրման միավորումները հանդես են գալիս հետևյալ ձևերով՝ մաքսային միություն, ընդհանուր շուկա, ազատ առևտրի, բնական ռեսուրսների յուրացման, տարածաշրջանային և ենթատարածաշրջանային միավորումներ, արժույթաֆինանսական և վճարման միություններ: Ըստ էության, զարգացող երկրներում ինտեգրման գործընթացները ևս (բավականաչափ պայմանականորեն) բաժանվում են մի քանի տեսակների.

1. Ներտարածաշրջանային կապերի առավելագույն ազատականացում միասնական մաքսային պաշտպանության պայմաններում (լատինամերիկյան և որոշ աֆրիկյան խմբավորումներ):

2. Սկզբունքորեն համագործակցության նույն ձևն է, ինչ որ՝ առաջինը, սակայն ուժեղացված արտադրական կոոպերացիայի և մասնագիտացման ճյուղային ծրագրերով, որը հաշվարկված է ներքին շուկայի համար:

3. Ջարգացող երկրների միջև նախկինում ստեղծված քաղաքական միությունը տնտեսականի վերածելու փորձեր (Հարավարևելյան Ասիայի ասոցիացիա):

Այս բոլոր խմբավորումներում օրենսդրափրավական բազայի մշակումը, միջկառավարական համաձայնությունների կնքումն ու նմանատիպ այլ գործողությունները առաջ են անցնում համագործակցող երկրների միջև իրական տնտեսական կապերից:

Ջարգացող երկրների ինտեգրումն ավելի շուտ մասնակից պետությունների տնտեսական քաղաքականության համաձայնեցում է, քան տնտեսական փոխկապվածության և փոխլրացման օբյեկտիվ գործընթաց: Այսպես, ներտարածաշրջանային առևտրի ազատականացումը և լայնածավալ տնտեսական տարածքի ստեղծումը, որն արտաքին մրցակցությունից պաշտպանված էր միասնական մաքսային պատնեշով, սկզբնական շրջանում խթանեցին մասնակից պետությունների ընդգրկումը փոխարինող արտադրությունների զարգացմանն ու արդյունաբերական ձեռնարկությունների թվի ավելացմանը: Այդ ճանապարհով բացառապես բավարարվում էին ներքին շուկայի պահանջմունքները, որի շնորհիվ էլ ներտարածաշրջանային ապրանքաշրջանառությունը բավականին աճեց: Ինչ վերաբերում է տնտեսական միություններին, ապա դրանց մեծ մասն անցավ այն փուլը, որի ժամանակ փոխադարձ առևտրի տեսակարար կշիռը գերազանցում էր սեփական ապրանքաշրջանառության ծավալը: Սակայն, քանի որ նման ինտեգրման բոլոր արդյունքներից հիմնականում օգտվում էին առավել զարգացած մասնակից պետությունները, դա տնտեսապես հետամնաց գործընկեր երկրի կողմից հանդիպում էր դիմադրության և դժգոհության տեղիք էր տալիս: Տարածաշրջանային միություններում հենց վերջիններս էին տուժում ինտեգրման եկամուտների անհավասարաչափ բաշխումից, որն, ի վերջո, հանգեցնում էր կամ միության փլուզմանը, կամ լճացմանը:

Եկամուտների հավասարաչափ վերաբաշխման, երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների համահարթեցման ցանկացած փորձ, ի վերջո, մատնվում էր անհաջողության: Որոշ

ժամանակ անց ներքին մաքսային արգելակների այս կամ այն ձևով վերականգնումը տանում էր ներտարածաշրջանային առևտրի ծավալների կրճատմանը, ինտեգրման գործընթացների կտրուկ դանդաղեցմանը: Հենց այս արդյունքներին հանգեցին լատինամերիկյան մի շարք երկրների տնտեսական միությունները 1970-ական թթ. կեսերին և 1980-ական թթ. սկզբներին: 1990-ական թթ. զարգացող երկրների ինտեգրման հիմնական խմբավորումների փոխադարձ առևտրի բաժինը, 1980թ. համեմատությամբ, կամ չփոխվեց, կամ նույնիսկ նվազեց, որը հիմք տվեց խոսելու Երրորդ աշխարհում ինտեգրացիայի ճգնաժամի մասին:

Խոսելով զարգացող երկրների համագործակցության մասին՝ պետք է հաշվի առնել, որ Երրորդ աշխարհի առանձին տարածաշրջաններում ընթացող ինտեգրման գործընթացները տարբերվում են ինչպես իրենց բնույթով, այնպես էլ շարժման գործոններով և զարգացման տեմպերով: Լատինամերիկյան ինտեգրումը շատ գծերով տարբերվում է աֆրիկյանից, իսկ սրանք միասին Ասիա-խաղաղովկիանոսյան տարածաշրջանի կամ արաբական երկրների ինտեգրման փորձերից:

LAFTA-ն⁴⁵ սկզբում ներկայացնում էր բազմաթիվ պետությունների համագործակցություն, որոնց հիմնական նպատակներն էին՝ փոխադարձ առևտրի ազատականացումը, ներտարածաշրջանային շուկայի պաշտպանությունը հովանավորչական մաքսային պատնեշների միջոցով և փոխադարձ ապրանքաշրջանառության խթանումը: LAFTA-ի ներսում (որը հետագայում վերանվանվեց Ինտեգրման լատինամերիկյան ասոցիացիա) ձևավորվել է Անդյան պակտի խումբը⁴⁶, որի շրջանակներում մշակվեցին արդյունաբերական համագործակցության զանազան ճյուղային ծրագրեր: Սակայն, փոխադարձ առևտրային կապերի նշանակալից ակտիվացման շրջանից հետո, խմբավորման ներսում սկսվեց անկումը, սրվեցին հակասությունները: Ճյուղային ծրագրերը չիրականացվեցին, որը կասկածի տակ դրեց ընդհանրապես ինտեգրման ողջ գործընթացի դրական ելքը: 1980-ական թթ. ճգնաժամը հանգեցրեց նաև բազմաթիվ մասնակիցների շահերի անհամատեղելիությանը, որի հե-

⁴⁵ LAFTA՝ Արգենտինա, Բրազիլիա, Մեքսիկա, Պարագվայ, Պերու, Չիլի, Կոլումբիա, Էկվադոր, Վենեսուելա, Բոլիվիա:

⁴⁶ Անդյան պակտի խումբ՝ Պերու, Չիլի, Կոլումբիա, Էկվադոր, Վենեսուելա, Բոլիվիա:

տևանքով ձևավորվեցին ավելի փոքրաթիվ խմբավորումներ՝ եռյակներ (Վենեսուելա, Կոլումբիա, Մեքսիկա), քառյակներ, ինչպես նաև տարածաշրջանային ինտեգրման այլընտրանքային տարբերակներ:

Լատինամերիկյան ինտեգրման ժամանակակից մոդելն ավելի լայն է և ճկուն. կողմնորոշվում է դեպի համաշխարհային տնտեսության մեջ ավելի մեծ մասնակցությունն ու ավելի սերտ կապերը զարգացած երկրների հետ: Ներկայումս Լատինական Ամերիկայում տնտեսական ինտեգրման հետևողականությունը պահպանում են Հարավամերիկյան ընդհանուր շուկայի (MERCOSUR)⁴⁷ երկրները, որոնք իրենց միավորված շուկայի պաշտպանությունը թուլացնում են աստիճանաբար, իսկ ներտարածաշրջանային տնտեսական կապերի ազատականացման գործընթացներն ընթանում են բավականին արագ:

Կենտրոնական Ամերիկայի ընդհանուր շուկայի (CACM)⁴⁸ երկրները, որոնց գործունեությունը վերջին տասը տարիներին, փաստորեն, հավասարվել էր զրոյի (անդամ երկրների միջև խորը տնտեսական և քաղաքական հակասությունների պատճառով), ծրագրել են իրենց տնտեսությունների վերականգնմանը մասնակից դարձնել NAFTA-ին՝ Մեքսիկայի միջոցով: Այդ ծրագրի հիմքում ընկած է «ասիմետրիկ փոխադարձության» սկզբունքը, որի դեպքում, նախ՝ մեքսիկական շուկայում բարենպաստ պայմաններ կստեղծվեն Կենտրոնական Ամերիկայի ընդհանուր շուկայի երկրների համար, իսկ այնուհետև մեքսիկականի համար՝ CACM երկրներում: Այսպիսով, կարելի է պնդել, որ լատինամերիկյան ինտեգրմանը բնորոշ է խառը համագործակցությունը, որի դեպքում միևնույն երկրները համարվում են տարբեր ինտեգրման միավորումների անդամներ:

Աֆրիկյան երկրների տնտեսական ինտեգրումը ներկայացնում է միանգամայն այլ բնույթի համագործակցություն: Սա հետամնաց, միմյանց հետ գործնականում ոչ մի տնտեսական կապ չունեցող երկրների միջև արդյունաբերության զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումն է, որի նպատակը ներքին շուկայի պահանջների բավարարումն է: Այդ նպատակները հրապարակվեցին այնպիսի միությունների ստեղծման ժամանակ, ինչպիսիք

⁴⁷ MERCOSUR՝ Արգենտինա, Բրազիլիա, Պարագվայ, Չիլի, Ուրուգվայ:

⁴⁸ CACM՝ Կոստա Ռիկա, Սալվադոր, Գվատեմալա, Հոնդուրաս, Նիկարագուա:

են՝ Արևմտյան Աֆրիկայի երկրների տնտեսական համագործությունը (ECOWAS)⁴⁹ և Կենտրոնական Աֆրիկայի մաքսային և տնտեսական միությունը (UDEAC)⁵⁰: Այս միությունները պլանավորել էին նպատակաուղղված պետական քաղաքականության հիման վրա զարգացնել փոխադարձ տնտեսական կապերը՝ ներքին տարողունակ շուկա ստեղծելու համար: Ինտեգրումն այստեղ դիտվում է որպես զարգացման այլընտրանքային ուղի կամ, ավելի շուտ՝ «սեփական ուժերի հենարան»⁵¹: «Սեփական ուժերի վրա հենվելու» հայեցակարգը ենթադրում է, որ տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխումները կարող են ձեռք բերվել ամենից առաջ տեղական ռեսուրսների օգտագործման, զարգացման ներքին գործոնների հնարավորինս կենտրոնացման ճանապարհով՝ բնակչության հիմնական կարիքների բավարարման նպատակով: Այդ միության հեռահար պլանների մեջ մտնում է մինչև 2025թ. աֆրիկյան տնտեսական համագործակցության ստեղծումը: Սակայն առայժմ այդ միությունները գործունակ չեն. դրանց նպատակները միայն «բարի ցանկություններ» են: Իրականում ոչ մի հավանականություն չկա, որ այդքան աղքատ և հետամնաց երկրների տնտեսական համագործակցությունը ինչ-որ շոշափելի արդյունքներ կտա: Այնուամենայնիվ, մի շարք աֆրիկյան ղեկավարներ փակուղուց դուրս գալու միակ ելքը դեռևս համարում են առանձին խմբավորումների շրջանակներում ինտեգրման գործընթացների զարգացումը: Այդ գաղափարները հատկապես զարգացման դրսում, ավանդական ձևով, Աֆրիկյան պետություններին ցույց տրվող ֆինանսական օգնության կրճատման, արտաքին պարտքի աճի հետևանքով: Աֆրիկյան ընդհանուր շուկայի գաղափարը, չնայած անհաջողություններին, շարունակում է մնալ շատ հրատապ խնդիր: Սակայն այդ աշխարհամասի երկրների տնտեսական համագործակցության ճանապարհին կան այնպիսի արգելակներ, ինչպիսիք են՝ նեղ ներքին շուկաները, արտահանման միատիպ հումքային մասնագիտացումը, ազգային տնտեսական համալիրների թույլ փոխլրացվելիությունը:

⁴⁹ECOWAS՝ Բենին, Բուրկինա Ֆասո, Կապո Վերդե, Կոտդիվուար, Գամբիա, Գանա, Գվինեա, Գվինեա-Բիսաու, Լիբերիա, Մալի, Մավրիտանիա, Նիգեր, Նիգերիա, Սենեգալ, Սերա-Լեոնե, Տոգո (1975թ.):

⁵⁰ UDEAC՝ Կոնգո, Կամերուն, Գաբոն, Կենտրոնական Աֆրիկայի Հանրապետություն, Ռուանդա, Բուրգունդի, Էկվադորյան Գվինեա, Սան Տոմս և Պրինսիպի, Անգոլա (որպես դիտորդ) (1964թ.):

⁵¹ African Economic Report, 1998, page 7.

Նույն պատճառաբանությամբ էլ բացատրվում է մերձարևադարձային Աֆրիկայի երկրներում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների կրճատումը, որը այդքան շատ անհրաժեշտ է տարածաշրջանի սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրականացման համար: Պատահական չէ, որ ներտարածաշրջանային արտահանումը ECOWAS-ի, Արևելյան և Հարավային Աֆրիկայի ընդհանուր շուկայի (COMESA) երկրների միջև չի գերազանցում դրանց համախառն արտահանման 8%-ը, իսկ UDEAC-ի ձևավորումից հետո ներտարածաշրջանային առևտրի բաժինը ոչ թե աճեց, այլ նույնիսկ կրճատվեց:

Այսպիսով, 21-րդ դարի շեմին Աֆրիկյան համարվում է՝ համաշխարհային համագործակցության մարզինալ, խտրականացված մասը, որը չի տնօրինում առաջընթացի ոչ մի հնարավորությունները՝ հավատարիմ մնալով իր գաղութային ժառանգականությանը:

Այլ ճակատագիր ունեն այն զարգացող երկրների ինտեգրվող խմբավորումները, որոնք սկզբնապես ձևավորվեցին զուտ քաղաքական շարժառիթներով: Այսպես, 1967թ.-ից գոյություն ունեցող Հարավարևելյան Ասիայի երկրների ասոցիացիան՝ ASEAN-ը⁵², մինչև վերջին ժամանակները փոխադարձ տնտեսական կապերի զարգացմամբ առանձնապես աչքի չէր ընկնում: ASEAN-ի երկրների համար երկար տարիներ, որպես համախմբող գործոն, հանդես էր գալիս Կամբոջայի հիմնախնդիրը և Վիետնամին դիմակայելու անհրաժեշտությունը: Տնտեսական համագործակցությունը արգելակվում էր առանձին երկրների անհամաչափ զարգացման, անհրաժեշտ ենթակառուցվածքի բացակայության, այդ երկրների տնտեսությունների աննշան փոխկապվածության պատճառով: Ներկայումս քաղաքական գործոնների դերը նշանակալից չափով թուլացել է, իսկ Թաիլանդի, Մալայզիայի, Ինդոնեզիայի և Բրունեյի տնտեսություններում կառուցվածքային տեղաշարժերը հանգեցրել են դրանց տնտեսական զարգացման մակարդակների միջև տարբերությունների կրճատման և տնտեսական կապերի ակտիվացման: Ստեղծվել են առավել բարենպաստ պայմաններ աշխատանքի ներտարածաշրջանային բաժանման զարգացման և խմբավորման ներսում դրական տեղաշարժերի համար: Դրա վառ ապացույցը արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասի ցուցանիշն է:

⁵² ASEAN՝ Սինգապուր, Մալայզիա, Թաիլանդ, Ֆիլիպիններ, Ինդոնեզիա, 1984թ.-ից՝ Բրունեյ, 1995թ.-ից՝ Վիետնամ:

Ինչ վերաբերում է այնպիսի տնտեսական կազմակերպություններին, ինչպիսիք են՝ Արաբական երկրների լիգան, Պարսից ծոցի երկրների համագործակցության խորհուրդը, Արաբական Մագրիբի խորհուրդը, որտեղ գլխավոր դերը պատկանում է քաղաքական գործոններին, տնտեսական ինտեգրացում գործնականում տեղի չունի: Արաբական ընդհանուր շուկայի ձևավորման փորձերը նույնիսկ ինչ-որ չափով լուրջ չեն ընդունվում, քանի որ արաբական երկրների մեծ մասը փոխադարձ տնտեսական կապերի զարգացմանը ոչ մի նշանակություն չի տալիս, բացառությամբ՝ Նավթ արտահանող երկրների կազմակերպության (OPEC) շրջանակներում իրականացվող համագործակցության: 1989թ. Արաբական Մագրիբի երկրները (Մավրիտանիա, Մարոկո, Ալժիր, Թունիս, Լիբիա) փորձեցին ձևավորել ընդհանուր շուկա՝ Եվրոմիության նմանությամբ: Սակայն այսօր Գյուսսային Աֆրիկայի տարածաշրջանը ներկայացնում է ազգային տնտեսության շրջանակներում ներփակված, միմյանցից կտրված հինգ շուկաներ:

Այսպիսով, զարգացող երկրներում ընթացող ինտեգրման գործընթացները, միջպետական միավորումների, խմբավորումների, մշտությունների ձևավորման ճանապարհով, ընթանում են շատ բարդ, հակասական և ոչ հետևողական: Տնտեսական ինտեգրացումը դեռևս չի կարողանում դառնալ բոլոր չարիքների դեմ այնպիսի համադարձան, ինչպիսին համարվում էր 1960-ական թթ., երբ նոր էր ձևավորվել: Այնուամենայնիվ, ինտեգրացումն աստիճանաբար թափ է հավաքում, և, դատելով երկրների տնտեսական կապերի քանակական աճից, կարելի է ենթադրել, որ Եվրոմիության «վերարտադրությունը» կդառնա ինտեգրման ուղեկիցը բոլոր այն տարածաշրջաններում, որտեղ երկրների զարգացումը դինամիկ է:

Ասիա-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանային համագործակցությունը (APEC), Անկախ պետությունների համագործակցությունը և Սևծովյան տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցությունը, ի տարբերություն տարածաշրջանային այլ ինտեգրման խմբավորումների, ներառում են տարբեր աշխարհամասերում տեղաբաշխված երկրներ, հետևաբար՝ դրանք կարելի է անվանել **միջտարածաշրջանային խմբավորումներ**:

Ինչպես արդեն նշվել է, APEC-ի մեջ մտնում են 21 երկրներ, որոնք գտնվում են տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակների վրա, այդ թվում արդյունաբերական այնպիսի հսկաներ,

ինչպիսիք են՝ ԱՄՆ-ը, Ճապոնիան և Կանադան: Ուստի տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակների վրա գտնվող երկրների համագործակցությունից գործնականում սպասումները կլինեն աննշան: Բացի այդ, դրանք տեղաբաշխված են տարբեր աշխարհամասերում, ուստի և շրջանցվում են տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման բոլոր նախադրյալները: Այն, որ այդ խմբավորման համագործակցությունը սահմանափակվում է միայն անդամ երկրների մասնակցությամբ ձևավորված կառույցների գործունեությամբ կամ երկրների ղեկավարների հանդիպումներով, արդեն փաստում է, որ դասական ինտեգրման գործընթացները խեղաթյուրված են: Նույնիսկ ազատ առևտրային գոտու ձևավորումը տարբերակված է ըստ երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների. մինչև 2010թ.՝ ազատ առևտրի գոտու ձևավորում զարգացած երկրների, 2015թ.՝ նոր ինդուստրիալ երկրների, իսկ 2020թ.՝ մնացած երկրների շրջանակներում: APEC-ը, որպես միջտարածաշրջանային ինտեգրման խմբավորում, դրսևորում է որոշ առանձնահատկություններ, որոնք բնորոշ են միայն այդ խմբավորմանը.

- տեղի է ունենում տնտեսության միջազգայնացման գործընթացի խորացում՝ ապրանքների և կապիտալի ներտարածաշրջանային հոսքերի ակտիվացման հիման վրա,
- անդամ երկրների տնտեսական մակարդակների տարբերությունների պահպանումը հանգեցնում է ներտարածաշրջանային ինտեգրման խորացմանը՝ զարգացման մոտավորապես հավասար մակարդակ ունեցող երկրների միջև:

Մոտ ապագայում դժվար է սպասել, որ APEC-ը կդառնա վերագային կարգավորման մեխանիզմ ունեցող տարածաշրջանային ինտեգրման խմբավորում, հաշվի առնելով ինչպես աշխարհագրական, այնպես էլ տնտեսական ու քաղաքական գործոնների հակազդեցությունը:

Այսպիսով, զարգացող երկրներում տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացումը դեռևս գտնվում է ձևավորման փուլում: Այստեղ տեղ գտած գործընթացները կարելի է որակել որպես ինտեգրման ջանքեր, քանի որ այդ երկրները դեռևս չեն հասել զարգացման այնպիսի մակարդակների, որոնց դեպքում վերարտադրական գործընթացների միավորումը օրգանական անհրաժեշտություն է: Գիտատեխնոլոգիատար ապրանքների ներմուծման առու-

մով, զարգացած երկրներից կախվածությունն ամբողջովին ջլատում է Երրորդ աշխարհի երկրների տնտեսական ներուժը: Էժան հունքային ապրանքների և թանկարժեք բարձր տեխնոլոգիաների փոխանակության հետևանքով, փաստորեն, առաջանում է զարգացող երկրների ռեսուրսների թալան, որը, հեռանկարում, վերջիններիս համար տնտեսական զարգացման հնարավորությունների անվերարտադրելի կորստի պատճառ կարող է դառնալ: Ձարգացող երկրների ձգտումը՝ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման ճանապարհով հասնել կայուն և արդյունավետ զարգացման, արդարացված է: Սակայն ինտեգրացիայի արդյունքների արդարացի բաշխումը համագործակցող բոլոր երկրների միջև հնարավոր է միայն որոշակի տնտեսական վերելքի դեպքում:

3.3. ԱՊՅ շրջանակներում ՀՀ տնտեսական ինտեգրման արդյունքների ու հեռանկարային միտումների գնահատականը

ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո ՀՀ-ում սկսված տնտեսական բարեփոխումները չտվեցին ակնկալվող արդյունքները, որի պատճառը, մի կողմից՝ 1988թ. երկրաշարժն էր, մյուս կողմից այն, որ Հայաստանն անմիջապես կորցրեց իր շուկաների մեծ մասը, իսկ հետո սկսվեց հակամարտությունն Ադրբեյջանի հետ: Մեկ այլ պատճառ էլ կարելի է համարել անցումային շրջանի տնտեսական ռազմավարությունը, որում առաջնային նշանակություն տրվեց «շուկային թերապիային»՝ առավելագույնս կարճ ժամանակահատվածում մասշտաբային բարեփոխումների իրականացմանը: Այդ բարեփոխումների նպատակն արտադրության կառուցվածքային փոփոխությունների հաշվին տնտեսության կայունացումն էր, տնտեսական աճը և ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը: Ճիշտ է, 1995թ-ից հետո որոշ չափով հաջողվեց արժեզրկման տեմպերը զսպել, սակայն դա չուղեկցվեց արտադրության ծավալների աճով, բնակչության եկամուտները նվազեցին ու տնտեսությունը հայտնվեց ծանր իրավիճակում: Նման պայմաններում անհնարին էր նաև սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների լուծումը, որն արգելակվում էր նաև ներդրումային դաշտի թույլ զարգացմամբ պայմա-

նավորված օտարերկրյա ներդրումների հոսքերի կրճատումով: Արդյունաբերական զարգացած և նոր ինդուստրիալ երկրների փորձը վկայում է, որ կայուն ու դինամիկ տնտեսական զարգացման համար համախառն կապիտալ ներդրումների բաժինը ՀՆԱ-ի մեջ պետք է հասնի 25-30%-ի, մինչդեռ ՀՀ-ում այդ ցուցանիշը, նույնիսկ 2001թ., երբ գրանցվել է համախառն կապիտալ ներդրումների ամենաբարձր մակարդակը, չի անցել 9%-ից:

Վատթարացել է նաև ներդրումային աղբյուրների կառուցվածքը, որի մասին վկայում են մի կողմից՝ հունանիտար ներդրումների տեսակարար կշռի ավելացումը, մյուս կողմից՝ օտարերկրյա ներդրումների ցածր մակարդակը:

Անցումային շրջանի առաջին հինգ տարիներն ամենադժվարն էին Հայաստանի համար. հինգ տարի անընդհատ արժեզրկման աճ և չորս տարի ՀՆԱ կտրուկ նվազում: 1992թ-ից Հայաստանը թևակոխեց գերարժեզրկման շրջան, և 1994-ին արժեզրկման տեմպերը հասան մինչև 5273%-ի⁵³: 1995թ-ը տնտեսական բարեփոխումների պատմության մեջ մտավ որպես տնտեսական աճի տեմպերի ավելացման և շարունակական կայունացման շրջան, որի կարևոր նախապայմաններն էին. մի կողմից՝ կոշտ դրամավարկային և բյուջետային քաղաքականությունը, մյուս կողմից՝ միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների վարկերը (Համաշխարհային բանկ, ԱՄՅ): Հաճախ ստեղծվում է այնպիսի տպավորություն, որ երկրները ֆինանսական կազմակերպությունների օգնությունների արդյունքում հասնելով կայունացման, դառնում են վերջիններիս «գերին», և նրանց հետագա զարգացումն ու կայունացման պահպանումն անմիջականորեն կախված են լինում ֆինանսական հոսքերի չափից ու հաճախականությունից: Այս պնդումը հատկապես ճիշտ է Հայաստանի դեպքում:

Տնտեսական և ֆինանսական կայունացման, սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի, ներդրումային դաշտի աշխուժացման, արտաքին առևտրի մասշտաբների մեծացման և, վերջապես, համաշխարհային տնտեսությանը սերտաճման առավել արդյունավետ ուղին տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացումն է: Անշուշտ, ՏՏԻ դեպքում երկրները պետք է կանգնած լինեն զարգացման ուղու

⁵³ 10 лет, СНГ, 1991-2000 статистический сборник, Межгосударственный статистический комитет содружества независимых стран, Москва, 2001, стр. 200.

վրա, սակայն այս կամ այն երկրի կամ երկրների հետ ինտեգրման ծագումն ինքնին կանխորոշում է դեպի տնտեսական աճի բավարար պայմանների ձևավորման կողմը: Համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղի ունեցող տարածաշրջանային ինտեգրացման գործընթացների ակտիվացումը, եթե ոչ այսօր, ապա վաղն, անխուսափելիորեն, կառնչվի նաև մեր երկրին: «Արտաքին աշխարհի ցանկացած երկրի հետ ուղղակի տնտեսական կապերի հաստատումը, դրանց հետագա ծավալումը Հայաստանում նախ պետք է իրականացնել նախկինում քննություն բռնած կապերը նոր հիմունքներով, փոխադաստիարակության սկզբունքներով վերահաստատելու, հարևանների և աշխարհի շատ երկրների հետ նոր սերտ կապեր ձևավորելու հիման վրա, բացառելով ինտեգրվող կողմերից մեկի թելադրող, մյուսի ակամա կամակատար իրավիճակում հանդես գալու դերը»⁵⁴: Այս առումով, Հայաստանն այլընտրանքներ ունի: Ներկայումս մեր երկիրը միջտարածաշրջանային երկու կազմակերպությունների՝ ԱՊՀ և ՄԾՏՀ անդամ է, ինչպես նաև ունի բավարար հիմքեր ինտեգրվելու կամ համագործակցելու հարևան պետությունների հետ:

Տնտեսական բազմակողմ գնահատականների և վերլուծությունների միջոցով պարզ է դառնում, որ տնտեսական ինտեգրացման գործընթացներն առավել հեռանկարային են ԱՊՀ երկրների հետ, քանզի մինչև անկախացումը Հայաստանը տնտեսական կյանքի բոլոր ոլորտներով, այդ թվում նաև ֆինանսական, ինտեգրված էր ԽՍՀՄ երկրների հետ, որոնց գերակշռող մասն այսօր ԱՊՀ անդամ է: Ուստի, տնտեսական ինտեգրացման նախադրյալներից երկուսը՝ ինտեգրվող երկրների աշխարհագրական մերձությունը, ընդհանուր սահմանի առկայությունը և պատմականորեն ձևավորված տնտեսական կապերն, այս տարածաշրջանի երկրներում առկա են:

Սակայն ԱՊՀ ձևավորմանը հաջորդող տարիների ընթացքում համագործակցության անդամ երկրներն անհաջող փորձեր են անում ինտեգրացումն իրական, գործնական ուղի փոխադրելու համար, որոնք, ցավոք, ավարտվում են ակնհայտ անհաջողությամբ:

Այսպես, ASEAN-ին համանման, ԱՊՀ-ն ևս ձևավորվեց որպես քաղաքական միություն, իսկ տնտեսական համագործակցության

⁵⁴ Մարկոսյան Ա., Տնտեսագիտություն բոլորի համար, Երևան, 2001, էջ 299:

խնդիրը ծագեց ավելի ուշ: 1992-1993թթ. համագործակցություն ձևավորելու բանակցությունները չտվեցին բավարար արդյունքներ, ավելին՝ համագործակցության հեռանկարները գնահատվում էին բավականին հոռետեսական երանգներով: Չնայած այս ամենին, ԱՊՀ բոլոր երկրների ղեկավարները շարունակում էին խոսել տնտեսական միության ստեղծման անհրաժեշտության մասին: Դրա հիմքում ընկած էին հետևյալ փաստարկները.

1. ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո տնտեսական կապերի քայքայման հետևանքով վատթարացավ համագործակցության անդամ երկրների տնտեսական դրությունը: Սեփական շուկան պաշտպանելու նպատակով Ռուսաստանը սահմանեց բարձր մաքսատուրքեր՝ հատկապես էներգետիկ ռեսուրսների և կարևոր հումքային ապրանքների վրա, որը բարձրացրեց այս ապրանքների գները՝ հասցնելով դրանք համաշխարհային մակարդակի: Դա ստեղծեց լրացուցիչ բարդություններ համագործակցության անդամների համար:
2. ԱՊՀ անդամ երկրները, կանգնելով սոցիալ-տնտեսական դժվարությունների առջև, վերջնականապես հասկացան, որ քաղաքական անկախության պայմաններում տնտեսական հիմնախնդիրները սեփական ուժերով լուծելը զուտ պատրանք է:
3. ԱՊՀ երկրներն սկսեցին ավելի սթափ գնահատել նաև արդյունաբերական զարգացած երկրների և միջազգային տնտեսական խմբավորումների կողմից տրվող օգնությունների դերն ու հետևանքները:

Նման պայմաններում կարևորվեց տնտեսական փոխհարաբերությունների կարգավորման և երբեմնի միասնական տնտեսական տարածքի վերականգնման անհրաժեշտությունը, սակայն արդեն նոր՝ շուկայական հիմքի վրա: Արդյունքում՝ 1992թ. հոկտեմբերին Բիշքեկ քաղաքում նախկին ԽՍՀՄ ութ հանրապետությունների կողմից կնքվեց համաձայնագիր «Միասնական արժույթային համակարգ ստեղծելու և փոխհամաձայնեցված դրամավարկային քաղաքականություն իրականացնելու» մասին:

Ինտեգրման գործընթացների խորացման նկատմամբ նման տրամադրվածությունը հանգեցրեց այն բանին, որ 1993թ. մայիսի 14-ին Մոսկվայում կայացած վեհաժողովի ընթացքում ԱՊՀ անդամ երկրների (Հայաստան, Բելառուս, Ղազախստան, Ղրղզստան, Մոլ-

դովա, Ռուսաստան, Տաջիկստան, Ուզբեկստան, Ուկրաինա, բացի Թուրքմենիայից, որն այս գործընթացին հետաքրքրություն էր ցուցաբերում միայն որպես դիտորդ) նախագահները ստորագրեցին համաձայնագիր, ըստ որի, պետք է աստիճանաբար ընթանային տնտեսական միության ձևավորման ուղիով: Փաստաթղթում արտացոլված էին ընդհանուր շուկայի ստեղծման պայմանները. ապրանքների, ծառայությունների, կապիտալի, արտադրության գործոնների ազատ տեղաշարժը՝ պետությունների փոխադարձ շահերի պահպանմամբ, ինչպես նաև տնտեսական քաղաքականության այլ ոլորտների, մասնավորապես՝ տնտեսական բարեփոխումների իրականացման համաձայնեցումը: 1993թ. սեպտեմբերին կնքվեց համաձայնագիր ԱՊՀ միջպետական բանկի, այնուհետև ԱՊՀ տնտեսական միության ստեղծման մասին⁵⁵:

Ավելի ուշ, Մոսկվայում, կնքվեց պայմանագիր, որը ենթադրում էր դրամավարկային, ֆինանսական քաղաքականության կոորդինացում և հարկային համակարգի ունիֆիկացում⁵⁶: Սակայն պայմանագրում խոսվում էր նաև ԱՊՀ շրջանակներում երկու արժույթային համակարգերի՝ բազմարժույթային համակարգի և ռուբլու գոտու ստեղծման մասին: Բազմարժույթային համակարգի համար պայմանագիրը նախատեսում էր արժույթային միության փոխակերպման հետևյալ փուլերն ու մեխանիզմները.

1. Փոխակերպման առաջին փուլում պայմանագրով նախատեսվում էր վճարային միության ստեղծում, որը ենթադրում էր բոլոր հանրապետությունների արժույթների փոխադարձ ճանաչում ու պաշտոնական գնանշում, Միջպետական բանկի միջոցով բազմակողմ քլիրինգի իրականացում, վճարային հաշվեկշռի պակասուրդի ծածկման նպատակով փոխադարձ վարկավորման կոորդինացված մեխանիզմների կիրառում՝ ըստ ընթացիկ հաշիվների ազգային արժույթների փոխադարձ փոխարկելիություն:
2. ԱՊՀ միջպետական բանկը ստեղծվեց 1993թ. դեկտեմբերին: Ռուսաստանի փայաբաժինն այդ բանկում կազմում էր 50%:

⁵⁵ Декларация глав государств-участников об основных направлениях развития Содружества Независимых Государств; “Содружество, Информационный вестник Совета глав государств и совета глав правительств СНГ”, N 1(31), 1999, стр. 65.

⁵⁶ Белова В. Я., Быкова М. А., Регионовидение. Некоторые проблемы региональной экономической реинтеграции стран СНГ, Социально-гуманитарные знания, N 1, 1999.

Բանկը պետք է վարկեր տրամադրեր անդամ երկրների կենտրոնական բանկերին՝ Միջպետական բանկում հաշիվների լիմիտին համամասնորեն: 1994թ. բանկը պետք է ապահովեր բազմակողմ քլիրինգ ռուսական ռուբլով, կայուն արժույթներով կամ բանկի խորհրդի որոշմամբ՝ երրորդ արժույթներով:

3. Հաջորդ փուլում նախատեսվում էր վճարային միությունից անցում կատարել արժույթային միության՝ ազգային արժույթների լողացող փոխարժեքների սահմանման, դրանց տատանումները համաձայնեցված մակարդակի վրա պահպանելու և լրիվ փոխարկելիությունն ապահովելու միջոցով:
4. Արժույթային «թափանցիկության» հասնելուց հետո նախատեսվում էր բազմարժույթային համակարգը փոխարինել միարժույթայինով: Ամենալայն կիրառություն ունեցող և քիչ թե շատ կայուն արժույթը (փաստացի դա ռուսական ռուբլին է) հետագայում պետք է կատարեր ընդհանուր արժույթի դերը:

Միջպետական արժույթային կոմիտեն, որը պետք է կատարեր ազգային արժույթային մարմնի դերը, իր գործունեությունը ձևակա-նորեն սկսեց 1994թ-ին, սակայն նշված համաձայնագրերն այդպես էլ մնացին թղթի վրա: Նման միջպետական բանկային մեխանիզմի կենսագործման համար անհրաժեշտ են այնպիսի ինստիտուտներ, որոնք կապահովեն բավականին էժան և երկարաժամկետ վարկավորում (ինչպիսին է Եվրոպական ինվեստիցիոն բանկը)՝ առաջին հերթին անդամ երկրների տնտեսական մակարդակները հավասարեցնելու համար: Այդ առումով էլ Միջպետական արժույթային կոմիտեի անհրաժեշտությունը խիստ արդիական է, և պատահական չէ, որ 1999թ. ԱՊՀ միջպետական արժույթային կոմիտեն վերսկսեց ԱՊՀ երկրների արժույթային բնագավառի հայեցակարգի մշակումը: 2000թ. ապրիլին կոմիտեի վեհաժողովի ընթացքում նշվեց, որ ԱՊՀ երկրներին որոշ չափով հաջողվել է գալ ընդհանուր հայտարարի և համաձայնեցնել համագործակցության համար անհրաժեշտ մի շարք տեսանկյուններ: Հայեցակարգի առավել հետաքրքրություն ներկայացնող դրույթները հանգում են հետևյալին՝

- համագործակցության երկրների փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ընթացքում ազգային արժույթների համախառն բաժնի ավելացում,

- ԱՊՀ երկրների ազգային արժույթների փոխադարձ փոխարկելիության և կայունության ապահովում,
- ընդհանուր շուկայի ստեղծում,
- արդյունավետ վճարային համակարգի ձևավորում, որը պետք է հենված լինի կայուն փոխարկելի ազգային արժույթների վրա:

ԱՊՀ երկրների տնտեսական ինտեգրման մեկ այլ սուր հիմնախնդիր կարելի է համարել փոխադարձ հաշվարկների իրականացումը: Այս հիմնախնդրի լուծումն ԱՊՀ տնտեսական միության ձևավորման անհրաժեշտ նախադրյալն է: Տարածաշրջանի համար ընդունելի դրամահաշվարկային մոդելի փնտրտուքը վաղուց է ընթանում: Անդամ երկրներից շատերը դուրս եկան ռուբլու գոտուց՝ ձևավորելով սեփական արժույթները: 1991թ. չէր բացառվում հատուկ տիպի ռուբլու գոտու ձևավորումը, որը ենթադրում էր ազգային արժույթների օգտագործում հանրապետությունների ներսում և ռուբլու, որպես պահուստային արժույթի, օգտագործում երկրների միջև անկանխիկ հաշվարկներ իրականացնելիս: Արժույթային հարաբերությունների այդ մոդելը տեղ գտավ նաև Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Արտաքին տնտեսական հետազոտությունների ինստիտուտի 1992թ-ին արված առաջարկություններում: Ռուբլու գոտու ձևավորման համաձայնագիրը, որը կնքվեց 1993թ. սեպտեմբերի 7-ին,⁵⁷ վեց երկրների՝ Ռուսաստանի, Հայաստանի, Բելառուսի, Ղազախստանի, Տաջիկստանի և Ղրղզստանի միջև, որում հայտարարվեց միասնական դրամական համակարգ ունեւալու ձգտման մասին, մեկ տարի անց տապալվեց: Վճարային միության ձևավորման մասին համաձայնագրի տապալման պատճառներից մեկն այն էր, որ համագործակցությունը, փաստորեն, կտրված էր տնտեսական և քաղաքական արագընթաց վերափոխումների այն իրողությունից, որոնք տեղ էին գտել նախկին Խորհրդային Միության երկրներում (արտադրության տեմպերի, բնակչության կենսամակարդակի կտրուկ նվազում, միջտարածաշրջանային ռազմական բախումներ), երկրորդ՝ համաձայնագիրը ժամանակին չամրագրվեց անհրաժեշտ իրավական հիմքերով և

⁵⁷ Соглашение о создании Межгосударственного экономического Комитета Экономического союза; "Содружество, Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ", N3(16), 1994, стр. 49.

երրորդ՝ վճարային միությունը չէր կարող կայանալ այն դեպքում, երբ ապրանքների և կապիտալի շուկան բավականաչափ ազատականացված չէր:

Տնտեսական և արժույթային միության ձևավորման պայմանների և օրինաչափությունների վերլուծության ժամանակ բավականին օգտակար կլինեի հենվել Եվրոմիության փորձի վրա, որը նպատակասլաց ընթացավ միասնական արժույթի ձևավորման ուղիով՝ չնայած համագործակցության երկրների միջև առկա տարածայնություններին և ճգնաժամային իրավիճակին: Այդ նախադրյալների վերլուծության համար կարևոր է տերմինաբանության վերլուծությունը, քանի որ դրանց տարբեր բացատրություններն էլ գործնականում տարածայնությունների և նպատակների անորոշության տեղիք են տալիս: Այսպես, «արժույթային միությունը» բոլորվին չի ենթադրում մեկ միասնական արժույթ: Դրա համար բավական է միայն փոխարժեքների սահմանում: Մասնագետների կարծիքով, սա արժույթատնտեսական ինտեգրացիայի ամենացածր և ամենատարրական ձևն է, որը չի ենթադրում ընդհանուր շուկայի գոյություն⁵⁸: Մինչև 1979թ. արժույթային միություն գոյություն է ունեցել Մեծ Բրիտանիայի և Իռլանդիայի միջև, որն այդպես էլ չհանգեցրեց դրանց տնտեսությունների ինտեգրմանը: 1922թ-ից նման միություն կազմել էին Բելգիան և Լյուքսեմբուրգը, բայց մինչև Եվրոպական միության ստեղծումը, որտեղ այդ երկու պետությունները հանդես եկան որպես հիմնադիրներ, ավելի խոր ինտեգրման հարաբերություններ դրանց միջև չձևավորվեցին: Հետևաբար, արժույթային միությունը երկրներին թույլ է տալիս կիրառել և՛ արժույթային սահմանափակումներ, և՛ մաքսային արգելքներ, և՛ խոչընդոտել կապիտալի ազատ շարժին: ԱՊՀ երկրների նկատմամբ այդպիսի արժույթային միությունը նշանակում էր «հին ռուբլու գոտու» պահպանում, որի շրջանակներում 1992թ-ի ընթացքում միասնական արժույթը պահպանվեց, իսկ տնտեսական բարեփոխումների, մակրոտնտեսական քաղաքականության ուղղությունների, հիմնական տնտեսական ցուցանիշների (ամենից առաջ արժեզրկման տեմպերի) տարբերությունները փոխհատուցվում էին ներքին շուկայի պաշտպանության միջոցառումներով, այսինքն՝ ուղղակի

⁵⁸ Петраков Н., Шагалов Г., Валютный фактор в экономической интеграции стран СНГ. Вопросы экономики, 2003, N2, стр. 64-68.

վարչական արգելակների ձևավորմամբ: Ուստի նման պարզագույն արժուքային միությունը չէր կարող համապատասխանել ԱՊՀ երկրների արձանագրության շահերին, քանի որ չէր նպաստում դրանց հիմնական նպատակի իրագործմանը՝ միասնական տնտեսական տարածքի վերականգնմանը:

Այլ է տնտեսական միության խնդիրը: Դա ենթադրում է ինչպես մաքսային միություն, այնպես էլ ապրանքների, ծառայությունների, կապիտալի ու աշխատուժի ազատ տեղաշարժ, այսինքն՝ ընդհանուր շուկայի ձևավորում՝ առանց կորդինացված մակրոտնտեսական քաղաքականության սահմանափակումների: Եվրոպական միության փորձի համաձայն, ընդհանուր շուկայի ձևավորումն անխուսափելիորեն երկրներին մղում է դեպի միասնական արժույթի կիրառումը: Ըստ Եվրոմիության փորձագետների գնահատականի, տնտեսական ինտեգրացիայի առավելություններն ամբողջովին դրսևորվում են այն ժամանակ, երբ զուգահեռ ստեղծվում է արժուքային միությունը: Վերջինս էլ հանդես է գալիս ոչ թե վերը նշված տարրական ձևով, այլ որպես տնտեսական համալիրների իրական ինտեգրման, արտադրության գործոնների շարժի ճանապարհին գոյություն ունեցող բոլոր արգելակների վերացման ջանքերի արդյունք: Այսպես է ծնվում տնտեսական և արժուքային միության գաղափարը:

«Տնտեսական և արժուքային միությունը» նույնպես անցնում է զարգացման մի քանի փուլերով: Նախ ապահովվում է միասնական շուկայի գործունեությունը կապիտալի ազատ տեղաշարժի և ազգային արժույթների փոխանակային կուրսերի սահմանների կրճատման, մակրոտնտեսական քաղաքականության կորդինացման պայմաններում: Երկրորդ փուլում մակրոտնտեսական քաղաքականության կորդինացումն աստիճանաբար հանգեցնում է հիմնական տնտեսական ցուցանիշների մակարդակների մերձեցման և միայն երրորդ փուլում է ձևավորվում միասնական արժույթն ու ստեղծվում միասնական Կենտրոնական բանկը:

Այսպիսով, ՏՏԻ հիմնական օրինաչափությունը դրա դասական փուլերի պահպանումն է՝ անցումը ազատ տնտեսական գոտուց դեպի մաքսային միություն, ընդհանուր շուկա, այնուհետև՝ արժուքային և տնտեսական միություն: Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, ինտեգրման որևէ փուլի անտեսումն անվերապահորեն մատնվում է անհաջողության: 1991թ. կնքված համաձայնագ-

րում խոսվում էր հենց աստիճանական ինտեգրման մասին: Սակայն, գործնականում, համաձայնագրի տրամաբանական, աստիճանական ինտեգրման գծանկարը չպահպանվեց: Ռուբլու գոտու վերականգնումը, այն պայմաններում, երբ ինտեգրման նախորդ փուլերն ապահովված չէին, հանգեցրին դրա վերջնական փլուզմանը:

Կարելի է ասել, որ գոյություն ունեցող միասնական տնտեսական տարածքը դեռ չի կորցրել իր կենսունակությունը: Այսօր էլ ԱՊՀ երկրները շարունակում են պահպանել արտադրության գործոնների ազատ տեղաշարժի բավականին բարձր մակարդակ: Սակայն տնտեսական տարածքը գործում է ինքնաբերաբար՝ «ինտեգրացիայով»՝ լուրջ օրենսդրական բազայի բացակայության պայմաններում:

Նախկին Խորհրդային Միության երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունն արդիական է, կարևոր, և դա հիմնավորված է արժեքավոր փաստարկներով: Նախ, այդ երկրները տնօրինում են նշանակալից բնական ռեսուրսների և գիտատեխնիկական ներուժի, ունեն բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներ, կապված են միասնական տրանսպորտային ցանցով, ունեն միասնական էներգետիկ համակարգ, նավթագազամուղ ձևավորելու և շահագործելու փորձ: Եվ երկրորդ, ունեն միասնական պատմական երկարատև անցյալ, մի բան, որ չի կարելի ասել աշխարհում գոյություն ունեցող և ոչ մի ինտեգրված խմբավորման մասին: Այստեղ հաղթահարվել էին լեզվական արգելքները: Սակայն արդեն փլուզված տնտեսական կապերը նախկին մակարդակով վերականգնելը բավականին դժվար գործընթաց է: Դրա ապացույցը վերջին տարիներին ԱՊՀ շրջանակներում ձևավորված տնտեսական մի քանի խմբավորումների ու տարածաշրջանային միավորումների (Եվրասիական տնտեսական ընկերակցությունը՝ ԺՉՐԸջնհ, Կենտրոնական Ասիայի տնտեսական ընկերակցությունը, Բելառուս-Ռուսաստան) գործունեությունն է, որոնց կողմից հայտարարված տնտեսական ինտեգրացումը գործնական հաջողությունների չի հանգեցրել: Եվրասիական տնտեսական ընկերակցության և Կենտրոնական Ասիայի տնտեսական ընկերակցության գործունեությունը դեկլարատիվ հայտարարություններից այն կողմ չի անցնում: Ավելին, ԱՊՀ անդամ երկրների տնտեսությունների դեինտեգրման գործընթացները գնալով ավելի ու ավելի են խորանում: 2002թ., 2001թ. համե-

մատուցյալը, ԱՊՀ երկրների փոխադարձ արտահանումը կրճատվել է 7%-ով: Փոխադարձ ապրանքաշրջանառության տեսակարար կշիռը ԱՊՀ երկրների ընդհանուր ապրանքաշրջանառության մեջ կազմում է 30%, այն դեպքում, երբ 1991թ. կազմում էր մոտ 60%⁵⁹: Միանգամայն ընդունելի է Յու. Շիշկովի ակնարկը, թե «որքան ԱՊՀ քաղաքական և ռազմական տարածաշրջանում ավելանում են ճեղքերը, այնքան ուժգնանում է տնտեսական տարածքի վերափոխման ցանկությունը»⁶⁰: Բելառուսի և Ռուսաստանի համագործակցությունն այսօր չի համապատասխանում նույնիսկ մաքսային միության չափանիշներին: Կասկածի տակ էր նաև ԱՊՀ շրջանակներում 2003թ. փետրվարին Ռուսաստանի, Բելառուսի, Ղազախստանի և Ուկրաինայի միջև ձևավորված տարածաշրջանային ինտեգրացիոն կազմակերպության ճակատագիրը⁶¹: Այդ նոր կազմակերպությունը⁶² հայտարարեց մինչև տարեվերջ մաքսային միության ձևավորման մասին: «Նոր քառյակը» պարտավորվեց մշակել միասնական տնտեսական տարածքի ձևավորման նախադրյալները: Այդ նպատակով անդամ երկրները որոշեցին ձևավորել առևտրի և սակագների միջպետական կարգավորման հանձնաժողով, հասնել համապատասխան օրենսդրության ներդաշնակեցման, համապատասխանեցնել տնտեսական քաղաքականության մի շարք ուղղություններ:

Տպավորությունն այնպիսին է, որ համագործակցության երկրներն այդպես էլ չեն կարողանում ձևավորել գիտականորեն հիմնավորված հայեցակարգեր, միասնական ծրագիր՝ տարածաշրջանային գործուն ինտեգրացիոն խմբավորում ստեղծելու կապակցությամբ: Համագործակցող երկրները չեն գնահատում իրենց հնարավորություններն ու առկա տնտեսական իրավիճակը, չեն արժեքավորում այն նախադրյալներն, որոնց բացակայությունն արդեն սկսած գործընթացները կվերածի շարունակական դեգրեումների օղակի: Եթե խախտվում է ՏՏԻ ռազմավարության տրամաբանությունն, ապա համագործակցությունը մատնվում է անհաջողության:

⁵⁹ Вопросы экономики, 2003, N2, стр. 65.

⁶⁰ Шишков Ю., «Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ?», М.: ИП «III тысячелетие», 2001, стр. 413, 416.

⁶¹ Kozlov S., «Ex-Soviet Republics Plan for Free Trade; 4 Countries Agree on Integration», The Washington Times, February 25, 2003.

⁶² Կազմակերպությունը պայմանականորեն անվանենք «Նոր քառյակ»:

Դա միանշանակ է. այդ մասին է վկայում տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի համաշխարհային փորձը: Ավելին, եթե ինտեգրվում են զարգացման տարբեր, ընդ որում՝ ցածր մակարդակների վրա գտնվող երկրները, անհեռանկարային է դառնում նույնիսկ ազատ առևտրային գոտու ձևավորումը: Անհրաժեշտ է նաև մշակել փոխադարձ համագործակցության միասնական ծրագիր, որը թույլ կտա փոխհատուցել ինտեգրումից ստացվող եկամուտների տարբերությունները: Մի շարք զարգացող երկրներում տնտեսական միությունների անհաջող փորձը ցույց է տալիս, որ այդ հիմնախնդրի լուծումը բավականին բարդ է և միջպետական ձևական (ֆորմալ) համաձայնագրերի մակարդակով գործնականում անիրագործելի: Եթե ազատ առևտրային գոտու ձևավորումը համագործակցող երկրների միջև առևտրի սակագնային արգելակների վերացում է նշանակում, ապա մաքսային միության ձևավորումը պահանջում է միավորել ազգային մաքսային տարածքները, մշակել սակագնային և այլ պաշտպանության միասնական միջոցառումներ: Առաջանում է նաև արտաքին տնտեսական հարաբերությունների կոլեկտիվ կարգավորման անհրաժեշտություն, ստեղծվում է կարգավորման վերապետական մարմին:

ՀՀ-ն դիտորդի կարգավիճակով մասնակցում է «Նոր քառյակի» աշխատանքներին: Այս պահին «Նոր քառյակի» կողմից ձևավորվող մաքսային միությունը միակ կազմակերպությունն է, որ փորձում է որոշակի քայլեր կատարել տնտեսական համագործակցության խորացման ուղղությամբ: Ուստի նպատակահարմար է քննարկել այս ինտեգրացիոն կազմակերպության հնարավոր կայացումը և անդամ երկրների միջև ձևավորված առևտրային կապերն ու դրան ՀՀ մասնակցության տեսակետներն այսօր և ապագայում:

Մաքսային միության ձևավորման հիմքը համագործակցող երկրների միջև փոխադարձ ապրանքաշրջանառության բարձր մակարդակն է: Սակայն, ինչպես ցույց է տալիս պաշտոնական վիճակագրությունը, «Նոր քառյակի» շրջանակներում փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ծավալում առաջատարը Ռուսաստանն է, որին բաժին է ընկնում Բելառուսի ներմուծման 93.6%-ը, Ղազախստանի 88.7%-ը, Ուկրաինայի՝ 65.8%-ը: Նշված երկրների արտահանման գերակշռող մասը ևս կապված է Ռուսաստանի հետ, որը, համապատասխանաբար, կազմում է՝ 87.0, 69.0 և 80.0%: Բելառուսի արտահանման և ներմուծման միայն 0.1%-ն է կապված Ղա-

զախստանի հետ: Բելառուսի և Ղազախստանի հետ Ուկրաինայի փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ծավալը նույնպես բավականին փոքր է (աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4

Բելառուսի, Ղազախստանի, Ռուսաստանի և Ուկրաինայի փոխադարձ առևտուրը 2001թ. (տոկոսներով՝ համագործակցության երկրների առևտրի ընդհանուր ծավալի նկատմամբ)⁶³

Համագործակցութ. երկրները	Բելառուս	Ղազախստան	Ռուսաստան	Ուկրաինա	Համագործ. այլ երկրներ
Բելառուս արտահանում ներմուծում	-- --	0.1 0.1	87.0 93.6	10.7 5.0	2.2 1.4
Ղազախստան արտահանում ներմուծում	0.2 1.4	-- --	69.8 88.7	16.8 4.1	13.2 5.8
Ռուսաստան արտահանում ներմուծում	35.8 33.9	19.6 18.3	-- --	37.0 35.0	7.6 12.8
Ուկրաինա արտահանում ներմուծում	4.9 5.2	2.4 8.0	80.0 65.8	-- --	12.7 21.0

Դա որոշ չափով բացատրվում է այդ երկրների հեռավորությամբ և բեռնափոխադրումների ժամանակ կիրառվող բարձր երկաթուղային սակագներով: Այսպես օրինակ՝ Ղազախստանից ապրանքների ներկրումը Բելառուս ներկայումս 1.4-1.6 անգամ ավելի թանկ է, քան Լեհաստանից կամ Գերմանիայից: Ակնհայտ է, որ այս միությունը հիմնականում բարենպաստ կլինի Ռուսաստանի ապրանքային շուկայի համար: Սակայն, եթե հաշվի առնվի նաև ԱՊՀ երկրների արտահանման և ներմուծման ապրանքային կառուցվածքը (աղյուսակ 5), որում գերակշռում են գյուղատնտեսական, հումքային ապրանքներն ու ոչ թանկարժեք մետաղներն ու դրանցից պատրաստված իրերը (մեքենաների և սարքավորումների, քիմիական արդյունաբերության ապրանքների արտահանման բաժինը

⁶³ Содружество Независимых Государств в 2001 году. Статистический справочник, стр. 70-71.

ԱՊՀ շրջանակներում կազմում է համախառն արտահանման 22.3%-ը), ապա հասկանալի է, որ արտահանման տեխնոլոգիատարությունը, որը տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման նախադրյալն է, չի կարող համապատասխանել սահմանված չափանիշին⁶⁴: ԱՊՀ շրջանակներում առևտրի ապրանքային կառուցվածքը մոտավորապես համապատասխանում է զարգացող երկրների շրջանակներում գործող տարածաշրջանային ինտեգրման խմբավորումների ապրանքաշրջանառության կառուցվածքին: Նմանօրինակ ապրանքաշրջանառության կառուցվածքը նվազեցնում է ԱՊՀ անդամ պետությունների տնտեսությունների փոխլրացման մակարդակը, նվազեցնում է նաև միմյանց նկատմամբ տնտեսական հետաքրքրությունը, իսկ հաճախ նույնիսկ դարձնում հակառակորդներ նույնատիպ ապրանքային շուկաների համար պայքարում: Համագործակցության երկրների ապրանքաշրջանառության կառուցվածքային հիմնախնդիրները դրանց տեխնիկատնտեսական զարգացման ոչ բարձր մակարդակի հետևանքն են:

Այսպիսով, «Նոր քառյակի» շրջանակներում մաքսային միության ձևավորումն անհեռանկարային է, քանի որ տնտեսական ինտեգրման համար համագործակցող երկրների ապրանքային շուկաները բավարար ինտեգրված չեն, ուստի և մաքսատուրքերի վերացումը շահավետ կլինի հիմնականում Ռուսաստանի համար, իսկ մնացած երկրների համար՝ միմիայն Ռուսաստանի հետ առանձին-առանձին համագործակցելու դեպքում: Համագործակցության նախընտրելի տարբերակը մաքսային միության տրոհումն է մի քանի երկրորդ ազատ առևտրային գոտու համաձայնագրերի, փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ծավալների աճի դեպքում՝ անցումը «Նոր քառյակի» ներկայիս դիրքորոշմանը:

Քառյակի երկրներից և ոչ մեկն այսօր քաղաքական, բարոյահոգեբանական շարժառիթներից զատ, ինտեգրման այլ շարժառիթներ չունի, ավելին, չունի մաքսատուրքերին փոխարինող բյուջետային մուտքերի համալրման այլ աղբյուր: Տնտեսապես հետամնաց երկրները հեշտությամբ չեն կարող հրաժարվել եկամուտների նման աղբյուրից:

⁶⁴ ԱՊՀ շրջանակներում արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնենասը կազմում է 2.4%. տե՛ս էջ 41, աղյուսակ 2:

Աղյուսակ 5

ԱՊՐ երկրների արտահանման և ներմուծման ապրանքային կառուցվածքը 2001թ. (տոկոսներով)⁶⁵

Ապրանքային խմբերը	Արտահանում		Ներմուծում	
	ԱՊՐ երկրներ	Այլ երկրներ	ԱՊՐ երկրներ	Այլ երկրներ
Գյուղատնտեսական ապրանքներ	8.9	2.1	11.4	20.2
Հումքային ապրանքներ	33.5	51.3	28.6	2.0
Քիմիական արդյունաբերության ապրանքներ	10.2	7.1	12.8	17.3
Փայտանյութեր և դրան - ցից պատրաստված ապրանքներ	2.9	4.2	3.4	3.3
Տեքստիլ նյութեր և արտադրանք	4.8	3.4	4.8	3.9
Ոչ թանկարժեք մետաղներ և դրանցից պատրաստված ապրանքներ	15.3	18.5	11.9	5.2
Մեքենաներ և սարքավորումներ	12.1	4.1	14.0	31.2
Տրանսպորտի միջոցներ	4.1	3.1	7.3	7.8
Այլ ապրանքներ	5.2	6.2	5.8	9.1
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100.0

Ձարգացած երկրներն այդ կորուստները փոխհատուցում են արտադրության մասնագիտացման և կոոպերացման խորացմամբ պայմանավորված տեխնիկական և տեխնոլոգիական բարդ արտադրությունների փոխլրացման միջոցով: Տնտեսական ինտեգրումն այս դեպքում իրականացվում է առանց կառավարությունների միջամտության: Վերջիններիս հիմնական պարտականությունները հանգում են իրավական բարենպաստ մթնոլորտի ձևավորմանը, համաձայնեցված ոլորտների անխափան գործունեու-

⁶⁵ Содружество Независимых Государств в 2001 году. Статистический справочник, стр. 45, 72-83.

թյունն ապահովող ազգային օրենսդրությունների միօրինակացմանը:

Ինչ վերաբերում է «Նոր քառյակի» աշխատանքներին ՀՀ-ի՝ դիտորդի կարգավիճակով մասնակցությանը, ապա, եթե նշված մաքսային միությունն այնուամենայնիվ կայանա, միևնույն է, Հայաստանը չի կարող դառնալ այս կամ այն մաքսային միության անդամ, եթե համազործակցող երկրներից որևէ մեկի հետ ընդհանուր սահման չունի: Մեր հարևան հանրապետություններից երկուսը Ռուսաստանի հետ ընդհանուր սահման ունեն, սակայն մաքսային միության աշխատանքներին մասնակցելու ցանկություն նրանք դեռևս չեն հայտնել: Եթե նույնիսկ վերանանք ընդհանուր սահմանի գաղափարից, ապա միևնույն է, «Նոր քառյակի» երկրների հետ փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ներկա ծավալները միանգամայն անբարենպաստ են իրական ինտեգրման գործընթացներ ծավալելու համար: Այսպես, «Նոր քառյակի» երկրների հետ փոխադարձ ապրանքաշրջանառության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 1999-2003թթ. ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ-ի թե՛ արտահանման և թե՛ ներմուծման ծավալներում Ռուսաստանն ունի ամենամեծ տեսակարար կշիռը (աղյուսակ 6):

Աղյուսակ 6

«Նոր քառյակի» երկրների հետ ՀՀ արտաքին առևտրային շրջանառությունը 1999-2005թթ. (մլն ԱՄՆ դոլար)⁶⁶

Երկրները	ԱՐՏԱՐԱՆՈՒՄ							ՆԵՐՄՈՒԾՈՒՄ						
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ռուսաստան	33.9	44.6	60.5	64.6	94.6	78.0	119.1	149.9	137	174	193	209	188	260
Ուկրաինա	2.1	3.3	10.9	8.1	7.3	10.5	13.7	7.9	12.3	22.1	45.7	44.1	58.7	67.7
Բելառուս	1.1	0.9	1.2	1.5	2.1	2.0	2.5	0.64	0.62	1.1	2.04	5.06	6.5	11.5
Ղազախստան	0.5	1.3	1.1	0.8	1.0	1.7	2.6	0.6	0.9	0.5	1.7	1.9	1.1	0.8

⁶⁶ Հաշվարկները կատարվել են «ՀՀ արտաքին առևտուրը 2002թ.» (էջ 13) և «ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը. 2003թ. հունվար-դեկտեմբեր» (էջ 148) տվյալների հիման վրա:

Աղյուսակում ներկայացված տվյալները նաև ցույց են տալիս, որ Ռուսաստանի Դաշնության հետ ՀՀ արտաքին առևտրային շրջանառությունը կայուն կերպով աճում է, թեև 2000թ-ին ներմուծումը փոքր ինչ կրճատվել է (8.5%-ով):

Բազիսային տարվա համեմատությամբ՝ 2003թ-ին ՀՀ արտահանումն աճել է 90.6%-ով, որին համապատասխանում է ներմուծման 38.6% աճ: Ուկրաինայի հետ արտահանման ամենամեծ ծավալները դրսևորվել են 2005թ-ին, որը կազմել է 13.7 մլն դոլար: Ուկրաինայից ներմուծվող ապրանքների ծավալները ոչ միայն ունեցել են աճի բարձր տեմպեր, այլև ներմուծումը մի քանի անգամ գերազանցել է արտահանմանը (չնայած 2003թ-ին, նախորդ տարվա համեմատությամբ, ներմուծումը կրճատվել է 3.6%-ով): Մյուս երկու երկրների՝ Բելառուսի և Ղազախստանի հետ արտահանման-ներմուծման ծավալներն աննշան են, 2005թ-ին համապատասխանաբար կազմում են ԱՊՀ երկրների հետ ՀՀ արտահանման 1.4 և 1.4%-ը, ներմուծման՝ 2.9 և 0.2%-ը (աղյուսակ 7):

Աղյուսակ 7

ՀՀ արտահանման և ներմուծման մեջ «Նոր քառյակի» երկրների տեսակարար կշիռը 1999-2004թթ. (տոկոսներով՝ ԱՊՀ համախառն ապրանքաշրջանառության նկատմամբ)⁶⁷

Երկրները	1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	ա	ւ	ա	ւ	ա	ւ	ա	ւ	ա	ւ	ա	ւ	ա	ւ
Ռուսաստան	59.9	80.1	60.7	79.0	68.0	79.5	67.0	63.9	74.6	67.0	62.8	60.8	66.2	65.7
Ուկրաինա	3.7	4.2	4.4	7.0	12.2	10.1	8.3	15.1	5.8	14.2	8.4	18.9	7.6	17.1
Բելառուս	1.9	0.3	1.2	0.3	1.3	0.5	1.6	0.7	1.6	1.6	1.6	2.1	1.4	2.9
Ղազախստան	0.8	0.3	1.7	0.5	1.2	0.2	0.8	0.6	0.8	0.6	1.4	0.3	1.4	0.2

ԱՊՀ երկրների հետ մեր հանրապետության արտաքին առևտրային շրջանառության գերակշռող մասը փաստորեն կապված է

⁶⁷ Աղյուսակը կազմվել է «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2002» (էջ 496-499) և «ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը. 2003թ. հունվար-դեկտեմբեր» (էջ 148) տվյալների հիման վրա:

Ռուսաստանի հետ, և դա բավականին ծանրակշիռ փաստարկ է Ռուսաստանի հետ տնտեսական համագործակցության խորացման համար: Ուկրաինայի դիրքը Հայաստանի առևտրային գործընկերների շարքում 10-րդն է, ուստի կարելի է ենթադրել, որ բարենպաստ պայմանների առկայության դեպքում փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ծավալները ավելի կակտիվանան: «Բարենպաստ պայմաններ» ասելով, առաջին հերթին պետք է հասկանալ էժան տրանսպորտային միջոցներով՝ ամենից առաջ երկաթուղային տրանսպորտով միջազգային բեռնափոխադրումների իրականացումը, որն առայժմ անհնարին է: Եվ նկատի ունենալով, որ ՀՀ բեռնափոխադրումների 52%-ն իրականացվում է ավտոմոբիլային տրանսպորտով, կարելի է ենթադրել, որ ապրանքաշրջանառության ընդհանուր ծավալում տրանսպորտային ծախսերն ինչ-որ չափով ուռճացնում են իրական ցուցանիշները:

ՀՀ 1999-2002թթ. արտահանման և ներմուծման ապրանքային կառուցվածքի վերլուծությունը ցույց է տալիս (հավելված 2), որ, 2001թ. համեմատությամբ, 2002թ-ին հանքահումքային ապրանքների արտահանումն աճել է, իսկ մեքենաշինական ապրանքների բաժինը նվազել մոտ 14%-ով: Համախառն արտահանման մեջ, ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում, կայուն բարձր է թանկարժեք քարերի և մետաղների բաժինը: Եթե 1999թ. այդ խմբի ապրանքներին բաժին էր ընկնում ՀՀ արտահանման 43.1%-ը, ապա 2002թ. հասավ 51.1%-ի: Նույն թվականին պատրաստի սննդի ապրանքների, հանքահումքային ապրանքների և ոչ թանկարժեք մետաղների ու դրանցից պատրաստված իրերի բաժինը ՀՀ արտահանման 28.0%-ն է կազմում: Մեքենաների, սարքավորումների և ապարատների, ինչպես նաև քիմիական արդյունաբերության ապրանքների արտահանման բաժինը կազմում է 8.4%:

Ներմուծման ապրանքային կառուցվածքը էապես չի տարբերվում արտահանման կառուցվածքից: Այստեղ ևս մեծ է թանկարժեք մետաղների և դրանցից պատրաստված իրերի բաժինը, որը կազմում է համախառն ներմուծման 21.6%-ը: Նախորդ տարվա համեմատությամբ, այս խմբի ապրանքների ներմուծումը կրկնակի աճել է, այն դեպքում, երբ ոչ թանկարժեք մետաղների և դրանցից պատրաստված իրերի ներմուծումը, որը 2001թ., նախորդ տարիների համեմատությամբ, ուներ ամենաբարձր մակարդակը, 2002թ. կրճատվեց 32.7 մլն դոլարով: Քիմիական ապրանքների ներմուծումը ամե-

ճաբարձր մակարդակն ուներ 2000թ.՝ հասնելով 82.4 մլն դոլարի, սակայն հետագա տարիներին աստիճանաբար նվազելով՝ 2002թ. կազմել է 62.8 մլն դոլար: Ի տարբերություն քիմիական ապրանքների ներմուծման, մեքենաների, սարքավորումների, սարքերի և ապարատների ներմուծումը, ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում, կտրուկ նվազել է միայն 2001թ.: 2000թ. համախառն արտահանման մեջ կազմելով 14.2%, 2001թ-ին այդ ցուցանիշը նվազել է մինչև 4.4%-ի մակարդակը, 2002թ. դարձյալ աճելով՝ կազմել 12.6%:

Ինչպես ցույց են տալիս հաշվարկները, ԱՊՀ երկրների հետ ՀՀ արտահանման ծավալները դրսևորում են աճի միտում: 1999թ-ի համեմատությամբ, 2005թ-ին ՀՀ արտահանումն աճել է 210.8%-ով, իսկ ներմուծման համապատասխան աճը կազմել է 124.8%: ԱՊՀ երկրներ ՀՀ արտահանումը 2005թ. կազմել է համախառն արտահանման 18.9, իսկ ներմուծման 22.3%-ը⁶⁸: ԱՊՀ երկրների հետ 1999-2002թթ. արտահանման տեխնոլոգիատարությունը 15.7%-ից իջել է մինչև 11.4%-ի, սակայն ներմուծման տեխնոլոգիատարությունը շատ ավելի ցածր է. 1999թ-ի 3.8-ից դարձյալ նվազելով՝ 2002թ-ին կազմել է 3.2%: Փաստորեն, ՀՀ արտահանումը ԱՊՀ երկրներ 8.2%-ով ավելի տեխնոլոգիատար է, քան ներմուծումը, այն դեպքում, երբ ներմուծումը 3.1 անգամ գերազանցում է արտահանումը⁶⁹:

«Նոր քառյակի» երկրներից ՀՀ արտահանման տեխնոլոգիատարությունը բավականին բարձր է Ուկրաինայի հետ (29.5%), որին համապատասխանում է ներմուծման 3.1% մակարդակ (արյուսակ 8): Բելառուսի հետ փոխադարձ առևտրում պատկերը հակառակն է. ներմուծման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասը գերազանցում է արտահանումը 8.2%-ով: Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է փաստել, որ նշված բոլոր երկրների հետ էլ ՀՀ արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասը նվազում է: Սակայն, հաշվի առնելով համագործակցության երկրների տնտեսական զարգացման ցածր մակարդակը, այդ ցուցանիշը կարող էր լինել շատ ավելի պակաս: ՀՀ արտահանման տեխնոլոգիատարության բարձր մակարդակը նախ

⁶⁸ Հաշվարկները կատարվել են «ՀՀ արտաքին առևտուրը 2002թ.» (էջ 13) և «ՀՀ տնտեսական տնտեսական վիճակը. 2003թ. հունվար-դեկտեմբեր» (էջ 148) տվյալների հիման վրա:

⁶⁹ Հաշվարկները կատարվել են «ՀՀ արտաքին առևտուրը 1999թ.» (էջ 32-34), 2002թ. (էջ 26-28) տվյալների հիման վրա:

բացատրվում է այդ խմբի ապրանքների նկատմամբ ձևավորված համաշխարհային պահանջարկով, ուստի և բնական է, որ հարուստ բնական ռեսուրսներ տնօրինող հիմնական գործընկերոջը՝ Ռուսաստանին պետք է հետաքրքրի միայն Հայաստանի տեխնոլոգիատար ապրանքների շուկան: Այդ խմբի ապրանքների արտադրության զարգացումն էլ հետագայում հիմք կհանդիսանա ԱՊՀ երկրներին ինտեգրվելու համար: Եվ երկրորդ՝ որքան ՀՀ արտահանման ծավալները մեծ են, այնքան փոքր է, տվյալ դեպքում, արտահանման տեխնոլոգիատարության բաժնեմասը, և հակառակը: Այսինքն, Բելառուսի և Ուկրաինայի հետ արտահանման տեխնոլոգիատարության բարձր բաժնեմասը պայմանավորված է արտահանման-ներմուծման փոքր ծավալներով: Համեմայնդեպս, թե՛ տարածաշրջանային ինտեգրացիայի նախադրյալների և թե՛ հեռանկարային համագործակցության առումով Հայաստանի առավել նախընտրելի գործընկերը մնում է Ռուսաստանը, ինչպես նաև այն երկրները, որոնք կգտնեն Ռուսաստանի հետ համագործակցելու փոխշահավետ ուղի:

Աղյուսակ 8

«Նոր քառյակի» երկրների հետ ՀՀ փոխադարձ առևտրի տեխնոլոգիատարությունը 1999-2002թթ. (տոկոսներով)⁷⁰

Երկրներ	ՀՀ արտահանման տեխնոլոգիատարությունը				ՀՀ ներմուծման տեխնոլոգիատարությունը			
	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002
Ռուսաստան	10.7	14.1	9.2	8.0	3.7	3.6	2.5	3.4
Ուկրաինա	35.3	11.4	21.9	29.5	10.8	10.9	6.4	3.1
Ղազախստան	--	--	--	--	--	--	--	--
Բելառուս	22.4	23.9	18.3	11.4	47.5	41.6	38.7	19.6

Այսպիսով, կարելի է տեսականորեն ձևակերպել այն անհրաժեշտ քայլերը, որոնք պետք է իրագործել ԱՊՀ երկրներում արդյու-

⁷⁰ Հաշվարկված է ՀՀ արտաքին առևտուրը 1999թ. (էջ 29-36), 2000թ. (էջ 37-43), 2001թ. (էջ 38-43), 2002թ. (էջ 35-40) տվյալների հիման վրա:

նավետ տնտեսական ինտեգրում կազմակերպելու համար: Անհրաժեշտ է սկսել արտոնյալ համաձայնագրերի կնքումից, և այս փուլը կտևի բավականին երկար: Արտոնյալ համաձայնագրերի կնքման նպատակը պետք է լինի երկրների արտաքին առևտրային շրջանառության փոխլրացման ընդլայնումը: Երկրորդ փուլում համագործակցող երկրներն աստիճանաբար կանցնեն ազատ առևտրային գոտու ձևավորմանը, փոխադարձ ապրանքաշրջանառության ծավալների աճին զուգահեռ՝ մաքսային միության ստեղծմանը: Այս երկու փուլերը միասին կտևեն առնվազն 10 տարի, որի ընթացքում համագործակցող երկրները կհասնեն շուկայական հարաբերությունների արմատավորման տնտեսական կյանքի բոլոր ոլորտներում, կհաղթահարվեն տնտեսական մեխանիզմների և օրենսդրությունների տարբերությունները և կձևավորվեն կարգավորման միասնական համակարգեր, կստեղծվեն նպաստավոր պայմաններ տեխնոլոգիատար ապրանքների արտադրության համար, քանի որ համագործակցող երկրների ներքին շուկան պաշտպանված կլինի երրորդ երկրներից, և դա թույլ կտա բարձրացնել ազգային տնտեսական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը: Վերջին հաշվով, նպաստավոր պայմաններ կձևավորվեն արտահանման տեխնոլոգիատարության բարձրացման համար, որն էլ, ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջընթացի պայմաններում, համարվում է տարածաշրջանային համագործակցության գլխավոր խթանը:

Ներկայումս ԱՊՀ շրջանակներում արտոնյալ առևտրային համաձայնագրի մակարդակով ինտեգրվելու իրական հնարավորություն ունեն Ռուսաստանը, Ուկրաինան և Բելառուսը: ԱՊՀ մնացած երկրները քաղաքական համագործակցության ամրապնդմանը զուգահեռ կարող են խորացնել տնտեսական համագործակցությունը երկկողմ համաձայնագրերի շրջանակներում:

ԱՊՀ ընդհանուր շուկայի ձևավորումը կարող է ընթանալ ճիշտ նույն ուղիով, որով ընթացան Եվրոմիության երկրները: Այս փուլում ամենակարևորը գոյություն ունեցող հիմնախնդիրների վերանայումն է և համապատասխան օրենսդրական ակտերի ընդունումը: Այսպես, Եվրոմիության երկրներում 1980-ական թթ. պաշտոնապես քննարկվում էր այն հարցը, որ շուրջ 30 տարի գործում էր ընդհանուր շուկա, սակայն ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ընդհանուր շուկա, որպես այդպիսին, դեռևս գոյություն չունի:

Կնքվել էր մաքսային միության պայմանագիրը, սակայն շարունակվում էր մաքսային զննումը սահմանի վրա, կար քաղաքացիների ազատ տեղաշարժի իրավունք, սակայն շարունակվում էր անձնագրային վերահսկումը և այլն: Դրա պատճառը համապատասխան օրենսդրական ակտերի բացակայությունն էր, և արդյունքում՝ անդամ երկրները կրում էին լուրջ տնտեսական վնասներ: Ուսումնասիրելով հիմնախնդիրը՝ Եվրոմիության ներկայացուցիչները կազմեցին այն 300 օրենսդրական ակտերի ցանկը, որոնց կիրառումը թույլ կտար վերացնել ապրանքների, ծառայությունների, կապիտալի և քաղաքացիների շարժի ճանապարհին առկա ֆիզիկական, տեխնիկական և հարկային խոչընդոտները: Սա էլ հենց դրվեց ընդհանուր շուկայի ձևավորման ծրագրի հիմքում: Կարելի է եզրակացնել, որ նմանատիպ աշխատանք պետք է կատարել և ԱՊՀ շրջանակներում: Ելնելով այն հանգամանքից, որ ընդհանուր ներքին շուկայի մի շարք տարրեր դեռ, փաստորեն, գոյություն ունեն, կարելի է ասել, որ ընդհանուր շուկան հնարավոր կլինի ձևավորել առավել կարճ ժամանակամիջոցում: Սակայն ընդհանուր ներքին շուկայի գոյությունն անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է տնտեսական միության ստեղծման համար: Տնտեսական միության ձևավորման ընթացքում առաջնահերթ նշանակություն են ստանում անդամ երկրների կողմից համաձայնեցված մակրոտնտեսական քաղաքականության իրականացումն ու հիմնական տնտեսական ցուցանիշների միևնույն մակարդակը: Այս ցուցանիշների մակարդակների մերձությունն էլ արժութատնտեսական ինտեգրման հատկանշական օրինաչափությունն է: Այս առումով կարևոր է նաև մեկ այլ իրողության գնահատումը, որը չափազանց ցուցադրական է նաև ԱՊՀ երկրների համար: Ընդհանուր արժույթին անցման ընթացքում Եվրոպական միությունը մշակել էր այն չափանիշները, որոնք պարտադիր պետք է լինեին ինտեգրվող երկրների համար: Ըստ ԵՄ փորձագետների, միայն այդ չափանիշներով օժտված երկրների միջև տնտեսական ինտեգրումը կարող է տալ դրական արդյունքներ: Ցավոք, նման մշակված հայեցակարգը բացակայում է ԱՊՀ երկրներում: Ոչ ոք նույնիսկ չփորձեց գնահատել «բիշքեկյան խմբի»⁷¹ ինտեգրման միատարրությունը: Եթե փորձեք այդ հա-

⁷¹ Բիշքեկյան խումբ՝ 1992թ. Բելառուսը, Հայաստանը, Ղազախստանը, Ղրղզստանը, Մոլդովան, Ռուսաստանը, Տաջիկստանը և Ուզբեկստանը ստորագրեցին համա-

մածայնագիրը դիտարկել Մասստրիխտյան համաձայնագրի⁷² տեսանկյունից, ապա հասկանալի կլինի, որ այստեղ նշված ոչ բոլոր չափանիշները կարելի է կիրառել մեր պայմաններում: Թեև դրանք անթերի չեն, սակայն մանրակրկիտ մշակումների, ինտեգրման իրական փորձի ուսումնասիրության արդյունք են: Եվ եթե ԱՊՀ տնտեսական միության մասին համաձայնագիրը մենք փորձում ենք հարմարեցնել եվրոպական տնտեսական ինտեգրման մոդելին, ապա պետք է հետևողականություն ցուցաբերենք նաև դրա իրականացման մեխանիզմների խնդրում:

Այսպես, ըստ Մասստրիխտյան համաձայնագրի, ընդհանուր արժույթային միության ձգտող երկրները պետք է բավարարեն հետևյալ պահանջները.

- ոչ պակաս, քան երկու տարի մասնակցեն արժույթային փոխարժեքների համատեղ տատանման համակարգին,
- համագործակցող երկրներում արժեզրկման տեմպերը չպետք է գերազանցեն արժեզրկման ամենացածր տեմպեր ունեցող երկրի միջին ցուցանիշը 1.5%-ով,
- բյուջեի պակասուրդը և արտաքին պարտքը չպետք է գերազանցեն, համապատասխանաբար, ՀՆԱ-ի 3 և 60 %-ը,
- տոկոսադրույքները չպետք է գերազանցեն ամենացածր արժեզրկման տեմպեր ունեցող երկրներում առկա տոկոսադրույքները ավելի քան երկու տոկոսային կետով⁷³:

Անկասկած, այս ցուցանիշներն ԱՊՀ երկրներում ուղղակիորեն կիրառելն անհնար կլիներ, քանի որ բիշքեկյան համաձայնագրի կնքման պահին այդ երկրներում դեռ գործում էր ռուբլին, հետևաբար՝ արժույթների փոխարժեքների տատանումները և տոկոսադրույքների տարբերությունները գնահատելն անհնար կլիներ: Նույնքան էլ դժվար էր գնահատել բյուջեի պակասուրդը՝ հակասական տվյալների պատճառով:

Սակայն արժեզրկման տեմպերի վերլուծությունը բավականին հետաքրքիր է: ԱՊՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալների համաձայն, 1992թ. ամենացածր արժեզրկման տեմպեր ունեին Հայաս-

ձայնագիր ընդհանուր արժույթային միության ստեղծման մասին:

⁷² Մասստրիխտյան համաձայնագիրը կնքվել է 1992թ. հոլանդական Մասստրիխտ քաղաքում:

⁷³ Мирошниченко Н, Политика экономического и социального сплочения после Маастрихта, МЭиМО, N1, 1997.

տանը, Ղազախստանը և Ուզբեկստանը: Եթե հաշվի առնվեն արժեզրկման բացարձակ մասշտաբները ԱՊՀ երկրներում, դրանք համեմատվեն Մասստրիխտյան չափանիշի 1.5 տոկոսային կետի հետ, մեծացնելով մինչև 150%-ի սահմանում, այս դեպքում նույնպես եռյակի ցուցանիշներին ոչ մի երկիր չի մոտենա: Ե՛վ Ռուսաստանում, և՛ ԱՊՀ այլ երկրներում արժեզրկման տեմպերն այդ պահին շատ անգամ ավելի բարձր էին: 1993թ. «լավագույն եռյակ» դարձան Ուզբեկստանը, Ռուսաստանը և Ղրղզստանը, և կրկին ոչ մի այլ երկրում նման ցուցանիշներ չէին գրանցվում: Արժեզրկման տեմպերի նման տարբերություններն անխուսափելի էին, քանի որ գների ազատականացումն ԱՊՀ երկրներում ընթանում էր տարբեր տեմպերով: Եթե ժամանակին ԱՊՀ անդամ երկրների զարգացման մակարդակների տարբերությունների մոտավոր վերլուծություն կատարվեր, ապա անմիջապես պարզ կդառնար ընդհանուր արժույթի կիրառման անհնարինությունը: Տնտեսական ինտեգրման շարունակական փորձերն իրենց տեղը կզիջեին առավել գործնական և հեռանկարային գործընթացների ձևավորմանը:

Կասկածից վեր է, որ ԱՊՀ շրջանակներում ինտեգրման գործընթացների ծավալման համար վճռական դերը պատկանում է Ռուսաստանին: Ռուսաստանը համագործակցության երկրների արտաքին ապրանքաշրջանառության առաջատարն է, ուստի համագործակցության ապագան կախված է հենց վերջինիս դիրքորոշումից: Սակայն Ռուսաստանն այսօրվա իր դիրքորոշումով տնտեսական, քաղաքական, մշակութային, տեղեկատվական ձգողության կենտրոն չէ: Ռուսաստանն այսօր չի կարող ստանձնել ոչ միայն բարձր, այլև նույնիսկ արդյունավետ տեխնոլոգիաներ մատակարարողի դերը, որի կարիքն ունեն համագործակցության բոլոր անդամ երկրները: Ուստի որքան էլ որ մեծ լինի Ռուսաստանի ձգտումը՝ չկորցնել նախկին տնտեսական կապերն ու պահպանել առաջատարի իր դիրքերը, այնուամենայնիվ, միասնական տնտեսական տարածքի ձևավորման՝ որպես ռամավարական խնդրի լուծման հիմքում պետք է դրվի անդամ պետությունների միջև տնտեսավարման պայմանների համահարթեցումն ու հավասար պայմանների տրամադրումը: ԱՊՀ երկրների ինտեգրման տեմպերը կախված կլինեն դրանց տնտեսություններում շուկայական բարեփոխումների որակից և, ամենակարևորը՝ ժողովրդավարության հաստա-

տումից⁷⁴: Տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման ձևավորման առումով, ԱՊՀ ցանկացած երկրի ազգային տնտեսության կայացումն անհրաժեշտություն է: Սակայն զարգացած շուկայական տնտեսության ձևավորումը միանգամից տեղի չի ունենում. դա երկարաժամկետ գործընթաց է, ուստի ԱՊՀ շրջանակներում իրական տնտեսական ինտեգրման համար անհրաժեշտ նախադրյալների ձևավորումը նույնպես ապագայի խնդիր է:

ՀՀ-ն ԱՊՀ շրջանակներում հնարավոր ինտեգրման գործընթացներում կարող է ընդգրկվել առայժմ կնքված մի շարք երկկողմ և բազմակողմ առևտրատնտեսական համաձայնագրերի հետևողական իրականացման ճանապարհով (հավելված 3):

3.4. Սևծովյան տնտեսական համագործակցությունը և ՀՀ-ն

1980-ական թթ. վերջերին տեղի ունեցած քաղաքական վերածափարկումների արդյունքում Սևծովյան տարածաշրջանի երկրների մեծ մասը կանգնեց իր փոխհարաբերությունները վերանայելու և, համաշխարհային զարգացումներին համապատասխան, համագործակցության նոր ուղիներ գտնելու ընտրության առջև: Փնտրելով իրենց ազգային զարգացման ուղիները՝ Սևծովյան տարածաշրջանի երկրները հանգեցին ջանքերը միավորելու գաղափարին՝ առաջնորդվելով խաղաղության, կայունության, բարգավաճման և համամարդկային այլ սկզբունքներին համապատասխան համագործակցություն ձևավորելու ձգտումով: Հիմնադիր երկրներն էին՝ Թուրքիան, նախկին ԽՍՀՄ երկրները, Ռումինիան և Բուլղարիան, որոնք էլ 1990թ. դեկտեմբերի 19-ին Անկարայում՝ Թուրքիայի նախաձեռնությամբ, մշակեցին և ներկայացրեցին համագործակցության ձևավորման հիմնարար սկզբունքները: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ԱՊՀ երկրներից կազմակերպությանն անդամագրվեցին Ռուսաստանը, Ուկրաինան, Մոլդովան, Վրաստանը, Հայաստանը, Ադրբեջանը: Ավելի ուշ Սևծովյան տնտեսական համագործակցութ

⁷⁴ Մասստրիխտյան համաձայնագրի F հոդվածում նշվում է, որ ԵՄ անդամ կարող են դառնալ ժողովրդավարության ուղիով ընթացող այն երկրները, որտեղ պահպանվում են մարդու իրավունքները:

յան անդամ դարձան Հունաստանն ու Ալբանիան: 1992թ. հունիսին Ստամբուլում կայացած բարձր մակարդակով հանդիպման ժամանակ Ալբանիայի, Ադրբեջանի, Հայաստանի, Բուլղարիայի, Վրաստանի, Հունաստանի, Մոլդովայի, Ռումինիայի, Ռուսաստանի, Թուրքիայի և Ուկրաինայի պետությունների և կառավարությունների ղեկավարները ստորագրեցին Սևծովյան տնտեսական համագործակցության մասին Հռչակագիրը, որում հատկապես ուշադրությունը բևեռված էր երկրների տնտեսական ներուժի և փոխշահավետ տնտեսական համագործակցության բարձրացման հնարավորությունների վրա, որոնց թվում հատուկ նշվեցին աշխարհագրական մերձությունն ու տնտեսական հիմնախնդիրների ընդհանրությունը⁷⁵: 1993թ. փետրվարին, Ստամբուլում, համագործակցության անդամ պետությունների խորհրդարանների նախագահները ստորագրեցին Հռչակագիր ՍԾՏՀ խորհրդարանական վեհաժողով ստեղծելու մասին: Կազմակերպության գործունեությունը շատ շուտով դարձավ աշխարհի մի շարք երկրների ուշադրության առարկան: Դրա արդյունքում, մի քանի տարի հետո, ձևավորվեց ՍԾՏՀ դիտորդների ինստիտուտը, որի կազմի մեջ մտան՝ Գերմանիան, Իտալիան, Իսրայելը, Ավստրիան, Ֆրանսիան, Եգիպտոսը, Լեհաստանը, Սլովակիան, Թունիսը: Դիտորդ երկրները մասնակցում են այն միջոցառումներին, որոնք նրանց հետաքրքրում են: ՍԾՏՀ-ին անդամագրվելու հայտ են ներկայացրել նաև՝ Իրանը, Մակեդոնիան, Բոսնիան, Խորվաթիան, Ղազախստանը, Ուզբեկստանը, Կիպրոսը, Բելառուսը, Հունգարիան և այլ երկրներ ու քսան ոչ կառավարական կազմակերպություններ տարբեր երկրներից⁷⁶: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1999թ. 55-րդ վեհաժողովը քաջալերեց ՍԾՏՀ-ի և ՄԱԿ-ի համագործակցությունը՝ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին, հատուկ գործակալություններին և ՄԱԿ-ի այլ կազմակերպություններին պարտավորեցնելով իրականացնել ՍԾՏՀ կայացման և զարգացման խորհրդատվությունը, ինչպես նաև մշակել ՄԱԿ-ի և ՍԾՏՀ-ի ընդհանուր շահերը արտացոլող համատեղ ծրա-

⁷⁵ “The Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperation, Istanbul, 25 June 1992”, Black Sea Economic Cooperation. Handbook of Documents. Vol. 1, Istanbul, July 1995, page 3.

⁷⁶ “Black Sea Economic Cooperation Economic Agenda for The Future. Towards a More Consolidated, Effective and Viable Black Sea Economic Cooperation Partnership”, BSEC agenda, Istanbul Sep. 2002, page 15.

գրեր: Այսպիսով՝ ՄԾՏՅ-ն միացավ միջազգային կազմակերպությունների ընտանիքին՝ որպես տարածաշրջանային հիմնախնդիրներով զբաղվող հավասար գործընկեր՝ գլոբալացման և խորացող փոխկապվածության պայմաններում:

1998թ. հունիսի 5-ին Յալթայում կայացած ՄԾՏՅ բարձր մակարդակի հանդիպման ժամանակ ստորագրվեց ՄԾՏՅ խարտիան, որի շնորհիվ տնտեսական համագործակցությունը վերածվեց լիիրավ տարածաշրջանային կազմակերպության: Դա լայն հեռանկարներ է բացում տարածաշրջանային ինտեգրման ճանապարհին, ամրացնում է կազմակերպության իրավական դիրքը և միջազգային հեղինակությունը: Այսպիսով, ՄԾՏՅ-ն անդամ երկրների տնտեսական և քաղաքական հիմնախնդիրների լուծման, տարածաշրջանի մակարդակով գլոբալացման և ինտեգրման գործընթացներ իրականացնելու նպատակ հետապնդող կազմակերպություն է:

Երկայունա ՄԾՏՅ կազմակերպությունը բաղկացած է յոթ հիմնական ինքնուրույն մարմիններից.

- ՄԾՏՅ /միջկառավարական մարմին/,
- ՄԾՏՅԽՎ /միջխորհրդարանական մարմին/,
- ՄԾՏՅ բիզնես խորհուրդ /բիզնես մարմին/,
- Սևծովյան առևտրի և զարգացման բանկ /ֆինանսական մարմին/,
- Սևծովյան հետազոտությունների միջազգային կենտրոն /գիտական համայնքներ/,
- Սևծովյան մայրաքաղաքների ասոցիացիա,
- Սևծովյան մշակութային ալյանս:

ՄԾՏՅԽՎ-ում նախագահի պաշտոնը վարում են անդամ երկրների խորհրդարանների նախագահները, որոնք փոխվում են վեց ամիսը մեկ՝ անգլերեն լեզվի այբբենական կարգով, շրջապտույտի (ռոտացիոն) սկզբունքով:

ՄԾՏՅԽՎ միջազգային քարտուղարությունը գտնվում է Ստամբուլում, ղեկավարվում է գլխավոր քարտուղարի կողմից, որն ունի երկու տեղակալ: Յուրաքանչյուր հանձնաժողով միջազգային քարտուղարությունում ունի մեկական քարտուղար: Վեհաժողովի պաշտոնական լեզուներն են՝ անգլերենը, ֆրանսերենը, ռուսերենը և թուրքերենը: Փաստաթղթերի և նամակագրությունների պաշտոնական լեզուն անգլերենն է:

ՄԾՏՅԽՎ-ը (ՄԾՏՅ միջխորհրդարանական խորհրդատվական մարմինը), ազգային խորհրդարանների ջանքերը միավորում է հետևյալ նպատակների իրականացման համար.

- ապահովել համագործակցության երկրների ազգաբնակչության կողմից ՄԾՏՅ նպատակների ու գաղափարների ընդունումն ու ըմբռնումը,
- ստեղծել իրավական հիմքեր անդամ երկրների միջև տնտեսական, առևտրային, բնապահպանական, սոցիալական, մշակութային, կրթական համագործակցության համար,
- ընդունել օրենսդրություն՝ պետության, կառավարության ղեկավարների, արտաքին գործերի նախարարների կողմից ընդունված որոշումների իրագործման համար,
- աջակցել ազգային խորհրդարաններին՝ ժողովրդավարությունն իրենց երկրներում անշրջելի դարձնելու համար,
- զարգացնել համագործակցությունն այլ միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպությունների հետ:

ՄԾՏՅԽՎ աշխատանքային մարմինները դրա երեք մասնագիտացված հանձնաժողովներն են.

- տնտեսական, առևտրի, տեխնոլոգիական և շրջակա միջավայրի հարցերի հանձնաժողովը,
- իրավական և քաղաքական հարցերի հանձնաժողովը,
- մշակութային, կրթության և սոցիալական հարցերի հանձնաժողովը:

Իր ձևավորումից ի վեր, ՄԾՏՅԽՎ-ն շարունակում է այլ տարածաշրջանային և միջխորհրդարանական կազմակերպությունների հետ ակտիվ համագործակցության գործընթացը: Կապեր են հաստատվել Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի, ԵԱԶԿԽՎ-ի, ԱՊՅ ՄԽՎ-ի, ՄԱԿ-ի, Փախստականների գերագույն հանձնակատարի և Միգրացիայի միջազգային կազմակերպության հետ:

ՄԾՏՅԽՎ-ում ԳՅ պատվիրակությունը, ԳՅ-ին հատկացված քվոտայի համաձայն, կազմված է չորս անդամից: Պատվիրակությունն ունի նաև մեկ քարտուղար: Ազգային պատվիրակության անդամները պետք է լինեն պատգամավորներ, որոնք նշանակվում են առնվազն մեկ տարի ժամկետով:

ՄԾՏՅ Ստամբուլի հանդիպման ժամանակ նշվեցին նաև այն ոլորտները, որոնք պետք է գտնվեն համագործակցող երկրների

ուշադրության կենտրոնում՝ տրանսպորտ, կապ, տեղեկատվություն, ապրանքների ստանդարտացում և սերտիֆիկացում, բնական հումքի արդյունահանում և վերամշակում, գյուղատնտեսություն, անասնաբուժություն և սանիտարական պաշտպանություն, տուրիզմ, առողջապահություն, գիտություն և տեխնիկա, դեղագործություն, տնտեսական և կոմերցիոն տեղեկատվության փոխանակություն, էներգետիկա:

Ըստ էության, ՄՕՏՀ-ն ոչ միայն տնտեսական, այլ նաև սոցիալ-առողջապահական, գիտական համագործակցության լայնածավալ ծրագրերով առաջնորդվող համագործակցություն է, որը միանգամայն տարբերվում է ներկայումս գոյություն ունեցող տնտեսական այն խմբավորումներից, որոնք համագործակցում են շեշտված տնտեսական ծրագրերով:

Այսօր ՄՕՏՀ անդամ պետությունների մեծ մասը բախվում է շուկայական տնտեսությանն երկարատև անցման շրջանի բազմաբնույթ հիմնախնդիրներին, և ամբողջ տարածաշրջանը մխրճվել է փոխակերպման բազմաթիվ ցավոտ գործընթացների և վերակառուցման աշխատանքների մեջ: Տեղական չլուծված տարածայնությունները քայքայում են տարածաշրջանի քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական միատարրությունը և արգելակում բազմակողմանի տնտեսական համագործակցության գործընթացը: Թեև ՄՕՏՀ անդամ երկրներն աշխատում են իրենց համագործակցության զարգացման և բարգավաճման ուղղությամբ, նրանք նաև քաջ գիտակցում են բոլոր այն դժվարությունները, որոնց առջև իրենք կանգնած են: Այսպես.

- ՄՕՏՀ անդամ պետությունների շրջանակներում համատեղ ծրագրերի իրականացմանը խանգարում են ֆինանսական ռեսուրսների անբավարարությունը և համագործակցող երկրներում բարենպաստ ներդրումային միջավայրի բացակայության պատճառով օտարերկրյա մեծածավալ ներդրումների ներգրավման անհնարինությունը,
- համագործակցող երկրների նպատակների ընդհանրության և տնտեսական զարգացման երկարաժամկետ ծրագրերի բացակայությունը,
- ընդունված որոշումների իրագործման ցածր արդյունավետությունը, որի պատճառը ազգային հեղինակավոր մասնագետներին դրանցում ներգրավելու գործելակերպի բացա-

կայությունն է, որոնք պետք է նաև պատասխանատու լինեն այդ որոշումների իրականացման համար,

- կազմակերպության վերոհիշյալ ստորաբաժանումների միջև գործունեության կոորդինացման բացակայությունը,
- չափից ավելի ձևապաշտությունը:

Չեռևաբար, որպեսզի ՄՕՏՀ-ն ապագայում վերաճի դինամիկ զարգացող տարածաշրջանային տնտեսական կազմակերպության, անհրաժեշտ է տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունները կառուցել փոխադարձ վստահության վրա: Այն բոլոր հակասությունները, որոնք այսօր գոյություն ունեն համագործակցության անդամ երկրների միջև (Հայաստան-Ադրբեջան, Հայաստան-Թուրքիա, Վրաստան-Աբխազիա, Վրաստան-Աջարիա) հնարավոր չէ լուծել երկիր-երկիր հիմքի վրա. դրանց լուծման համար, հավանաբար, անհրաժեշտ կլինի միավորել բոլոր երկրների ջանքերը: Առանց ներքաղաքական հակասությունների համահարթեցման, հազիվ թե կազմակերպությունը առաջիկայում տնտեսական հաջողություններ ձեռք բերի:

Այնուամենայնիվ, անդամ երկրների նախագահները 1998թ. հունիսին Յալթայում իրավիրված կոնֆերանսում մշեցին նոր տնտեսական ծրագրի մշակման անհրաժեշտության մասին՝ ընդգծելով փոխշահավետ տնտեսական համագործակցության ճանապարհով անդամ պետությունների տնտեսական մակարդակի բարձրացման, համաշխարհային տնտեսությանն ավելի լիարժեք ինտեգրվելու անհրաժեշտությունը: Այստեղ կարևորվեց նաև համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղի ունեցող սրընթաց փոփոխություններին և տեղաշարժերին ՄՕՏՀ երկրների կողմից համարժեք արձագանքի նախադրյալների ձևավորումը: Դա մեծ չափերով պայմանավորված է երկրների տնտեսական զարգացման աննախընթաց աճով: Այս դեպքում կարևորվում են զբաղվածության մակարդակի բարձրացումը, գիտատեխնիկական առաջադիմության ներդրումը տնտեսության բոլոր ոլորտներում, սոցիալական ծրագրերի հետևողական իրականացումը, ինչպես նաև քաղաքական հանդուրժողականության մթնոլորտի ձևավորումը:

ՄՕՏՀ նպատակներից մեկն էլ շուկայական հարաբերությունների ձևավորմանն ուղղված նախագծերի և պլանների իրացման կոորդինացումն է՝ անդամ երկրների հեղինակավոր մասնագետների պատասխանատվության ներքո: Դրա իրականացումը թույլ

կտա համատեղ հասնել միասնական նպատակին, ձևավորել տարածաշրջանային ինտեգրման հզոր խմբավորում՝ երկրների համեմատական առավելությունների հաշվառմամբ: ՄԾՏՅ ձևավորման սկզբնական փուլի համեմատությամբ, համագործակցող մի շարք երկրներում դիտվում է տնտեսության կայունացում, ձևավորվում են օտարերկրյա ներդրումների բարենպաստ պայմաններ, արժեզրկման տեմպերը դանդաղում են: Սակայն ազնիվ մրցակցության վրա հենված, սոցիալական կողմնորոշում ունեցող շուկայական տնտեսության արագ ձևավորումը, որպես ՄԾՏՅ կայուն զարգացման նախապայման, շարունակում է մնալ առաջնային հիմնախնդիր:

Մոտակա տարիների ընթացքում ՄԾՅՏ տարածաշրջանի նշանակությունը համաշխարհային քաղաքականության և գլոբալ տնտեսական զարգացումների մեջ նշանակալիորեն կավելանա: Դա պայմանավորված է տարածաշրջանի աշխարհառազմավարական տեղաբաշխմամբ, զբաղեցրած տարածքներով՝ 20 միլիոն քառակուսի մետր, բնակչության թվով՝ 340 միլիոն մարդ, հարուստ բնական մասնավորապես ածխաջրածնային ռեսուրսներով, որոնք կազմում են աշխարհի բնական գազի, ածխի և նավթի պաշարների մեծ մասը:

Պետք է ուշադրություն դարձնել այն իրողությանը վրա, որ ՄԾՏՅ ստեղծման նախաձեռնության ամենաշահագրգիռ կողմն ի սկզբանե եղել է Թուրքիան, որի նպատակը տարածաշրջանում իր ազդեցության ոլորտների մեծացումն է: Սա բնական է, քանի որ ցանկացած երկիր, համագործակցության անդամ դառնալով, հետապնդում է որևէ շահ՝ լինի տնտեսական, թե քաղաքական: Թուրքիան, օգտագործելով իր տնտեսական լծակները, փորձում է գերիշխող տեղ գրավել տարածաշրջանում, իսկ մնացած երկրներն իրենք են որոշում, թե որքանով կարող են հակակշռել կամ համապատասխանեցնել իրենց ազգային շահերը Թուրքիայի այդ ձգտումներին: Այսպես, Ռուսաստանը, համաշխարհային տնտեսության մեջ ունեցած իր տնտեսական և քաղաքական դիրքով, Թուրքիային հակակշռում է, Ադրբեջանը, լինելով Թուրքիայի էթնիկական գործընկերը, չունի որևէ տարածայնություն վերջինիս հետ, ավելին, Ադրբեջանը Թուրքիային համարում է տարածաշրջանի իր գլխավոր գործընկերը: Վրաստանը, կոշտ դիրքորոշում ունենալով Ռուսաստանի նկատմամբ, փորձում է Թուրքիայի հետ հարաբերությունները կարգավորել այդ ենթատեքստում: Պնդել, թե տնտե-

սական համընդհանուր նպատակների իրականացումը թույլ կտա շրջանցել քաղաքական մնան բարդությունները, միամտություն կլինեն: Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ի՝ այս համագործակցությանն անդամակցությանը, ապա դա ունի ոչ միայն տնտեսական, այլ նաև քաղաքական, բարոյահոգեբանական նշանակություն: ՄԾՏՅ հիմնադիր անդամ Թուրքիայի հետ ՀՀ պատմական պահանջատիրության, ինչպես նաև Ադրբեջանի հետ հայտնի ռազմական բախումների և դրանց հաջորդող շրջափակման հետևանքով, մեր երկիրը կրում է շատ ավելի սոցիալ-հոգեբանական, բարոյական, քան թե տնտեսական կորուստներ: Այդ կորուստները քիչ թե շատ փոխհատուցելու ուղին հավասար գործընկերոջ կարգավիճակով համագործակցության շրջանակներում ազգանպաստ գործունեությունն է: ՀՀ դիրքորոշումը ՄԾՏՅ շրջանակներում ակտիվ և շահագրգիռ քաղաքականության իրականացումն է, որը բխում է համաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրվելու, տարածաշրջանի երկրների հետ փոխշահավետ համագործակցություն ձևավորելու անհրաժեշտությունից: Փաստորեն, ՄԾՏՅ-ն Հայաստանի համար պատուհան է ոչ միայն համագործակցելու եվրոպական երկրների հետ, այլև կարգավորելու միջտարածաշրջանային տարածայնությունները:

ՄԾՏՅ-ն նպատակ ունի նաև դառնալու տարածաշրջանային ինտեգրման կազմակերպություն, ավելին՝ ՄԾՏՅ խորհրդարանական վեհաժողովի՝ 1998թ. հունիսին Բուխարեստում կայացած նստաշրջանում արդեն ընդունվել է ազատ առևտրի գոտու ստեղծման գործողությունների պլանի մշակման մասին առաջարկությունը: Վաղ թե ուշ ազատ առևտրային գոտու ձևավորումը ՄԾՏՅ անդամ երկրների շրջանակներում կդառնա անհրաժեշտություն, սակայն որքանով է դա արդիական և գործնականում իրագործելի, կպարզվի վերլուծության արդյունքում:

ՄԾՏՅ երկրների համախառն արտահանման ու ներմուծման (հավելված 4) և համագործակցության անդամ երկրների հետ ՀՀ արտահանման ու ներմուծման ծավալների վերլուծության հիման վրա (աղյուսակ 9) կարելի է գնահատել համագործակցության երկրների միջև ազատ առևտրային գոտու ձևավորման նախադրյալների առկայության հարցը:

1999-2003թթ. ՀՀ արտահանումն ու ներմուծումը՝ ըստ ՍԾՏՀ երկրների (մլն դոլար)⁷⁷

Երկրներ	1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	Ա	Ն	Ա	Ն	Ա	Ն	Ա	Ն	Ա	Ն	Ա	Ն	Ա	Ն
Ադրբեջան	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ալբանիա	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Բուլղարիա	0.8	12.1	0.7	7.2	0.3	6.4	1.6	49.5	1.5	30.3	4.7	18.2	0.8	11.7
Թուրքիա	1.12	40.2	1.53	40.5	1.13	33.7	1.1	38.2	1.03	38.1	2.0	38.2	2.5	57.9
Հունաստան	0.2	13.0	2.9	54.0	2.0	13.6	1.2	12.2	5.2	30.6	0.8	32.3	0.8	37.9
Մոլդովա	0.2	0.07	0.13	0.9	0.2	0.4	0.08	1.3	--	--	0	0	0	0
Ռուսաստան	33.8	150	44.6	137.2	60.5	170.4	64.6	193	94.6	208	78.0	188.2	119	260
Ռումինիա	0	0.5	0.4	0.3	0	0.2	0.09	7.2	0.02	6.8	0.2	6.1	0.3	3.8
Վրաստան	15.0	11.8	13.7	13.5	12.4	10.4	16.6	31.5	15.9	38.3	28.6	49.4	38.7	50.0
Ուկրաինա	2.1	7.9	3.2	12.3	10.9	22.1	8.1	45.7	7.3	44.1	10.5	58.7	13.7	67.7

Այսպես, Հունաստանին, Թուրքիային, Ռուսաստանին և Ուկրաինային 2000թ-ին բաժին էր ընկնում ՍԾՏՀ երկրների համախառն արտահանման 44.7%-ը, իսկ ներմուծման 83.0%-ը: Այս երկրներն ունեն համեմատաբար լայն ներքին շուկա, հարուստ են բնական ռեսուրսներով, տնօրինում են գիտատար և տեխնոլոգիատար ապ-

⁷⁷ Աղյուսակը կազմվել է "Статистический ежегодник Южно-Кавказских республик, 2002" (стр. 267-276) և «ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը. 2003թ. հունվար-դեկտեմբեր» (էջ 13 և 148) տվյալների հիման վրա:

րանքներ արտադրելու ներուժի: Հունաստանն ու Թուրքիան բավականաչափ ինտեգրված են՝ համաշխարհային տնտեսական կապերի առումով, բաց են օտարերկրյա ներդրումների առջև, լայնորեն կիրառում են համատեղ ձեռնարկությունների ձևավորման ճանապարհով հիմնական կապիտալի նորացման պրակտիկան, ուստի ազատ առևտրային գոտու շրջանակներում համագործակցության օգուտներն ամբողջովին կվերաբաշխվեն այս երկրների միջև: Մնացած յոթ երկրները, որդեգրելով զարգացող երկրներին բնորոշ կեցվածք, կղառնան համագործակցության հումքային կցորդները: Ազատ առևտրային համաձայնագիր, սկզբնապես, կարող են ստորագրել միայն վերոհիշյալ չորս երկրները: Մնացած երկրների՝ համաձայնագրին միանալու գործընթացը կարող է տեղի ունենալ այլ ոլորտներում համագործակցության ընդլայնման և խորացման ճանապարհով, որը թույլ կտա նաև ստեղծել փոխադարձ ապրանքաշրջանառության բավարար պայմաններ: Իրոք, հենց թեկուզ ՍԾՏՀ երկրների հետ ՀՀ արտահանման և ներմուծման ծավալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ համագործակցության անդամ չորս երկրներից երկուսի՝ Ալբանիայի և Ադրբեջանի հետ արտաքին առևտրային կապեր դեռևս չեն ձևավորվել, իսկ Մոլդովայի և Ռումինիայի հետ ապրանքաշրջանառությունն աննշան է: Համագործակցության մյուս անդամների հետ փոխադարձ առևտրում ՀՀ ներմուծումը մի քանի անգամ գերազանցում է արտահանումը: Միայն Վրաստանի հետ է, որ 2001թ. ներմուծման և արտահանման ծավալները մոտավորապես հավասարակշռում էին, սակայն հետագա տարիներին ներմուծումը կտրուկ գերազանցեց արտահանմանը: Այնուամենայնիվ, ՀՀ ապրանքաշրջանառության ծավալները ՍԾՏՀ երկրների հետ ունեն աճի միտում, այսպես՝ 2004թ. 266.3 մլն դոլարի համեմատությամբ դրանք 2005թ. կազմել են 312.6 մլն:

Հաշվի առնելով այդ և այն, որ ՍԾՏՀ ձևավորման նախաձեռնությունը պատկանում է Թուրքիային, և որ վերջինս տարածաշրջանի ամենահզոր պետությունն է ու կարող է Հայաստանի հետ համագործակցության երկրների հարաբերությունները տանել մեզ համար ոչ բարենպաստ ուղղությամբ⁷⁸, շատ ավելի կարևորվում է

⁷⁸ <http://www.icbss.gr/news/index.html>՝ ՍԾՏՀ թուրքական ինտերնետային էջում Հայաստանի վերաբերյալ ոչ մի վիճակագրական տվյալ չի ներկայացվում, և Հայաստանն անվանվում է ագրեսոր երկիր:

հարևան երկրների՝ Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ քաղաքական հակամարտությունների լուծման հարցում ազգային տնտեսության հզորացման խնդրի արժևորումը: Դա աշխարհաքաղաքական հիմնախնդիրների լուծման, խաղաղ գոյակցության համար նպաստավոր պայմանների ձևավորման միակ ճանապարհն է: Այդ խնդրում Հայաստանն այլընտրանք չունի:

ՀՀ տնտեսական հզորացման առումով հսկայական դեր կարող է խաղալ ակտիվ համագործակցությունը հենց Սևծովյան հետազոտությունների միջազգային կենտրոնի (ՍՀՄԿ) հետ⁷⁹, որին կից 2000թ. մայիսին ձևավորվեց նաև ինովացիոն-տեխնոլոգիական կենտրոնը:

Համագործակցության բոլոր երկրների համար, առանց բացառության, հիմնարար գիտական մշակումների և կիրառական հետազոտությունների արդյունքներն արտադրության մեջ ներդնելու արդյունավետության բարձրացումը չափազանց սուր հիմնախնդիր է: ՍԾՏՀ ինովացիոն քաղաքականությունը կարող է հզոր լծակ դառնալ մասնակից պետությունների մտավոր և գիտատեխնիկական ներուժի արագ և արդյունավետ արտադրողական կիրառման համար: Թերևս գիտությանը հարկ եղած ուշադրություն չդարձնելն է պատճառը, որ և՛ ֆիզիկապես, և՛ բարոյապես մշակվել են սարքավորումները, տեխնոլոգիական գծերը, մեքենաները⁸⁰: ԱՊՀ երկրներից միայն Ռուսաստանում են ձևավորվել ինովացիոն-տեխնոլոգիական յոթ կենտրոններ:

Հայաստանն, ունենալով հզոր գիտատեխնիկական ներուժ, բարձր որակավորված գիտական անձնակազմ, ներկայումս ինովացիոն քաղաքականության նկատմամբ պետական հովանավորչության և պետական հայեցակարգի բացակայության պայմաններում ոչ միայն ի գործու չէ փոխշահավետ համագործակցելու ՍՀՄԿ-ի հետ, այլև ակտիվացնելու ինովացիոն գործունեությունը ազգային տնտեսության տարբեր ճյուղերում և ոլորտներում: ՀՀ ինովացիոն քաղաքականության մեջ կարևոր տեղ պետք է զբաղեցնեն պակաս կապիտալատար փոքր ձեռնարկությունները, որոնք կմշակեն և

⁷⁹ ՍՀՄԿ՝ ձևավորվել է ՍԾՏՀ երկրների արտաքին գործերի նախարարների 5-րդ (Աթենք, 1995թ. ապրիլ), 6-րդ (Քիշնև, 1995թ. նոյեմբեր) և 8-րդ (Մոսկվա, 1996թ. հոկտեմբեր) հանդիպումների ժամանակ ընդունված որոշումների հիման վրա:

⁸⁰ Անանյան Լ., Հայաստանի տնտեսական պատմության ուրվագծեր, Երևան, 2003, էջ 212:

կարտադրեն գիտատար, բարձր պահանջարկ ունեցող ապրանքներ: Հայտնի է, որ զարգացած երկրներում բոլոր նորամուծությունների մոտ կեսն ապահովում են հենց փոքր ընկերությունները, որոնք աչքի են ընկնում նաև դրանց յուրացման արագությամբ:

Նոր տեխնոլոգիաների օգտագործման և ինովացիոն գործունեության ակտիվացման համար խթան կարող է հանդիսանալ վեներային կապիտալի զարգացումը: Այդ նոր ֆինանսական ինստիտուտը ևս մեր հանրապետությունում չի ձևավորվել: Վեներային կապիտալը լավագույն միջոց է նաև օտարերկրյա կապիտալ ներդրումների հոսքերի մեծացման համար: Օտարերկրյա ներդրողները ներդրումներ կարող են կատարել փակ բաժնետիրական փոքր և միջին ձեռնարկություններում՝ միաժամանակ դառնալով տվյալ ձեռնարկության բաժնետեր: Շեշտը դրվում է փոքր և միջին ձեռնարկությունների վրա, քանի որ խոշոր ձեռնարկությունների համար դեռ չկա համապատասխան ֆինանսական կապիտալ, որը կապված է արդյունքի իրացումը կազմակերպելու մեծ ռիսկի հետ: Այսօր խոշոր ձեռնարկության արտադրանքով բավականին դժվար է մտնել միջազգային շուկա, մինչդեռ փոքր ձեռնարկության արտադրանքը ավելի հեշտ է համապատասխանեցնել շուկայի պահանջներին⁸¹: Վեներային ներդրողի սկզբունքային տարբերությունն այլ ներդրողներից այն է, որ նա չի ձգտում ձեռք բերել բաժնետոմսերի հսկիչ ծրարը: Նման գործելաձևը թույլ է տալիս մշակել պատասխանատվության ստույգ համակարգ, որում օտարերկրյա ներդրողը կրում է միայն ֆինանսական ռիսկը: Մնացած՝ կառավարչական, տեխնիկական, գնային և այլ ռիսկերը կրում են տեղացի ներդրողները: Հայաստանում վեներային ձեռնարկությունների զարգացման համար կարելի է նաև օգտվել ինչպես տեղական բանկերի, այնպես էլ Սևծովյան առևտրի և զարգացման բանկի ծառայությունից: Սա ուղիներից մեկն է, որը հնարավորություն կտա ՍԾՏՀ անդամ երկրների հետ ՀՀ համագործակցությունը ծառայեցնել տնտեսության կայունացման և հետագա տնտեսական աճի ապահովման հիմնախնդրի լուծմանը:

Այսպիսով, ՍԾՏՀ-ն, որն ի սկզբանե նպատակ ուներ կորոդի-նացնելու անդամ երկրների տնտեսական և արտաքին առևտրային

⁸¹ Կիրակոսյան Գ., Անցումային տնտեսության վերափոխումները, Երևան, 2002, էջ 128:

բազմաբնույթ խնդիրների լուծման նախաձեռնությունները, իր ձևավորման ժամանակաշրջանից ի վեր, զարգացող երկրների ինտեգրացիոն խմբավորումներին համանման, իրական տնտեսական հաջողությունների չի հասել: Դա հատկապես վերաբերում է փոխադարձ առևտրի ծավալների ավելացմանը, ներդրումային քաղաքականության ակտիվացմանն ու գիտատեխնիկական համագործակցության ընդլայնմանը: Այստեղ խախտվել է նաև տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի ռազմավարությունը: Դա մասնավորապես վերաբերում է ՍԾՏՀ անդամ երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակների տարբերությանը, որոնցից Հունաստանը Եվրոմիության անդամ է, Թուրքիան արդեն հայտ է ներկայացրել անդամակցելու ինտեգրման այդ ազդեցիկ միավորմանը, մնացած երկրները՝ Հայաստանը, Ադրբեջանը, Վրաստանը, Ռուսաստանը, Ուկրաինան, Մոլդովան, Ալբանիան, Բուլղարիան և Ռումինիան դեռևս չարունակում են տնտեսական բարեփոխումների, շուկայական հարաբերությունների ձևավորման գործընթացները: 1992թ. ՍԾՏՀ անդամ երկրների համատեղ ստորագրած հռչակագրում ընդգծվեց, որ այդ տնտեսական համագործակցությունը դիտվում է որպես ներդրում ընդհանուր եվրոպական տարածքի ձևավորման ճանապարհին, ինչպես նաև համաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրվելու աստիճանը բարձրացնելու ուղի: Ուստի, ներկայումս, ՍԾՏՀ-ն չի կարելի դիտարկել որպես տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման խմբավորում, և ավելի ընդունելի է դրա հենց «կազմակերպություն» կարգավիճակը, կազմակերպություն, որն օժտված է անդամ պետությունների փոխհարաբերությունները կարգավորելու վերաբերյալ իրավասություններով: Սակայն ամենևին չի բացառվում, որ մոտ ապագայում ՍԾՏՀ շրջանակներում գործնական քայլեր արվեն տարածաշրջանային ինտեգրման ձևավորման ուղղությամբ: Այնուամենայնիվ, Սևծովյան տարածաշրջանի երկրների հաջողությունները կախված կլինեն սկզբունքորեն նոր արտադրատեսակների արտադրությունից, նոր տեխնոլոգիաների շուկայի ձևավորումից, որոնց առկայությամբ տարածաշրջանը կդառնա մրցունակ և հեշտությամբ կինտեգրվի համաշխարհային տնտեսության գլոբալ գործընթացներին:

Գ Լ ՈՒ Խ IV

ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

4.1. ՀՀ տնտեսական ինտեգրումը Վրաստանի հետ

ՀՀ տնտեսության կայունացման գործում վճռական դերը պատկանում է արտաքին տնտեսական կապերի՝ հատկապես արտաքին առևտրի զարգացմանը: Սակայն, ոչ բարենպաստ աշխարհագրական դիրքն ու բնական ռեսուրսների սահմանափակությունը մեր երկրում զուգորդվում են արտաքին տնտեսական քաղաքականության անհետևողականության և գործողությունների հստակ ծրագրերի բացակայության հետ: Այս առումով ոչ միայն կարևորվում է զարգացման արտաքին գործոնների նշանակությունը, այլև փոխշահավետ համագործակցության չօգտագործված յուրաքանչյուր հնարավորություն ավելի է խորացնում ՀՀ տնտեսական կտրվածությունը համաշխարհային տնտեսությունից: Ավելին, Հայաստանը չի կարող գոյատևել նաև ավտարկիական (տնտեսական առանձնացվածություն) քաղաքականության պայմաններում, ուստի հարևան երկրների հետ ՀՀ տնտեսական ինտեգրումը կարելի է դիտարկել որպես առաջընթացի այլընտրանքային ուղի, որում կարևորվում է երկարաժամկետ և փոխշահավետ համագործակցության զարգացումը: Այդ նկատառումով էլ հարևան երկրների հետ ՀՀ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման հնարավորությունները և նախադրյալները կդիտարկվեն Հայաստան-Վրաստան, Հայաստան-Իրան, Հայաստան-Ադրբեջան-Թուրքիա երկկողմ և եռակողմ համաձայնագրերի շրջանակներում: Իհարկե, չի կարելի բացառել նաև Իրան-Հայաստան-Վրաստան, Անդրկովկասյան եռյակ կամ տարածաշրջանային հնգյակ համագործակցությունը ևս, սակայն առավել կարևոր է բացահայտել ՀՀ-ի՝ հարևան երկրների հետ ինտեգրման առավել իրական և հեռանկարային տարբերակը:

Ներկա ժամանակաշրջանում Հայաստանի արտաքին տնտեսական քաղաքականությանը բնորոշ են երկու հիմնական միտումներ.

1. փոխհարաբերություններ միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների հետ,
2. համագործակցություն հարևան երկրների հետ:

Եթե միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների հետ փոխհարաբերությունները համակարգվում և կարգավորվում են ըստ համապատասխան համաձայնագրերի, ապա հարևան երկրների հետ համագործակցության ձևերը և ուղղությունները դեռևս հե-

նու եւն փոխհամաձայնեցված գործունեության ցանկալի մակարդակից:

Տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման առումով Հայաստանի առավել հեռանկարային, քիչ թե շատ վստահելի գործընկերը Վրաստանն է: Հայաստանի և Վրաստանի միջև գոյություն չունեն այնպիսի լուրջ տարածայնություններ, որ սպառնան երկրների խաղաղ գոյակցությանը: Ավելին, այս երկու պետությունները կապված են դարավոր բարեկամությամբ, ունեն ընդհանուր թշնամուն համատեղ դիմակայելու և ազգային տնտեսությունները վերականգնելու միասնական երկարատև պատմություն:

Այսօր, ավելի քան երբևէ, Հայաստանի համար ձևավորվել են Վրաստանի հետ համագործակցելու առավել բարենպաստ պայմաններ՝ կապված այնտեղ իրականացված իշխանափոխության հետ: Հետևելով մեր հարևան հանրապետությունում ընթացող քաղաքական զարգացումներին, կարելի է եզրակացնել, որ մոտ ապագայում տնտեսական բարեփոխումները ևս կընթանան քաղաքակիրթ հասարակության չափանիշներին համահունչ:

Թվում է, թե ոչինչ չի խանգարում այս երկու երկրների ջանքերի համատեղմանը, երկկողմ հիմքի վրա սոցիալ-տնտեսական, ինչու չէ, նաև քաղաքական փոխշահավետ համագործակցության զարգացմանը: Այնուամենայնիվ, ներկայումս այդ համագործակցությունը դեկլարատիվ նպատակներից այն կողմ չի անցնում: Դրա պատճառներից գլխավորը երկու երկրների արտաքին քաղաքական ծայրահեղ տարբեր կողմնորոշվածությունն է, որը, վերջին հաշվով, արտացոլվում է հետևյալում.

1. Վրաստանը բացահայտ ցուցադրում է արևմտամետ քաղաքականություն, իսկ Հայաստանը նախընտրում է պահպանել հավասարազոր հարաբերություններ աշխարհի խոշոր տերությունների հետ:
2. Վրաստանն, Ադրբեջանի նման, աշխատում է ԱՊՀ շրջանակներում իր մասնակցությունը հասցնել նվազագույնի, այն դեպքում, երբ Հայաստանը չի շրջանցում ԱՊՀ ոչ մի նախաձեռնություն:

Վրաստանը տարածաշրջանային համագործակցության շրջանակներում նախապատվությունը տալիս է Ադրբեջանին և Թուրքիային, որոնց հետ կապված է տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունների բարձր մակարդակով: Այդ հարաբերություններում

հատկապես արժեքավորվում է Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյխան նավթամուղը, որը շատ անհրաժեշտ է Վրաստանի տնտեսության վերականգնման համար⁸², դրանով իսկ ավելի է ամրապնդվում այդ երկրների հետ սերտ համագործակցելու Վրաստանի դիրքորոշումը:

Չնայած այս ամենին, Վրաստանը շարունակում է մնալ ՀՀ ռազմավարական գործընկերը, մնացած աշխարհի՝ հատկապես ԱՊՀ երկրների հետ կապող ծովային, մասամբ էլ ցամաքային ուղին: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ըստ ամենայնի ընդլայնել ու ամրապնդել Վրաստանի հետ տնտեսական կապերն՝ անկախ ՀՀ գործընկեր երկրների (հատկապես Ռուսաստանի) նկատմամբ Վրաստանի դիրքորոշումից: Այս համագործակցության շարժիչ ուժը պետք է լինի աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական շահերի ապահովումը:

Վրաստանի հետ տնտեսական ինտեգրման ելակետային մոդելը կարող է կառուցվել ազատ առևտրային գոտու համաձայնագրի հիման վրա, որը թույլ կտա ոչ միայն ակտիվացնել արտահանման ներմուծման ծավալները, այլև հենց այս փուլում, օգտվելով Հայաստան-Ռուսաստան առավել նպաստավոր տնտեսական կապերից, նախ ձևավորել բարենպաստ նախադրյալներ Ռուսաստանի հետ Վրաստանի փոխհարաբերությունները կարգավորելու համար, այնուհետև, մաքսային միության ձևավորմանը զուգահեռ, երրորդ երկրների հետ միասնական մաքսային քաղաքականության իրականացման շրջանակներում, Ռուսաստանից ներկրվող բեռների տարանցիկ մաքսատուրքերը վերացնել, որն, իր հերթին, կհանգեցնի ներմուծման էժանացման: Վրաստանի հետ վերջին տարիներին հարաբերությունների լարվածությունը պատճառ է դարձել նաև Ռուսաստանից ապրանքների ներկրման նվազմանը: Եթե 1998թ. Ռուսաստանից Վրաստանի ներմուծման ծավալները կազմում էին 127.2 մլն դոլար, ապա 2001թ. այդ թիվը հասավ 91.3 մլն դոլարի, որը կազմում է, նույն թվականի համեմատությամբ, ՀՀ ներմուծման ծավալի 53.6 %-ը⁸³:

Ազատ առևտրային գոտու ձևավորման համաձայնագրի շրջանակներում մաքսատուրքերի վերացումը կնպաստի նաև երկու երկրների ներքին շուկաներում ապրանքների գների նվազմանը,

⁸² Georgian Economic Trend – 2001, N 3-4, page 20.

⁸³ Статистический ежегодник Южно-кавказских стран, 2002, стр. 268.

սպառումը կավելանա՝ համապատասխանաբար մեծացնելով ներմուծման նկատմամբ պահանջարկը: Ներքին շուկայում ապրանքների գների նվազումը բարենպաստ մրցակցային դաշտ կձևավորի ներքին արտադրողների համար: Մաքսատուրքերի վերացումը թույլ կտա նաև փակել մաքսանենգության ճանապարհը և վերացնել տարբեր ճանապարհներով մաքսային հարկումից խուսափելու դեպքերը: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ ստվերային տնտեսությունը որոշ չափով մուտք կգործի հարկային դաշտ՝ համապատասխանաբար մեծացնելով բյուջետային մուտքերը:

Տնտեսական ինտեգրման հիմնախնդրի լուծումը պայմանավորված է ինտեգրվող երկրների տնտեսական զարգացման մակարդակներով: Բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ ցուցանիշը որոշակի պատկերացում կարող է տալ Հայաստան-Վրաստան տնտեսական փոխհարաբերությունները ինտեգրման ուղիով տանելու որոշում կայացնելու համար: Այսպես, 2001թ. բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ ցուցանիշը ՀՀ-ում կազմում էր 557.1 դոլար, իսկ Վրաստանում՝ 644.7 դոլար: Ելնելով նույնիսկ այս ցուցանիշից, կարելի է պնդել, որ Հայաստանն ու Վրաստանը, գտնվելով զարգացման միևնույն ցածր մակարդակի վրա, չեն կարող դեռևս տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրումից ակնկալել բարձր արդյունավետություն: Այնուամենայնիվ, կարելի է գտնել այլ տնտեսական հիմնավորումներ Հայաստան-Վրաստան համագործակցությունն ավելի արդյունավետ և իրագործելի հիմքերի վրա տեղափոխելու համար:

Հայաստան-Վրաստան երկկողմ ազատ առևտրային համաձայնագրի համար, ներկայումս, առաջնայինը կարելի է համարել աշխարհագրական մերձությունն ու տնտեսական նպատակների (շուկայական հարաբերությունների արմատավորում տնտեսական կյանքի բոլոր ոլորտներում, տնտեսական կայուն աճի ապահովում, զբաղվածության մակարդակի աճ և այլն) ընդհանրությունը: Այս դեպքում, երկկողմանի համաձայնագրի շրջանակներում, համագործակցությունը կդառնա «միասնական առևտրային տարածքի» ձևավորման մոդելով զարգացման հենակետը, որը թույլ կտա օգտագործել յուրաքանչյուր երկրում առկա համեմատական առավելություններն՝ արտադրական կրկնություններից խուսափելու, ներֆիրմային մասնագիտացման մակարդակը խորացնելու նպատակով: «Միասնական առևտրային տարածքի» մոդելը թույլ կտա

նաև ընդլայնել տնտեսական վերափոխումների հետևանքով այս երկրների մեղ ներքին շուկաները, ավելի արդյունավետ օգտագործել աճի ներքին գործոնները, քանի որ «Անդրկովկասի փոքր հանրապետությունները չեն կարող իրենց թույլ տալ ավտարկիայի նույնիսկ տարրեր՝ «սեփական ուժերի վրա հենվելու» քաղաքականություն, որը շատ հայտնի էր զարգացող աշխարհում 1970-ական թվականներին: Դրանք, միևնույն ժամանակ, ունեն արտաքին տնտեսական կապերը օգտագործելու սահմանափակ հնարավորություններ, քանի որ դրանց արդյունաբերական արտադրանքը մոտակա և միջին ժամկետ ապագայում համաշխարհային շուկայում կլինի անմրցունակ»⁸⁴: Միասնական առևտրային տարածքի ձևավորումը թույլ կտա ինչ-որ չափով հաղթահարել «փոքր հանրապետության» կարգավիճակը, որը կընդգրկի 99.5 հազար քառակուսի մետր տարածք, որտեղ բնակվում են 8.745,3 հազար մարդ (դա մի փոքր ավելի է Ադրբեջանի զբաղեցրած տարածքներից և բնակչության թվաքանակից): Սա զուտ վիճակագրությունն է: Այս վերլուծության արդյունքում պարզ է դառնում, որ Հայաստանի և Վրաստանի համագործակցությունը հնարավորություն կտա հակակշռելու նախկին ռեսուրսներով ապահովված, զարգացման ավելի մեծ ներուժ ունեցող հարևանին: Այդ համագործակցությունն, ամենից առաջ, անհրաժեշտ է մեզ:

Ուսումնասիրվող երկրների արտաքին առևտրային փոխադարձ կապերի վերլուծության հիման վրա կարելի է հիմնավորել միասնական առևտրային տարածքի ձևավորումը (աղյուսակ 10):

Աղյուսակ 10

ՀՀ և ՎՀ արտահանման և ներմուծման փոխադարձ ծավալները 1998-2001թթ. (մլն դոլար)⁸⁵

Երկրները	1998		1999		2000		2001	
	Ա	Ն	Ա	Ն	Ա	Ն	Ա	Ն

⁸⁴ «Россия и Закавказье: реалии независимости и новое партнерство» (под ред. Авакова Р.М. и Н. Г. Лисова), Москва, ЗАО «Финстатинформ» 2000, стр. 101.

⁸⁵ Статистический ежегодник Южно-кавказских стран, 2002, стр. 267.

Հայաստան ընդամենը	220.5	902.4	231.7	811.3	300.5	884.7	324.8	874.3
<i>այդ թվում՝ ՎՀ-ի հետ</i>	17.8	10.1	15.0	11.8	13.7	13.5	12.4	10.4
Վրաստան ընդամենը	192.3	880.4	238.2	601.9	329.8	650.7	320.0	684.1
<i>այդ թվում՝ ՀՀ-ի հետ</i>	9.6	26.8	11.1	26.9	16.0	19.8	12.4	18.4

Ըստ ներկայացված տվյալների, Հայաստանի և Վրաստանի փոխադարձ առևտրի ծավալները մոտավորապես հավասարակշռում են: 2001թ-ին Վրաստանին բաժին էր ընկնում ՀՀ համախառն արտահանման 3.8 և ներմուծման 1.19%-ը: Վրաստանի համախառն արտահանման 3.8%-ը ևս կապված է մեր երկրի հետ, իսկ ներմուծումը կազմում է 2.9%: Տեսականորեն ՀՀ արտահանումը պետք է հավասար լիներ Վրաստանի ներմուծմանը, և հակառակը: Սակայն, աղյուսակում բերված տվյալները ցույց են տալիս, որ այդ ցուցանիշների միջև գոյություն ունի խզում: Դա բացատրվում է հետևյալով.

1. ՀՀ արտահանումը մաքսային հարկման չի ենթարկվում, իսկ Վրաստանը փաստացի ներմուծվող ապրանքների արժեքը գնահատում է հաշվի առնելով ավելացված արժեքի հարկը՝ 20%:
2. 2000-2001թթ. վրացական արտահանումից ՀՀ ներմուծման արժեքային տարբերությունը բացատրվում է նրանով, որ, ՀՀ մաքսային օրենսդրության համաձայն, արտահանման երկրում վճարված անուղղակի հարկերը չեն ներառվում ապրանքների մաքսային արժեքի մեջ:
3. Արժեքային տարբերության հաջորդ պատճառն էլ կարելի է համարել ՀՀ կառավարության՝ օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց կողմից ՀՀ տարածքում ձեռք բերված ապրանքների արտահանման ժամանակ ավելացված արժեքի հարկի գումարների վերադարձման կարգը հաստատելու մասին որոշումը (թիվ 372, 17.06.98):

Դատելով 1998-2001թթ. ՀՀ և ՎՀ արտահանման և ներմուծման բաժնեմասերի վերլուծությունից (աղյուսակ 11)՝ կարելի է պնդել, որ տնտեսության բացառությունը երկու երկրներում էլ ունի միակողմանի բնույթ, քանի որ այլ երկրներից ապրանքների ներհոսքը մի քանի անգամ գերազանցում է համախառն արտահանմանը:

Աղյուսակ 11

ՀՀ և ՎՀ արտահանման և ներմուծման բաժնեմասերը (քվոտա) 1998-2001թթ. (տոկոսներով՝ ՀՆԱ-ի նկատմամբ)⁸⁶

Երկրներ	Արտահանման բաժնեմասը				Ներմուծման բաժնեմասը			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
Հայաստան	11.6	12.5	15.7	15.3	47.6	43.9	46.2	41.3
Վրաստան	5.3	8.3	10.9	10.1	24.3	21.2	21.5	21.7

Հաշվի առնելով նաև ուսումնասիրվող երկրներում տնտեսության զարգացման համար անհրաժեշտ ներքին ռեսուրսների անբավարարությունն ու օտարերկրյա ներդրումների նվազ հոսքերը՝ դժվար է պատկերացնել, թե տնտեսական ինչպիսի ռազմավարությունը կարող է նպաստել այս երկու երկրների առաջընթացին: Այդ առումով նպատակահարմար է վերլուծել նաև Հայաստանի և Վրաստանի փոխադարձ ապրանքաշրջանառության կառուցվածքը, որը թույլ կտա պատկերացում կազմել հայ-վրացական առևտրային կապերի արդի մակարդակի, դրանց հիմնական միտումների և հետագա զարգացման հնարավոր ուղիների մասին: Այսպես, 1999թ-ի համեմատությամբ, 2002թ. Վրաստանի հետ ՀՀ արտահանման կառուցվածքում (աղյուսակ 12) գյուղատնտեսական ծագում ունեցող ապրանքների ու սննդամթերք, այդ թվում՝ կենդանի կենդանիների, կաթի և կաթնամթերքի, բնական մեղրի, թռչնի ձվի, սուրճի, թեյի և այլ համեմունքների արտահանումը 132 հզր դոլարից հասել է 1138.2 հզր դոլարի: Նշված ապրանքատեսակների արտահանումը, համապատասխան տարիներին, կազմել է գյուղատնտեսական

⁸⁶ Статистический ежегодник Южно-кавказских стран, 2002, стр. 137, 267.

ծագմանը 24 ապրանքախմբերի արտահանման ծավալի 12.4 և 93.7%-ը: Վրաստանից ներմուծվող գյուղատնտեսական ծագման ապրանքների կառուցվածքում 2002թ-ին 20.8%-ը բաժին է ընկնում մսին և դրա ենթամթերքներին, կերային հատապտուղներին, բանջարեղենին, ընկույզին, ցիտրուսային արմատներին և այլ բուստանային մշակաբույսերին, սուրճին, թեյին և այլ համեմունքներին: Վերը նշված գյուղատնտեսական ծագման 24 ապրանքախմբերի ներմուծումը կազմում է ՀՀ համախառն ներմուծման 24.4%-ը: Գյուղատնտեսական ծագման մնացած ապրանքատեսակների և ներմուծման, և արտահանման ծավալները չենք ներկայացնում: Բացառություն է կազմում Վրաստանից հացահատիկի և ծխախոտի ու ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինիչների ներմուծումը, որը կազմում է ՀՀ համախառն ներմուծման 18.1%-ը: Հետաքրքիր է, որ Հայաստանն այսօր, համարվելով ծխախոտ արտադրող երկիր, փաստորեն, հարևան երկրից ծխախոտ է ներմուծում: Դա մի կողմից դրական երևույթ է, քանի որ նպաստում է ծխախոտի ներքին շուկայի բազմազանեցմանը, որը բխում է սպառողի շահերից, մյուս կողմից էլ մեծացնում է ՀՀ բյուջետային մուտքերը, քանի որ ծխախոտը հարկվում է ակցիզային հարկով: Սակայն, նկատի ունենալով այն, որ 1999թ. ծխախոտի արտահանումը, որը կազմում էր 393.8 հզր դոլար և գերազանցում էր նույնիսկ 2002թ. ներմուծման մակարդակը, իսկ դրան հաջորդող տարիներին կտրուկ նվազելով՝ 2002թ. հասել է 0%-ի, կարելի է ենթադրել, որ Վրաստանի ներքին շուկայում հայկական ծխախոտն անմրցունակ է:

Աղյուսակ 12

**ՀՀ արտաքին առևտուրը Վրաստանի հետ 1999-2002թթ.
(հազ ԱՄՆ դոլար)⁸⁷**

⁸⁷ Կազմված է «ՀՀ արտաքին առևտուրը 1999թ.» (էջ 36-38), 2000թ. (էջ 43-45), 2001թ. (էջ 44, 45), 2002թ. (էջ 40-42) տվյալների հիման վրա:

Օպորտուն	ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ԽՄԲԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄԸ	ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄ				ՆԵՐՄՈՒԾՈՒՄ			
		1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002
	Ընդամենը	11100.1	15989.3	12412.5	16606.9	26855.6	19801.1	18502.9	31470.1
1	Կենդանի կենդանիներ	4.9	2.6	107.8	316.7	0.0	0.6	3.5	7.5
2	Միս և մսից ենթամթերք	6.4	---	---	8.6	179.0	34.6	48.1	1008.1
3	Ձուկ և խեցգետնավորներ, մանրուքներ և այլ ծովային անողնաշարավորներ	0.0	5.4	10.6	6.4	3.1	12.1	0.8	4.3
4	Կաթ և կաթնամթերք, թռչնի ձու, բնական մեղր և այլ կենդ. ծագման սննդամթերք	0.0	88.6	354.2	384.1	41.3	6.5	12.0	5.4
5	Այլ կենդանական ծագման ապրանքներ	---	---	---	---	---	---	0.2	---
6	Կենդանի ծառեր, թփեր և այլ բույսեր	0.0	---	---	1.1	6.5	38.6	49.1	71.6
7	Բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղ	32.0	13.9	0.2	---	5.4	7.1	52.3	12.5
8	Կերային հատապտուղներ և ընկույզ, ցիտրուսների արմատներ և այլ բուստանային մշակաբույսեր	2.1	47.2	27.2	15.8	1043.7	250.3	161.7	471.8
9	Սուրճ, թեյ և այլ համեմունքներ	86.6	96.8	134.7	406.6	35.4	7.3	55.3	16.4
10	Հացահատիկներ	35.0	12.0	2.3	2.3	4221.5	428.5	2039.8	5305.0
11	Ալրադացային-ծավարեղենային արտադրանք, ածիկ, օսլա, ինուլին և այլն	3.5	---	17.9	0.3	116.5	0.17	2.9	1.8
12	Զիթաուտու սերմեր և պտուղ-	0.0	---	7.0	---	50.5	14.1	47.1	34.5

	ներ, դեղաբույսեր և տեխնիկական բույսեր, ծղոտ								
15	Կենդանական և բուսական ծագման յուղեր և ճարպեր, մեղրամոմ	4.8	---	---	0.6	34.7	2.3	19.8	2.9
16	Մսից, ձկներից և այլ ծովային անողնաշարավորներից արտադրանք	0.1	---	---	0.7	6.7	9.2	3.2	4.4
17	Շաքար և հրուշակեղեն շաքարից	0.0	1.2	4.5	0.1	4.1	9.6	91.3	30.2
18	Կակաո և դրանից պատրաստված մթերք	0.0	12.1	10.3	14.0	68.7	15.5	61.5	4.0
19	Ցորենից, ալյուրից, օսլայից և կաթից պատրաստված ապրանք, ալյուրից հրուշակեղեն	0.0	---	2.8	16.5	25.5	7.1	31.2	15.0
20	Բանջարեղենի, պտուղների, ընկույզների և բույսերի մասերի վերամշակումից մթերք	3.5	36.4	0.2	5.4	30.3	0.7	1.9	0.9
21	Այլ տարբեր սննդամթերք	6.1	---	1.8	1.4	11.0	7.6	99.4	104.5
22	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիք և քացախ	484.2	1790.0	2125.3	14.7	4.4	8.0	4.1	116.4
23	Սննդարդյունաբերության մնացորդներ, պատրաստի անասնակեր	0.0	---	7.7	19.9	17.0	16.3	65.2	80.9
24	Ծխախոտ և ծխախ. արդյուն. փոխարինիչներ	393.8	24.0	49.8	---	505.7	69.5	78.1	376.5
25	Աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և գեմենտ	1033.2	786.9	201.3	397.1	112.4	14.0	36.2	63.0
26	Հանքաքար,	---	4.1	---	---	---	---	---	---

	խարամ և մոխիր								
27	Վառելանյութեր, մավթ և մավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր	7003.1	9424.6	6265.7	4835.5	12696.7	8593.8	4454.9	7530.2
28	Անօրգանական քիմիական միացություններ, ռադիոակտիվ էլեմենտներ և իզոտոպներ	130.3	42.6	200.2	50.2	1181.9	899.8	882.8	1438.9
29	Օրգանական քիմիական միացություններ	---	1.8	1.7	3.1	---	1.1	2.1	0.2
30	Դեղագործական մթերք	242.8	825.9	625.2	303.3	287.0	332.4	480.5	494.5
31	Պարարտանյութեր	---	---	1.6	---	---	1514.1	1953.3	1694.1
33	Եթերային յուղեր, հարդարանքի և լոգարանային միջոցներ	---	22.2	4.0	1.0	---	7.1	291.1	179.7
34	Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քսուքներ, մոմեր և հարդարանքի այլ միջոցներ	---	2.7	26.0	142.5	---	4.2	108.3	72.6
35	Սպիտակուցային նյութեր, սոսիմձ, մոդիֆիկացված օսլա, ֆերմենտներ	---	---	0.7	---	---	3.1	0.1	0.1
36	Պայթուցիկ նյութեր, լուցկի և այլ վառվող նյութեր	---	---	---	0.0	---	---	15.1	5.2
37	Լուսանկարչական և կինոյի ապրանքներ	---	---	---	---	---	---	15.1	7.1
38	Այլ քիմիական ապրանքներ	---	3.4	14.9	9.4	---	0.7	4.3	28.3
39	Պլաստականգված և դրանից	---	62.3	182.6	198.6	---	642.4	456.0	615.2

	իրեր								
40	Կառուցուկ և ռեստիդեն իրեր	---	9.0	0.5	24.0	---	8.4	39.1	4.8
41	Կաշի և կաշվե հունք	---	---	---	20.7	---	---	---	---
42	Կաշվե իրեր, կենդանիների աղիքից իրեր	---	---	---	---	---	---	6.3	0.2
44	Փայտ և փայտից իրեր, փայտածուխ	---	---	17.8	8.9	---	1241.5	1819.7	2839.2
48	Թուղթ և ստվարաթուղթ, իրեր քղթից	---	40.5	8.8	52.5	---	106.5	138.0	140.0
49	Գրքեր, լրագրեր, տպագրական արտադրանք	---	39.4	0.7	61.1	---	0.7	0.2	0.1
50	Մետաքս	---	---	---	---	---	0.0	---	---
51	Բուրդ, նուրբ և կոպիտ կենդանական մազեր, ձիու մազից հյուսվածք և կտոր	---	---	---	---	---	19.8	18.0	---
52	Բամբակ	---	---	---	---	---	4.9	54.9	---
54	Քիմիական քելեր	---	---	---	---	---	0.18	1.1	0.1
55	Քիմիական շտապելային գործվածք	---	---	---	---	---	---	1.4	4.9
56	Թաղիք, բամբակ, հատուկ գործվածք, ծոպան, առասանուկ, պարան և իրեր դրանից	---	---	---	---	---	26.0	0.5	2.2
57	Գորգեր և հատակի այլ տեքստիլ ծածկոցներ	---	---	---	0.1	---	0.4	---	24.3
59	Տեքստիլ կրկնագործված և հարստացված ծածկույթով իրեր և դրանից տեխ. իրեր	---	---	---	---	---	---	---	30.1
60	Մեքենայով կամ ձեռքով գործած տրիկ. կտավ	---	---	---	---	---	0.9	5.6	6.7
61	Տրիկոտաժե հագուստ և	---	64.6	33.1	23.7	---	8.2	35.6	25.3

	հարակից իրեր								
62	Տեքստիլ հագուստ և հարակից իրեր	---	0.0	---	4.9	---	2.5	5.4	27.1
63	Այլ պատրաստի տեքստիլ իրեր, օգտագործած հագուստ և տեքստիլ իրեր	---	16.0	47.3	622.4	---	1.6	3.2	5.1
64	Կոշիկ, զուգահույս և նմանատիպ իրեր	---	---	---	---	---	54.1	44.4	47.1
65	Գլխարկներ	---	---	---	---	---	0.0	0.9	---
68	Իրեր քարից, գիպսից, ցեմենտից և նմանատիպ իրերից	---	---	26.2	2.8	---	1.3	---	0.5
69	Կերամիկական իրեր	---	14.0	10.1	10.1	---	0.8	6.4	33.9
70	Ապակի և ապակե իրեր	---	1448.0	657.5	567.0	---	98.7	43.6	35.8
71	Բնական և արհեստական մարգարիտ, թանկարժ. և կիսաթանկ. քարեր, թանկարժ. մետաղներ	---	1.8	---	21.3	---	---	---	0.3
72	Սև մետաղներ	---	---	11.6	9.1	---	228.7	482.0	750.0
73	Իրեր սև մետաղից	---	4.5	30.2	37.4	---	34.9	11.9	3.0
74	Պղինձ և իրեր դրանից	---	---	---	---	---	7.4	---	30.5
75	Նիկել և դրանից իրեր	---	---	---	---	---	0.2	---	---
76	Ալյումին և իրեր դրանից	---	3.7	47.4	6.9	---	5.6	49.9	1.3
82	Գործիքներ, դանակներ, գդալներ, պատառաքաղներ ոչ թանկարժեք մետաղից	---	0.3	---	---	---	0.1	0.0	5.0
83	Այլ իրեր ոչ թանկարժեք մետաղից	---	---	---	---	---	6.3	54.0	80.8
84	Միջուկային ռեակտորներ, կաթսաներ, սարքավ. և մեխ. մասեր	43.6	50.3	196.7	186.3	107.9	136.0	102.5	114.0

85	Էլեկտր. մեքենաներ և սարքավորումներ, ծայնագրող ապարատներ և դրանց մասեր	1093.9	812.2	771.0	139.6	6.6	15.2	38.5	98.5
86	Լոկոմոտիվներ, տրամվայներ, դրանց մասեր	20.0	4.0	0.1	10.0	0.0	4.0	0.8	156.0
87	Վերգետնյա տրասպորտի միջոցներ և մասեր	59.3	37.5	41.4	7525.2	298.7	499.5	3866.9	7008.3
89	Նավեր, նավակներ և այլ լողացող միջոցներ	---	---	---	---	---	---	---	0.4
90	Սարքեր և ապարատներ՝ օպտիկական, լուսանկարչ., չափիչ, բժշկական և վիրաբուժական, դրանց մասեր և հարմարանքներ	0.0	13.0	40.5	45.4	46.0	24.9	48.2	90.9
91	Ժամացույցներ և դրանց մասեր	---	---	---	---	---	0.0	---	11.3
92	Երաժշտական գործիքներ և դրանց մասեր	0.6	---	---	---	0.0	1.5	0.1	0.6
94	Կահույք, անկողնային պարագաներ և դրանց հարակից մասեր	9.4	0.6	3.7	25.3	14.4	9.7	1.8	63.3
95	Խաղաղիքներ, խաղեր և սպորտային զույք, դրանց մասեր և հարմարանքներ	6.5	97.6	8.0	---	0.0	0.0	0.3	0.9
96	Ուրիշ խմբերի մեջ չմտած ապրանքներ	0.0	---	0.1	0.9	1.1	0.2	2.8	4.0
97	Արվեստի ստեղծագործություններ, հնաոճ իրեր	---	---	---	16.9	---	---	2.0	---

Ուշագրավ է այն, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ՀՀ արտահանման և ներմուծման ծավալներում մեծ տեղ են զբաղեցնում վառելանյութերը, նավթը և նավթամթերքը, բիտումային միջոցները, մոմանյութերը: Սա կարելի է բացատրել միայն նրանով, որ երկու երկրների միջև առևտուրն ունի անկազմակերպ բնույթ, հենվում է այս կամ այն շուկայի կոնյունկտուրայի փոփոխությունների վրա: Քիմիական արդյունաբերության ապրանքների փոխադարձ առևտրում 2002թ. ՀՀ արտահանման մեջ որոշ չափով բարձր է դեղագործական մթերքների ծավալը, սակայն, նախորդ տարիների ամենաբարձր մակարդակի՝ 2000թ. համեմատությամբ, դա նվազել է 63.3%-ով, այն դեպքում, երբ ներմուծումը, նույն թվականի համեմատությամբ, աճել է 170.5%-ով: Հայաստանը Վրաստանից ներկրում է պարարտանյութեր (1694.1 հզր դոլար), եթերային յուղեր, հարդարանքի և լոգարանային միջոցներ (179.7 հզր դոլար): Քիմիական արդյունաբերության արտադրանքի արտահանման ընդհանուր ծավալը կազմում է 538.2 հզր դոլար, իսկ ներմուծումը՝ 3850.3 հզր դոլար: ՀՀ ներմուծման մեջ բարձր է պլաստզանգվածի և դրանցից իրերի, փայտի և փայտից իրերի, փայտածուխի, սև մետաղների տեսակարար կշիռը: Արտահանման կառուցվածքում համեմատաբար մեծ է այլ պատրաստի տեքստիլ իրերի, օգտագործված հագուստի և տեքստիլ իրերի, ապակու և ապակե իրերի տեսակարար կշիռը: Ինչ վերաբերում է մեքենաշինության ճյուղերի արտադրանքին, ապա ՀՀ արտահանման մեջ դրանց բաժինը հասնում է 7570.6, իսկ ներմուծումը՝ 7468.1 հզր դոլարի (առյուսակի 84-90 ապրանքային խմբերը): Թեև մեքենաշինության ճյուղերի արտահանման մեջ տեխնոլոգիատար ապրանքների բաժինը փոքր է, այնուամենայնիվ, դրանց և դեղագործական նյութերի արտահանման ծավալների հիման վրա կարելի է հաշվարկել նաև Վրաստանի հետ Հայաստանի արտահանման տեխնոլոգիատարության ցուցանիշը⁸⁸: Այսպես, եթե 1999թ-ին դա կազմել է 12.0, 2000թ-ին՝ 10.3, 2001թ-ին՝ 11.6%, ապա 2002թ. նվազելով, հասել է 2.9%-ի: Ակնհայտ է, որ ՀՀ տնտեսական զարգացման տեխնոլոգիական ներուժը ունի անկման միտում: Այսինքն՝ ստեղծվել է մի իրավիճակ, որն ահագանգ կարելի է համարել ոչ միայն տարածաշրջանի

⁸⁸ Տեխնոլոգիատար ճյուղեր են առյուսակ 11-ի 30, 85 և 90 ապրանքախմբերը:

երկրների հետ մեր հանրապետության արդյունավետ համագործակցության, այլև ազգային անվտանգության տեսանկյունից:

Արտահանման տեխնոլոգիատարության նման անբավարար մակարդակը թուլացնում է երկու երկրների տնտեսական ինտեգրման հնարավորությունները: Վրաստանի հետ ՀՀ արտաքին առևտրային կապերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ.

1. երկու երկրների միջև առևտրային կապերը կրում են անկազմակերպ, իրավիճակային բնույթ, չեն նպաստում, համեմատական առավելությունների սկզբունքին համապատասխան, փոխշահավետ, կայուն և երկարաժամկետ փոխհարաբերությունների ձևավորմանը,
2. երկու երկրներում էլ վերամշակող արդյունաբերությունը, հատկապես դրա տեխնոլոգիատար ճյուղերը՝ քիմիական արդյունաբերությունն ու մեքենաշինությունը, գտնվում են զարգացման ցածր մակարդակի վրա,
3. դրանց փոխադարձ ապրանքաշրջանառությունն ունի զարգացող երկրներին բնորոշ հումքային ուղղվածություն,
4. արտաքին առևտրային շրջանառությունը հաճախ ներառում է նույնատիպ ապրանքների հակադիր հոսքեր:

Նկատի ունենալով այն, որ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման վերոհիշյալ նախադրյալներին զուգահեռ, Վրաստանի հետ այսօր ՀՀ-ն ունի մի շարք այլ, ոչ տնտեսական չափանիշների ընդհանրություն, որոնց թվում հատկապես կարևորվում է ավանդույթների, ՎՀ-ում հայկական հզոր համայնքի առկայությունը, ինտեգրման այլ նախադրյալները կարելի է ձևավորել «Ինտեգրման միջկառավարական ժամանակավոր խորհրդի» միջոցով: Որքան ավելի շուտ երկու երկրների միջև ձևավորվի տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման գործընթացները համակարգող մարմին, որն իրավասու կլինի արտաքին առևտրային հարաբերությունները կառուցել փոխլրացման, մասնագիտացման խորացման հիմքի վրա, այնքան ավելի կկրճատվի կայուն զարգացման ուղի թևակոխելու, տարածաշրջանի երկրների հետ հավասար գործընկերոջ կարգավիճակով համագործակցելու ժամկետը: «Ինտեգրման միջկառավարական ժամանակավոր խորհրդի» կազմում կընդգրկվեն ոչ միայն պետական ծառայողները, այլև գործարար մարդիկ, առևտրա-արդյունաբերական պալատների, ձեռնարկատերերի

միության ներկայացուցիչներ, գիտնական-տնտեսագետներ, որոնք կարող են իրենց գործնական մասնակցությունը բերել ոչ միայն Վրաստանի հետ ինտեգրման կառավարմանը, այլ նաև հարևան մյուս երկրների՝ Իրանի, Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ համագործակցության կարգավորմանը:

Տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրումը երկու երկրների համար էլ անհրաժեշտություն է: Ինտեգրման ելակետային փուլի՝ արտոնյալ առևտրային համաձայնագրերի կամ ազատ առևտրային գոտու տրամաբանությանը համապատասխան, համագործակցությունը թույլ կտա հասնել նույնատիպ ապրանքների գների աստիճանական հավասարեցման, որոշ չափով կնվազեն արտահանման-ներմուծման կրկնությունները, դա էլ, իր հերթին, ինվեստորներին կմղի ներդրումներ կատարելու տնտեսության այն ճյուղերում, որոնք համարվում են ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջադիմության կրողներ և որոշում են յուրաքանչյուր երկրի տեղը համաշխարհային տնտեսության և միջազգային մրցակցության մեջ:

ՀՀ և ՎՀ արտաքին առևտրային կապերի վերլուծությունը թույլ է տալիս միանշանակորեն պնդել, որ այդ երկրները հեռու են նույնիսկ ազգային անվտանգության պաշտպանության խնդրի լուծումից, որը ենթադրում է գյուղատնտեսության, արդյունահանող արդյունաբերության, ինչպես նաև վերամշակող արդյունաբերության որոշ ճյուղերի զարգացում: Պաշտոնական վիճակագրության աղբյուրները վկայում են, որ 2001թ. ՀՀ-ում գյուղատնտեսության հիմնական կապիտալի նորացման համար կատարվող կապիտալ ներդրումները կազմել են 13.1 մլն դոլար, իսկ Վրաստանում դրանք եղել են աննշան՝ 0.3 մլն դոլար, լեռնահանքային արդյունաբերության մեջ համապատասխան ցուցանիշները կազմել են 1.2 և 16.4 մլն դոլար, այն դեպքում, երբ 2001թ. ՀՀ-ում գրանցվել են 53, իսկ Վրաստանում 84 լեռնահանքային արդյունաբերության ձեռնարկություններ: Այս պարզ օրինակով ակնհայտ են դառնում ներկա փուլում երկու երկրների համեմատական առավելությունները: ՀՀ-ի համար այսօր նպաստավոր է գյուղատնտեսության զարգացումը, իսկ ՎՀ-ն ունի արդյունահանող արդյունաբերության զարգացման ներուժ: Սրանից հետևում է, որ ազատ առևտրային գոտու շրջանակներում համագործակցությունը կարող է ընթանալ միջմյուսային մասնագիտացման խորացման ճանապարհով: Հայաստանում գյուղատնտեսական ապրանքների արտադրության մասնագիտացման ճանա-

պարհով կարելի է զարգացնել նաև գյուղատնտեսական հունքի վերամշակման արտադրությունները՝ ձևավորելով սննդի զարգացած արդյունաբերություն: Գյուղատնտեսության զարգացումը մեր երկրի տնտեսական զարգացման ամենակարևոր ուղորտն է, որը պետք է գտնվի պետական հովանավորության ներքո: Ճիշտ է, ԱՅԿ անդամակցությունն արգելում է սուբսիդիաների՝ որպես խթանման գործիքի օգտագործումը, այնուամենայնիվ, յուրաքանչյուր պետություն տնօրինում է բավարար լծակների՝ գյուղացիական տնտեսություններին անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերելու համար: Այդ լծակները ներառում են՝ արտոնյալ բանկային վարկերը, հարկային արտոնությունները, պետության ուղղորդված քաղաքականությունը՝ խրախուսելու և աջակցելու ազգային արտադրողներին՝ արդյունաբերական վերամշակման նպատակով օգտագործվող գյուղատնտեսական հունքը գնելու ներքին շուկայում, գյուղատնտեսական ձեռնարկություններին՝ պետական գնումների շրջանակներում (բանակի պահանջումների բավարարում, սոցիալական տարբեր ծրագրերի կենսագործում) պատվերների իրականացումը և այլն:

Արտաքին առևտրային շրջանառության ակտիվացման, երկու երկրների փոխադարձ առևտրում կրկնությունների բացառման կամ գոնե դրանց նվազման տեսանկյունից չափազանց կարևոր դեր կարող է խաղալ ներծյուղային մասնագիտացման խորացումը՝ հատկապես գիտատեխնիկական առաջընթացը խթանող ճյուղերում: Ինչպես Հայաստանը, այնպես էլ Վրաստանը խորհրդային ժամանակաշրջանում ունեին զարգացած քիմիական և մեքենաշինական արդյունաբերություն: Շուկայական հիմքի վրա տնտեսական բարեփոխումների արդյունքում նախկին կոոպերացված տնտեսական կապերի քայքայումն ու դրան հաջորդող մասնավորեցումը հատկապես հարվածեցին հենց այս ճյուղերին: Այսպես, 2001թ-ին ՀՀ-ում մեքենաշինության ձեռնարկությունների թիվը կազմում էր 191, իսկ քիմիական արդյունաբերության ձեռնարկություններինը՝ 50, Վրաստանում՝ համապատասխանաբար՝ 89 և 65: Այդ ձեռնարկությունները, բարձր կապիտալատարության պատճառով, ոչ միայն չեն աշխատում լրիվ հզորություններով, այլև, գիտատեխնիկական առաջընթացի ազդեցությամբ, տարեցտարի, բացի ֆիզիկական մաշվածությունից, ենթարկվում են ավելի մեծ բարոյական մաշվածքի: Եթե ՀՀ-ն նպատակ ունի վերանայելու իր դիրքերը

համաշխարհային տնտեսության մեջ՝ հունքային կցորդից վերածվելով զարգացած արդյունաբերական երկրի, ապա հնարավորինս արագ պետք է վերանայի ներքին քաղաքականությունը՝ նշված տեխնոլոգիատար ճյուղերի զարգացումը խթանելու ուղղությամբ: Դա ներկա համընդգրկուն զարգացումների հրամայականն է: Այդ ճյուղերի զարգացման համար ևս գոյություն ունեն բազմաթիվ փորձված ճանապարհներ, որոնք վաղուց ի վեր օգտագործել են ներկայիս զարգացած երկրները, դրանք շարունակում են օգտագործվել նոր ինդուստրիալ և մի շարք զարգացող երկրների կողմից:

Արտադրության տեխնիկատնտեսական մակարդակի բարձրացման բավականին իրական և արդյունավետ ճանապարհ է միջազգային լիզինգային ընկերություններից վարձակալական հիմունքներով առավել արդիական մեքենասարքավորումների ձեռք բերումը: Ընդ որում, լիզինգի համաշխարհային շուկայում հնարավոր է ձեռք բերել առավել բարենպաստ պայմաններով վարձակալության պայմանագրեր, որոնք ապահովագրական ծառայությունների, հունքի և նյութերի մատակարարմանը զուգահեռ իրականացնում են նաև մասնագետների պատրաստում և վերաորակավորում⁸⁹:

Ամեն դեպքում, տեխնիկական առաջընթացի հիմքի վրա տնտեսության վերակառուցումը պետք է դրվի պետության տնտեսական քաղաքականության ծրագրային գործողությունների հիմքում: Պետությունը տնօրինում է բազմաթիվ մեխանիզմների, որոնց միջոցով կարող է խթանել լիզինգային ընկերությունների ձևավորումը հանրապետության ներսում: Այսպես, ֆինանսապես հզոր ազգային ընկերությունները կարող են ստեղծել լիզինգային հիմնադրամ, որի միջոցով կձևավորվի արդիականացված մեքենասարքավորումների պարկ՝ այն ձեռնարկությունները վերագործարկելու նպատակով, որոնց զարգացումը տվյալ ժամանակահատվածում առաջնային է: «Լիզինգային հիմնադրամը» կարող է մի քանի տարի ազատվել շահութահարկից, կամ, արտադրության և արտահանման խթանման նկատառումներով, արտադրական հզորությունների առավել արդյունավետ օգտագործմամբ, կկրճատվեն ամորտիզացիոն ժամկետները: Ապրանքների արտադրության ծավալների աճի դեպքում ոչ միայն փոքր կլինեն միավոր արտադրանքին բաժին

⁸⁹ Красавина Л. Н., «Международные валютно-кредитные и финансовые отношения», Москва, «Финансы и статистика», 1994, стр. 270-280.

ընկնող ամորտիզացիոն հատկացումներն, այլև կկրճատվեն մեքենասարքավորումների վարձակալության ժամկետները, վարձակալ ձեռնարկություններն այնուհետև կկարողանան ավելի կարճ ժամկետներում, մնացորդային արժեքով դրանք գնել լիզինգային հիմնադրամից:

Այսպիսով, տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրումը միանգամից, ամենագրագետ և մանրակրկիտ մշակված համաձայնագրերով չի իրականացվում: Դա կառուցվում է արդեն ձևավորված և խորացված տնտեսական կապերի հիմքի վրա: Սակայն ՀՀ տնտեսական զարգացման համար, սուղ արտադրական ռեսուրսների պայմաններում, տնտեսական ինտեգրումը հարևան երկրների հետ առաջնահերթ խնդիր է, որը պետք է գտնվի պետության և կառավարության կարևորագույն նշանակության հարցերի շարքում: Երկու երկրներն էլ պարտադրված են ընդունելու հարցի կարևորությունը, փոխհամաձայնեցված տնտեսական քաղաքականության շնորհիվ հասնելու զարգացման այնպիսի մակարդակի, որից հետո իրավունք կունենան հայտ ներկայացնելու՝ եվրոպական ընտանիքին անդամագրվելու համար:

4.2. ՀՀ տնտեսական համագործակցությունը Իրանի հետ

Իրանի՝ որպես ՀՀ ռազմավարական գործընկերոջ դերը տարածաշրջանային տնտեսական համագործակցության զարգացման գործընթացներում չի կարելի թերագնահատել: Հարևան երկրների հետ տնտեսական համագործակցությունն անխուսափելի է, առավել ևս այնպիսի հարևանի, որի հետ առկա են բարիդրացիական հարաբերություններ: Ավելին, Վրաստանից հետո, Իրանը համարվում է աշխարհի հետ մեզ կապող երկրորդ ցամաքային ճանապարհը:

Թեև հազարամյակներ շարունակ հայ և պարսիկ ժողովուրդներն ապրել են կողք կողքի, նրանց միջև սերտ քաղաքական, տնտեսական, գիտամշակութային հարաբերություններ հաստատվել են միայն վերջին 10-15 տարիների ընթացքում: Եթե գիտամշակութային հարաբերությունների էլ ավելի խորացման համար խո-

չընդոտներ չկան, ապա քաղաքական և տնտեսական կապերի ընդլայնմանը խանգարում են հետևյալ հանգամանքները.

1. արևմուտքի երկրների կողմից Իրանի նկատմամբ լարված քաղաքական հարաբերությունները,
2. իրանական արտադրության ապրանքների անորակությունը:

Այն, որ Իրանից արտահանվող ապրանքները մրցակցային առավելություններ ունեն միայն ցածր ինքնարժեքի առումով, ակնհայտ երևաց հայ-իրանական արտաքին առևտրային կապերում: ՀՀ անկախության հռչակմանը հաջորդող մի քանի տարիների ընթացքում Իրանը դարձավ մեր երկրի արտաքին առևտրային գլխավոր գործընկերներից մեկը: Մեր ներքին շուկան միանգամից ողողվեց իրանական ծագման սննդամթերքով, հատկապես գյուղատնտեսական ապրանքներով: Սակայն տնտեսական անկման տարիներին սննդամթերքի ներքին պահանջումների բավարարման տեսանկյունից դրական այդ երևույթը շատ կարճ ժամանակամիջոցում դրսևորեց նաև բացասական հետևանքներ: Էժան սննդամթերքի ներմուծումը ոչ միայն վնաս պատճառեց համանման ապրանքների ներքին արտադրության զարգացմանը, այլև իրանցիների կողմից առևտրային կետերի, խանութների, պահեստների ձեռք բերման ճանապարհով խթանվեց Իրանից աշխատուժի ներհոսքը, այն դեպքում, երբ աշխատատեղեր չլինելու պատճառով մեծաթիվ հայեր աշխատանք էին փնտրում այլ երկրներում: Աշխատուժի ներհոսքի գործընթացներն այսօր էլ բավականաչափ ակտիվ են, թեև, սկսած 1996թ-ից, Իրանի հետ ՀՀ արտաքին առևտրային շրջանառությունը նվազման միտում ունի: Այսպես, եթե 1996թ-ին ՀՀ համախառն արտահանման մեջ Իրանի բաժինը կազմում էր 15.1%, ապա 2002թ. կազմեց 6.2%: Իրանից ներմուծվող ապրանքների բաժինը, ՀՀ համախառն ներմուծման մեջ, մշակված տարիներին կազմել է 17.5 և 9.7%: Փաստորեն, ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Իրանի հետ ՀՀ արտահանումը կրճատվել է 28.0, իսկ ներմուծումը՝ 58.2%-ով: 1999թ. արտահանումը և ներմուծումը, նախորդ տարվա համեմատությամբ, որոշակի աճ են դրսևորել, սակայն հաջորդ երեք տարիների ընթացքում նվազման միտումը պահպանվել է: 2003թ-ին Իրանի հետ ՀՀ արտահանումը կրճատվել է 28.5%-ով, սակայն ներմուծումը, նախորդ տարվա համեմատությամբ, աճել է 6.7%-ով, իսկ 2004թ., 2003թ-ի համեմատությամբ, աճել են և՛ արտահանման, և՛ ներմուծման ծավալները,

համապատասխանաբար՝ 35.9 և 8.6%-ով: 2002թ., 1999թ. համեմատությամբ, հարևան պետության հետ էական տեղաշարժեր են արձանագրվել նաև արտաքին առևտրային շրջանառության կառուցվածքում: Եթե Իրանից ներմուծումը ներառում է 76 ապրանքախմբեր, ապա արտահանվող ապրանքների տեսականին սահմանափակվում է 20-21 ապրանքախմբերի շրջանակներում: Իրանից ներմուծվող ապրանքների գերակշռող մասը սննդամթերք է, որը 1999թ. կազմում էր ներմուծման 42.2%-ը, իսկ 2002թ.՝ 38.6%-ը: Նույն թվականի համեմատությամբ, վառելանյութերի, նավթի և նավթամթերքի, բիտումային միջոցների, մոմանյութերի ներմուծումը կրճատվել է 42%-ով: Հետաքրքիր է, որ Իրանի հետ արտաքին առևտրում, Վրաստանին համանման, Հայաստանը դարձյալ վերոհիշյալ ապրանքախմբի արտահանողն է: Թեև 2002թ-ին դրանց արտահանումը, 1999թ. համեմատությամբ, կրճատվել է, այնուամենայնիվ, Իրանի հետ մեր երկրի համախառն արտահանման 23%-ը բաժին է ընկնում այդ ապրանքախմբին:

Իրանից ներմուծվող ապրանքների կառուցվածքում բավականին բարձր է օճառի, մաքրող միջոցների, քսուքների, հարդարանքի միջոցների, պլաստմասսայի և դրանից պատրաստված իրերի տեսակարար կշիռը (13%): Հայաստանից արտահանվող ապրանքների կառուցվածքում նշանակալից տեղ են զբաղեցնում հանքահումքային ապրանքները, որոնց ծավալը 2002թ. կազմել է 12.2 մլն դոլար, այդ նույն ապրանքների ներմուծման ծավալը հասնում է 2.4 մլն դոլարի: Որոշ չափով բարձր է նաև հանքաքարի, խարամի և մոխրի, տեքստիլ հագուստի ու հարակից իրերի, ինչպես նաև մեքենաշինության ճյուղերի արտադրանքի և վերգետնյա տրանսպորտի միջոցների ու մասերի արտահանման բաժինը: Այնուամենայնիվ, եթե 1999թ. ՀՀ արտահանումը կազմում էր ներմուծման 43.5%-ը, ապա 2002թ-ին այդ ցուցանիշը հասավ 50.2%-ի :

Հայ-իրանական առևտրային կապերի թուլացումը պայմանավորված է որոշակի օբյեկտիվ պատճառներով: Նախ, 90-ական թթ. սկզբին, շրջափակման հետևանքով, Իրանը Հայաստանի միակ առևտրային գործընկերն էր: Դրանից հետո հայկական շուկա մուտք գործեցին ռուսական ապրանքներ, որոնք ավելի որակյալ և «հարազատ» էին Հայաստանի համար: Հետագայում Հայաստանի

շուկա ներկրվեցին եվրոպական ապրանքներ, որոնք ինչ-որ առումով դուրս մղեցին թե՛ պարսկական և թե՛ ռուսական ապրանքները⁹⁰: Իրան-Հայաստան արտաքին առևտրային կապերի վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ.

1. Հարևան պետության հետ առևտրային կապերը բավականաչափ ակտիվ չեն և չեն կարող բարենպաստ դեր խաղալ ՀՀ տնտեսության զարգացման համար, քանի որ ցածր ինքնարժեք ունեցող իրանական ապրանքները նվազեցնում են նույնանուն ապրանքների (հատկապես սննդամթերքի) մրցունակությունը ներքին շուկայում:
2. Արտաքին առևտրի հիմքում ընկած է ոչ թե երկրների՝ համեմատական առավելություններով պայմանավորված փոխշահավետ համագործակցությունը, այլ թույլ զարգացած ներքին շուկայի չարդարացված բացությունը, որը և անհասկանալի ապրանքային հոսքերի պատճառ է դառնում:
3. Իրանից ներկրվող ապրանքները ցածրորակ են և չեն ձևավորում բավարար սպառողական շուկա, մյուս կողմից էլ ՀՀ տնտեսական հետամնացությունը թույլ չի տալիս արտահանել տեխնիկահագեցված ապրանքներ, որի արդյունքում հարևան երկրի տարողունակ շուկան շարունակում է մնալ հայկական ապրանքների համար անմատչելի:

Իրանի հետ ձևավորված արտաքին առևտրային կապերը, հատկապես ներմուծման կառուցվածքի առումով, չեն կարող բավարար լինել ՏՏԻ գործընթացների ծավալման համար: Ներմուծվող ապրանքների գերակշռող մասի արտադրության կազմակերպման համար մեր երկիրը հնարավորություններ ունի: Բացի դրանից, եթե Վրաստանի և ԱՊՀ երկրների հետ ՀՀ արտահանումը բավականաչափ բազմազան էր, ապա նույնը չի կարելի ասել Իրանի հետ առևտրային կապերի մասին: Արտահանման տեսականու սահմանափակությունը, սննդամթերքի և կենցաղային ապրանքների մեծածավալ ներմուծումը ոչ միայն տանում է Իրանի հետ արտաքին առևտրային հաշվեկշռի սալդոյի՝ ոչնչով չարդարացված ավելացմանը, այլև ռազմավարական կարևոր ճյուղերի զարգացումը մղվում է հետին պլան: Ուստի Իրանի հետ համագործակցությունը անհրաժեշտ է զարգացնել այնպիսի ուղիով, որպեսզի պահպանվեն

⁹⁰ Թորոյան Թ., Միջազգային տնտեսագիտություն, Երևան, ԱՌՏ, 2003, էջ 232:

դժվարությամբ ձեռք բերված և մեզ համար չափազանց կարևոր երեք արժեքներ՝ տնտեսական անկախությունը, ժողովրդագրական միատարրությունը և ազգային անվտանգությունը: Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ ՏՏԻ գործընթացներում հակվածությունը կրոնական ընդհանրությունների հիմքի վրա զարգացող փոխհարաբերությունների կողմն է: Այսպես, տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման երրորդ՝ ընդհանուր շուկայի ձևավորման փուլում ապրանքների և կապիտալի ազատ տեղաշարժն ուղեկցվում է նաև աշխատուժի ազատ տեղաշարժով, որը նպաստում է համագործակցության անդամ երկրների աշխատավորների աշխատանքային հավասար իրավունքի ձևավորմանը: Օրինակ՝ Եվրոմիության սահմաններում աշխատուժի տեղաշարժը պաշտպանված է համապատասխան խարտիայով, որի շրջանակներում ամրագրված է անդամ երկրների աշխատուժի իրավահավասարությունն՝ անկախ քաղաքացիությունից: Այդ իմաստով, ընդհանուր շուկայի ձևավորումը մահմեդական պետությունների հետ, պարունակում է ազգային անվտանգությունը կորցնելու սպառնալիք: Պատահական չէ, որ Եվրոմիությունը Թուրքիայի հետ 1995թ. կնքելով մաքսային միության պայմանագիր, այնուհետև գտնում է փաստարկներ՝ մերժելու վերջինիս անդամակցությունն այդ ազդեցիկ կառույցին: Ֆրանսիայի հանրային կարծիքի հետազոտման վերջին տվյալները վկայում են, որ ֆրանսիացիների 56%-ը դեմ է Թուրքիայի անդամակցությանը: «Ֆիգարո» թերթում հրապարակված արդյունքները ցույց են տալիս, որ ֆրանսիացիները չեն ուզում Եվրոպայում տեսնել 65 մլն թուրքեր, որոնց թիվը 20 տարի հետո կհասնի 100 մլն-ի⁹¹: Ըստ «Ֆիգարոյի», Թուրքիայի անդամակցության հարցում քրիստոնեության ինքնության պաշտպանության փաստարկը դրվում է միայն երրորդ տեղում, իրական վտանգը ներգաղթողների զանգվածային ներհոսքի հեռանկարն է: Այնուամենայնիվ, փաստն այն է, որ աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում ձևավորված բազմաթիվ ինտեգրման խմբավորումներից և ոչ մեկը կրոնական «խառնուրդներ» չի պարունակում, ընդհակառակը՝ մուսուլմանական աշխարհն այսօր հակված է հենց կրոնական հիմքի վրա միավորվելու կողմը (օրինակ՝ Իսլամական պետությունների միությունը):

⁹¹ «Figaro» journal, 10.12.2003.

Իրանի հետ առևտրային կապերի կարգավորման համար անհրաժեշտ է ստեղծել պետական կառույց, որը կզբաղվի Իրանից ոչ միայն մասնավոր, այլև պետական ներդրումների խրախուսման և պաշտպանության հարցերով⁹²: Այդպիսի կառույց կարող է դառնալ վերը նշված «Ինտեգրման միջկառավարական ժամանակավոր խորհուրդը», որը նաև արտաքին առևտրային կապերի զարգացումը կտանի առավել փոխշահավետ համագործակցության ուղիով: Իրանի և Հայաստանի միջև արտոնյալ կամ ազատ առևտրային գոտու ձևավորման մասին խոսելը դեռևս վաղ է: Գիշտ կլինի ավելի ուժեղացնել գյուղատնտեսության, թեթև և սննդի արդյունաբերության որոշ ճյուղերի հովանավորչությունը, դրա փոխարեն խթանել ներդրումների ներհոսքը՝ փոքր ու միջին ձեռնարկությունների գործունեության աշխուժացման նպատակով: Միանգամայն ընդունելի է, որ «Հայաստանում մասնավոր ձեռներեցության խողովակով արտահանության համար համապատասխան օրենսդրական դաշտ ապահովելու, դրա նկատմամբ պետական հովանավորչություն իրականացնելու հետ մեկտեղ, անհրաժեշտ է ընդլայնել երկկողմանի պետական համաձայնագրերի մակարդակով առևտրական շրջանառության ծավալները, որոնք իրական պայմաններ կստեղծեն երկու երկրների տնտեսության առանձին ճյուղերի փոխսերտաճման համար»⁹³:

Ներկայումս հարավային հարևանի հետ տնտեսական հարաբերությունները ավելի շատ կողմնորոշված են դեպի էներգետիկայի ոլորտում դրանք խորացնելը: 2003թ. վերջին Հայաստանի կառավարության վերին օղակներում նորից վերսկսվեցին խոսակցությունները գազամուղի շինարարության մասին⁹⁴: Մոտ տասը տարի ձգձգվող բանակցությունները Իրան-Հայաստան գազամուղի շինարարության շուրջ կասեցվում էին երկու պատճառով. նախ՝ համապատասխան ֆինանսավորման բացակայության և երկրորդ՝ Իրանի էներգետիկ համակարգում ցանկացած ներդրում, որը գերազանցում է տարեկան 20 մլն դոլար սահմանագիծը, չի կարող իրականացվել առանց Վաշինգտոնի թույլտվության: Սակայն Ռուսաս-

⁹² Թորոյան Թ., Միջազգային տնտեսագիտություն, Երևան, ԱՌՏ, 2003, էջ 235:

⁹³ Խոջաբեկյան Վ., Զբաղվածության հիմնախնդիրները Հայաստանում անցման շրջանում, էջ 217:

⁹⁴ «Հայկական ժամանակ» օրաթերթ, 40(1062), 06.03.2004, էջ 1:

տանը վերջին ժամանակներս հետաքրքրություն է ցուցաբերում գազամուղի շինարարությունը մասնակի ֆինանսավորելու առումով: Մոտ 70-90 մլն դոլար գնահատվող այդ շինարարության համաֆինանսավորումը Հայաստանի, Իրանի և Ռուսաստանի կողմից, թերևս չի արժանանա ԱՄՆ-ի կշտամբանքին:

Իրան-Հայաստան գազամուղի շինարարությունը Հայաստանի համար ունի ռազմավարական նշանակություն, քանի որ մեր երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը ներկայումս, կարելի է ասել, կախված է մեկ գազամուղից, որն անցնում է Վրաստանի տարածքով: Նոր գազամուղը կդառնա Հայաստանի էներգետիկ անվտանգության գործոնը:

Շատ ավելի խոշոր նախագիծ ներկայումս գտնվում է մշակման փուլում: Սահմանային Արաքս գետի վրա Հայաստանը և Իրանը նախատեսում են կառուցել հիդրոէլեկտրակայան, որը գնահատվում է 155-160 մլն դոլար: Արդեն սկսվել են տեղանքի ուսումնասիրության և այլ նախնական աշխատանքներ: Այս նախագծի իրականացման նկատմամբ ևս Ռուսաստանը դրսևորել է իր հետաքրքրությունը: Նախագծի իրականացումը չափազանց կարևոր դեր կարող է խաղալ երկրի հարավային շրջանները էներգետիկ հզորություններով ապահովելու առումով: Դա թույլ կտա նաև կարգավորել ալյումինի և պղնձի հանքանյութի վերամշակման լրիվ պարբերաշրջանը, տարածքում կձևավորվեն տնտեսական զարգացման անհրաժեշտ նախադրյալներ:

Փոխշահավետ համագործակցությունը երկու երկրների միջև կարող է ձևավորվել տրանսպորտային համագործակցության ուղիների զարգացման և կատարելագործման միջոցով: Քաջարանի լեռնանցքով նոր ճանապարհի շինարարությունը լայն հնարավորություններ է բացում Իրանի առջև` Հայաստանով մուտք գործելու Վրաստանի, ԱՊՀ և արևմուտքի մի շարք երկրների շուկաներ:

Այսպիսով, Իրանի հետ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման որոշակի քայլերի ձեռնարկումն այսօր հեռանկարային չէ: Ավելի նախընտրելի է Իրանի հետ տնտեսական լայնածավալ համագործակցության զարգացումը:

4.3. ՀՀ տնտեսական համագործակցության ուղիները Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ

Տարածաշրջանի մյուս հարևան երկրների` Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ ՀՀ տնտեսական ինտեգրումը ևս բախվում է բազմաթիվ հիմնախնդիրների: Դրան ամենից առաջ խոչընդոտում են ոչ թե տնտեսական կամ կրոնական գործոնները, այլ ձևավորված բարդ ու առայժմ անլուծելի քաղաքական իրավիճակը: Սակայն, որքան էլ քաղաքական հարաբերություններն այս երկրների հետ լարված լինեն, վաղ թե ուշ դրանք պետք է մղվեն հետին պլան տնտեսական հարաբերությունների զարգացման ճանապարհով, քանի որ Թուրքիան և Ադրբեջանը Հայաստանի աշխարհագրական հարևաններն են: Եթե Թուրքիայի հետ երկխոսություններում նախկինում էլ Հայաստանը բախվել է խոչընդոտների, ապա յոթ տասնամյակ հայադրբեջանական հարաբերությունները հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում եղել են սերտաճած: Խորհրդային իշխանության տարիներին, Հայաստանի արտաքին առևտրային կապերում, Ռուսաստանից և Ուկրաինայից հետո կարևոր տեղը պատկանում էր Ադրբեջանին: ՀՀ ներմուծման արտադրանքի ընդհանուր ծավալի շուրջ 15%-ը, իսկ նավթամթերքի 80%-ը բաժին էին ընկնում այս երկրին: Հայաստանի վառելիքաէներգետիկ տնտեսության համար անհրաժեշտ բնական գազը ևս ներմուծվում էր Ադրբեջանից: Ներմուծվող ապրանքների մեջ, իրենց ծավալներով, նշանակալից էր թեթև և սննդի արդյունաբերության ապրանքների բաժինը, ինչպես նաև ՀՀ տնտեսության համար կարևոր նշանակություն ուներ պողպատյա խողովակների և թերթավոր պողպատի ներմուծումը:

Հայաստանը հարևան երկիր էր արտահանում շուրջ 150 տեսակ արդյունաբերական ապրանքներ, որոնք մեծ կիրառություն ունեին նավթային և քիմիական արդյունաբերության, մեքենաշինության և գյուղատնտեսության մեջ: ՀՀ արտահանման մոտ 40%-ը բաժին էր ընկնում արդյունաբերական արտադրանքին:

Արտահանվում էին 60-ից ավելի մեքենաշինական և էլեկտրատեխնիկական ապրանքներ, այդ թվում` գեներատորներ, էլեկտրաշարժիչներ, ճշգրիտ չափիչ գործիքներ, հիդրոպոմպեր, ունիվերսալ, բարձր ճշտությամբ ջրահղկող և ֆրեզերային հաստոցներ: Այս խմբի ապրանքատեսակների արտահանումը կազմում էր համա-

խառն արտահանման ծավալի 30%-ից ավելին⁹⁵: Տնտեսության մնացած ոլորտների մեջ ևս առկա էր նման փոխկապվածություն: Նախկին տնտեսական կապերի խզումը, Ադրբեջանի կողմից տրանսպորտային շրջափակումը ծանր հարված հասցրեցին երկու երկրների տնտեսություններին: Սակայն նավթային ռեսուրսներով հարուստ Ադրբեջանը օտարերկրյա ներդրումների համար բավականին բարձր գրավչություն ունեցող երկիր է համարվում: Պատահական չէ, որ 2000թ. Ադրբեջանում կատարված ՕՈՒՆ ծավալը 5.5 անգամ գերազանցում է ՀՀ տնտեսության մեջ կատարված ՕՈՒՆ-ների: Դրանց 89.8%-ը բաժին էր ընկնում լեռնահանքային արդյունաբերությանը⁹⁶:

2003թ. լույս տեսած «Կորսված ներուժ Հարավային Կովկասում. միջպետական առևտրի տեսանկյուն» գրքում, որը հրատարակվել է հարավկովկասյան երեք պետությունների մասնակցությամբ, վերջիններիս արտահանման և ներմուծման ապրանքային կառուցվածքի մանրամասն ուսումնասիրության հիման վրա հեղինակները եկել են այն եզրակացության, որ Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև առևտրի բացակայությունը երկու պետություններին էլ խոշոր տնտեսական վնասներ է հասցնում: Ասածն ավելի պատկերավոր դարձնելու համար գրքում բերվում են մի քանի օրինակներ, որոնք հիմնավորում են Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև փոխադարձ առևտրի անհրաժեշտությունը: Այսպես, կաթ և կաթնամթերք, թռչնի ձու, բնական մեղր և այլ կենդանական ծագման սննդամթերք ապրանքախմբի արտադրանք թողարկող ոլորտները ՀՀ-ում վերջին տարիներին արագ զարգանում են: Տվյալ ապրանքախմբի տեղական արտադրանքը գրավել է ոչ միայն հայկական շուկայի գերակշռող մասը, այլ նաև աճում են դրա արտահանման ծավալները: 2001թ. ՀՀ-ն արտահանել է կես միլիոն դոլարից ավելի, իսկ Ադրբեջանը ներմուծել 15 մլն դոլարի նշված ապրանքախմբի արտադրանք: Ասվածից կարելի է եզրակացնել, որ տվյալ ապրանքախմբի փոխադարձ առևտուրը կավելացնի ՀՀ-ից արտահանման ծավալները, որը դրականորեն կանդրադառնա մեր վճարային հաշվեկշիռի վրա, ինչպես նաև էապես կկրճատի Ադրբեջանի ներմուծ-

⁹⁵ Հայկական սովետական հանրագիտարան, Համագործակցություն, Երևան, 1974, էջ 82-83:

⁹⁶ Статистический ежегодник Южно-кавказских стран, 2002, стр. 234.

ման արժեքը: Նմանատիպ օրինակ կարող է համարվել նաև վառելանյութերի, նավթի և նավթամթերքի, բիտումային միջոցների, մոմանյութերի ապրանքախումբը, որը առանցքային կարևորություն ունի Ադրբեջանի արդյունաբերության մեջ: Կասայան վառելիքը ունի առելի ներուժ, այդ պատճառով էլ վերջինիս արտահանումը շարունակ աճում է: 2001թ. այս ապրանքախմբի արտահանումը Ադրբեջանից կազմել է ավելի քան 2 միլիարդ դոլար: Մինչդեռ Հայաստանը «վառելիք ներմուծող երկիր» է և կարող է հասանելի շուկա դառնալ ադրբեջանական վառելիքի համար:

Նմանատիպ օրինակների շարքը կարելի է անվերջ շարունակել: Ավելին, ասվածն ավելի հիմնավոր դարձնելու համար, մեծ ապրանքախմբերից բացի, համեմատություններ կարելի է կատարել ավելի մանրամասնեցված ապրանքների միջոցով: Սակայն մի քանի մեծ ապրանքախմբերի ուսումնասիրությունն արդեն ցույց է տալիս, որ այս երկու երկրների միջև փոխադարձ առևտրի բացակայությունը հանգեցնում է տարեկան մոտ 3-4 մլն դոլար «կորսված ներուժի»:

Ինչ վերաբերում է Վրաստանին, ապա կարելի է մտածել, թե այս ամենից նա է շահում: Մինչդեռ ակնհայտ է, որ ծավալված իրադրությունը, լայն առումով, ձեռնտու չէ նաև Վրաստանին, քանի որ փոխադարձ շահավետ տնտեսական հարաբերությունների բացակայությունը երկու հարևան երկրների միջև, ամբողջ տարածաշրջանում կդառնա վստահության կորստի պատճառ, որը իր հերթին, կդանդաղեցնի տարածաշրջանի տնտեսական զարգացումը⁹⁷:

Ադրբեջանը արևմուտքի երկրների համար մեծ հետաքրքրություն ներկայացնող երկիր է և որքան ապագայում տնտեսապես հզորանա, այնքան մեզ համար ավելի կբարդանա տնտեսական հարաբերությունների վերահաստատումը: Ուստի քաղաքական հավանարտությունները, փոխադարձ մեղադրանքներն ու առճակատումը ավելի են խորացնում տնտեսական հարաբերությունների խզման մակարդակը: Դա չի բխում տարածաշրջանային տնտեսական զարգացման՝ համաշխարհային տնտեսության մեջ ձևավորված և առկա պահանջներից: Հայ-ադրբեջանական հակամարտությունների հարթեցման համար բեկումնային դեր կարող է խաղալ

⁹⁷ “Lost potential in the South Caucasus. Aspects of interstate trade” International Center of Human Development, Armenia; “AREAT” Center, Azerbaijan; The Strategic Research Institute, Georgia; Yerevan-Baku-Tbilisi, 2003, p.181-183.

Վրաստանի նորընտիր իշխանությունը: Այդ տեսանկյունից հուսադրող է հատկապես Ադրբեջան և Հայաստան կատարած այցերի ժամանակ Վրաստանի նախագահ Մ. Սահակաշվիլու հետևյալ հայտարարությունը. «Վրաստանն ի զորու է ստեղծել միասնական տնտեսական տարածություն Ադրբեջանի և Հայաստանի հետ միասին: Առանձին, առանց միասնական տնտեսական դաշտի, մեր պետությունները չեն կարող զարգանալ»⁹⁸:

Ինչ վերաբերում է Թուրքիային, ապա նա ոչ միայն տարածաշրջանում, այլև համաշխարհային քաղաքական և տնտեսական արդի զարգացումներում ունի իր կայուն և բավականաչափ ազդեցիկ տեղը: Դա ակնհայտ դրսևորվում է հայկական սփյուռքի ջանքերի ձախողման մեջ, ջանքեր, որոնք երկար տարիներ ուղղված են համաշխարհային հանրության, աշխարհի հզոր տերությունների կողմից հայոց ցեղասպանությունը պաշտոնապես ճանաչելուն: «Թուրքիայի հետ այսօրվա հարաբերություններում Հայ Դատը չպետք է դառնա շահարկման թեմա: Պետք է ընդմիշտ հիշել, որ պահանջատիրությունը ոչ միայն Հայաստանում ապրող հայ ժողովրդի, այլև սերունդների, ամբողջ աշխարհում սփռված հայ ժողովրդի համազգային խնդիրն է, որի լուծումը մնում է պատմությանն ու սերունդներին և այն էլ ոչ թե ուժի դիրքերից՝ առձակատմամբ, այլ պատմական տրամաբանական զարգացման ընթացքում դիվանագիտական ճանապարհով մարդկային առողջ բանականությամբ լուծելու համար»⁹⁹:

Մեկ ազգի նկատմամբ հանցավոր գործողություններ իրականացնելու պարագայում համապատասխան քաղաքական գնահատականների հնչեցումը՝ դրանից բխող բոլոր հետևություններով, անհրաժեշտություն է: Այնուհանդերձ, հարևան երկրի հետ տնտեսական համագործակցության հնարավոր ուղիների որոնումը, այդ համագործակցությունից ստացվող տնտեսական օգուտները մեր երկրի օգտին վերաբաշխելը կենսական անհրաժեշտություն են, «քանի որ երկու երկրներն էլ ունեն երկկողմ առևտրատնտեսական հետաքրքրություններ կայացնող ռեսուրսներ, ոլորտներ և բնագավառներ»: Այդ ճանապարհով ընթանալու դեպքում, օգտագործելով

⁹⁸ «Առավոտ» օրաթերթ, 44/2178/ 10.03.2004, էջ 2:

⁹⁹ Խոջաբեկյան Վ.Ե., Զբաղվածության հիմնախնդիրները Հայաստանում անցման շրջանում, Երևան, 1998, էջ 219:

տնտեսական զարգացման ներքին ռեսուրսներն ու տարածաշրջանային համագործակցության զարգացման մի շարք միջոցառումներ, կկարողանանք խեղճ ու թույլ, պահանջատեր գործընկերոջ կարգավիճակից վերաճել հզոր և ազգային արժանապատվությունը գնահատող պետության: Ուստի անհասկանալի է այն քաղաքական գործիչների դիրքորոշումը, որոնք տնտեսությունն ու քաղաքականությունը նույնացնում են, ընդ որում՝ այն մակարդակով, որ կտրականապես մերժում են նաև Թուրքիայի հետ երկաթուղային ճանապարհի՝ Հայաստանի համար հույժ կարևոր «տնտեսական երակի» վերաբացման հարցը: Հենց նման քաղաքական գործիչներն են, աչք փակելով արդեն ձևավորված տնտեսական իրականության առջև, Հայաստանի տնտեսական զարգացումները տանում փակուղի: Արդեն ձևավորված տնտեսական իրականությունն այն է, որ մինչ քաղաքական այրերը զբաղված են Թուրքիայի հետ համագործակցությունը մերժելու փաստարկներ հորինելով, այսպես կոչված՝ տնտեսական սուբյեկտները՝ իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք, հայկական շուկան հեղեղել են թուրքական ապրանքներով: Հայաստանում վաճառվող ապրանքների՝ սննդամթերքի, հագուստի, կենցաղային օգտագործման ապրանքների, կաշվե իրերի, ավտոպահեստամասերի և այլ բազմատեսակ ապրանքների հիմնական մասը ներմուծվում է Թուրքիայից: Բեռների գլխավոր բաժինը Հայաստան է մուտք գործում Վրաստանի և Իրանի տարածքներով, մյուս մասն էլ՝ ինքնաթիռով: Ստացվում է այնպես, որ երկու ճանապարհներն էլ, վերջին հաշվով, հանգեցնում են ներկրվող ապրանքների թանկացմանը: Նույն ապրանքը հայ սպառողը ձեռք է բերում կրկնակի թանկ՝ վրաց սպառողի համեմատությամբ: Եթե Վրաստանից ներկրվող տեղական արտադրության ապրանքները հարկվում են միայն ավելացված արժեքի հարկի դրույքաչափով, ապա Թուրքիայից Հայաստան ներկրվող բեռներից զանձվում է նաև աղվալորային մաքսատուրք՝ 10%-ի չափով: Ներկրողն այդ ծախսերին ավելացնում է նաև իր շահույթը, իսկ սպառողը մեկ դոլար արժողությամբ ապրանքը ձեռք է բերում երկու և ավելի դոլարով: Ի վերջո, տնտեսական հարաբերությունների քաղաքականացումը, քաղաքական գործիչների մեղքով, պատճառ է դառնում մեր երկրի էլ ավելի աղքատացման:

Թուրքիայի հետ առևտրային հարաբերությունների զարգացումը մեզ է անհրաժեշտ, առևտուրն այդ երկրի հետ, ոչ պետական մա-

կարդակով, ընթացել ու ընթանում է բավականաչափ ակտիվ: Թուրքիան շահում է, իսկ մենք՝ ազգովի ավելի շատ վճարում ներկրման չարդարացված ծախսերի պատճառով: Հետևաբար, արտաքին առևտրային ճիշտ քաղաքականության իրականացման գործում երկու երկրների միջև առևտրատնտեսական պայմանները, ձևերը և հնարավորություններն անհրաժեշտ է ամրագրել առևտրատնտեսական համապատասխան պայմանագրերի միջոցով, ինչպես դա տեղի է ունենում, օրինակ՝ Հայաստան-Ռուսաստան, Հայաստան-Իրան և այլ երկկողմ տնտեսական համագործակցության ընթացքում:

Մինչև այսօր երկու երկրների միջև, պետական մակարդակով, գոյություն չունեն ո՛չ դիվանագիտական, ո՛չ առևտրային և ո՛չ էլ տնտեսական հարաբերություններ: 1993թ. Թուրքիան նույնիսկ ամբողջովին փակեց իր սահմանները ՀՀ-ի առջև: Մեկ տարի անց օդային ճանապարհներն, այնուամենայնիվ, բացվեցին: Այսօր հայկական և թուրքական զանգվածային լրատվական միջոցները տեղեկություններ են հաղորդում այն մասին, որ մոտ ժամանակներս բացվելու է Կարս-Գյումրի երկաթուղային ճանապարհահատվածը:

Թուրքիան Հայաստանի հետ հնարավոր երկխոսության համար ևս առաջ է քաշում որոշ պայմաններ.

- իրաժարում հայերի ցեղասպանության միջազային ճանաչումից և Թուրքիայի նկատմամբ տարածքային պահանջատիրությունից,
- դարաբաղյան կոնֆլիկտի լուծում:

Սակայն վերջին ժամանակներս թուրքական պաշտոնական անձանց հարցազրույցներում Ղարաբաղի հարցը չի հիշատակվում: Ըստ որոշ կանխատեսումների, Թուրքիայի հետ երկաթուղային գծի բացման արդյունքում Հայաստանը տարեկան կշահի 600մլն-1մլրդ դոլար: Դա նաև ձեռնտու է Թուրքիային, քանի որ Կարսի շրջանի տնտեսությունը, որն այժմ գտնվում է ծայրահեղ վատ վիճակում, և բնակչությունն այնտեղից զանգվածաբար տեղաշարժվում է դեպի տնտեսապես ավելի զարգացած շրջաններ, կսկսի զարգանալ:

Անկախ երկու երկրների պաշտոնական շրջանակներում փոխադարձ մեղադրանքներից, արտաքին առևտրային հարաբերությունները մեր երկրների միջև զարգանում են: Անցած ժամանակամիջոցում Թուրքիա-Հայաստան առևտրային կապերում ձևավորված իրավիճակը (աղյուսակ 13) ցույց է տալիս, որ եթե 1996թ. ՀՀ ար-

տահանման 2.07%-ը կապված էր Թուրքիայի հետ, իսկ ներմուծումը չէր կազմում նույնիսկ 1%, ապա 1997թ. որոշ աճից հետո, հաջորդող տարիներին արտահանման ծավալներն աստիճանաբար նվազեցին և 2005թ. կազմեցին մոտ 0.2%: Ինչ վերաբերում է ներմուծմանը, ապա դա մի քանի անգամ ավելին է, քան արտահանումը: Այսպես, ըստ պաշտոնական վիճակագրության տվյալների, Թուրքիայից ներմուծումը 2003թ., 2002թ. համեմատությամբ, նվազել էր, սակայն հետագա երկու տարիների ընթացքում աճելով՝ 2005թ. կազմեց 57.9 մլն դոլար: Թեև ըստ առանձին տարիների՝ Թուրքիայից ներմուծումը կրճատվում է, այնուամենայնիվ, դա ունի կայուն բնույթ:

Աղյուսակ 13

Թուրքիայի բաժնեմասը ՀՀ համախառն արտահանման և ներմուծման մեջ 1996-2005թթ. (տոկոսներով)¹⁰⁰

ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄ									
1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
2.07	3.07	1.35	0.48	0.50	0.33	0.28	0.2	0.3	0.2
ՆԵՐՄՈՒԾՈՒՄ									
1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
0.72	4.37	6.29	4.95	4.57	3.84	3.87	3.0	2.9	3.2

Թուրքիայի հետ ՀՀ արտահանման և ներմուծման կառուցվածքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման համար դեռևս բավարար նախադրյալներ չեն ձևավորվել (աղյուսակ 14): Հայաստանը Թուրքիայի համար ամենևին հետաքրքրություն չի ներկայացնում: Արտահանման կառուցվածքում թե՛ ապրանքային տեսականու և թե՛ ծավալների առումով վիճակն անմխիթար է:

¹⁰⁰ Կազմված է «ՀՀ արտաքին առևտուրը 1999թ.» (էջ12, 13), 2002թ. (էջ 13, 14) տվյալների հիման վրա:

Աղյուսակ 14

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առևտուրը Թուրքիայի հետ 1999-2002թթ. (հազ. ԱՄՆ դոլար)¹⁰¹

Ծավալագիր	ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ԽՄԲԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄԸ	ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄ				ՆԵՐՄՈՒԾՈՒՄ			
		1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002
	Ընդամենը	1128.49	1527.9	1130.0	1435.8	40152.15	40462.4	33755.9	38232.0
1	Կենդանի կենդանիներ	---	---	---	---	1093.0	557.7	611.6	596.6
2	Միս և մսից ենթամթերք	---	---	---	---	36.5	---	---	---
4	Կաթ և կաթնամթերք, թռչնի ձու, բնական մեղր և այլ կենդ. ծագման սննդամթերք	---	---	---	---	1642.3	4.5	17.1	69.8
5	Այլ կենդանական ծագման ապրանքեր	---	---	---	---	6.2	---	---	---
6	Կենդանի ծառեր, թփեր և այլ բույսեր	---	---	---	---	---	0.3	0.6	4.5
7	Բանջարեղեն և այլ կերային արմատապտուղներ և ելապտուղ	---	---	---	---	43.3	17.0	51.6	49.3
8	Կերային հատապտուղներ և ընկույզ, ցիտրուսների արմատներ և այլ բոստանային մշակաբույսեր	---	---	---	---	824.4	746.9	892.4	669.6
9	Սուրճ, թեյ և այլ համեմունքներ	---	---	5.8	---	12.6	113.2	73.5	64.9

¹⁰¹ Կազմվել է ՀՀ արտաքին առևտուրը 1999թ. (էջ 118-120), 2000թ. (էջ115-117), 2001թ. (էջ115-116), 2002թ. (էջ 111-113) տվյալների հիման վրա:

10	Հացահատիկներ	---	---	---	---	397.1	32.7	911.4	
11	Ալրադացային-ծավարեղենային արտադ., ածիկ, օսլա, ինուլին և այլն	---	---	---	---	488.1	92.0	69.0	67.9
12	Չիթատու սերմեր և պտուղներ, դեղաբույսեր և տեխնիկ. բույսեր, ծղոտ	---	---	---	---	128.6	151.8	1094.2	1.6
15	Կենդանական և բուսական ծագման յուղեր և ճարպեր, մեղրամոմ	---	---	---	---	1302.0	679.2	0.6	600.4
16	Մսից, ձկներից և այլ ծովային անողնաշարավորներից արտադրանք	---	---	---	---	---	---	358.2	---
17	Շաքար և հրուշակեղեն շաքարից	---	---	---	---	387.6	164.6	300.0	1785.0
18	Կակաո և դրանից պատրաստված մթերք	---	---	---	---	1211.8	1472.9	813.6	754.5
19	Ցորենից, ալյուրից, օսլայից և կաթից պատրաստված ապրանք, ալյուրից հրուշակեղեն	---	---	---	---	1613.3	751.4	409.3	165.9
20	Բանջարեղենի, պտուղների, ընկույզների և բույսերի մասերի վերամշակումից մթերք	---	---	---	---	354.1	149.3	221.2	158.3
21	Այլ տարբեր սննդամթերք	---	---	---	---	237.1	744.1	191.2	419.4
22	Ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիք և քացախ	---	---	---	---	2.4	21.9	1.5	1.0
23	Սննդարդյունաբերության մնացորդներ, պատրաստի անասնակեր	---	---	---	---	2292.5	2593.3	2034.0	2491.2
24	Ծխախոտ և ծխախոտի արդյունաբերական փոխարինիչներ	---	---	---	---	6289.1	741.8	438.7	34.4

25	Աղ, ծծումբ, հող և քար, սվաղման նյութեր, կրաքար և ցեմենտ	---	---	---	---	24.0	12.4	25.3	33.7
26	Հանքաքար, խարամ և մոխիր	---	---	---	---	---	---	---	---
27	Վառելանյութեր, նավթ և նավթամթերք, բիտումային միջոցներ, մոմանյութեր	---	---	---	---	1723.3	2040.0	957.0	241.3
28	Անօդաչուների քիմիական միացություններ, ռադիոակտիվ էլեմենտներ և իզոտոպներ	---	---	---	---	308.8	359.1	185.7	391.3
29	Օրգանական քիմիական միացություններ	---	---	---	---	64.4	38.6	43.5	21.1
30	Դեղագործական մթերք	---	---	---	---	0.5	3.0	15.3	31.6
31	Պարարտանյութեր	---	---	---	---	---	0.02	---	---
32	Ներկանյութեր, պիգմենտներ և այլ ներկող նյութեր, լաքեր, թանաք	---	0.9	---	---	2495.4	3093.4	1613.6	1182.6
33	Եթերային յուղեր, հարդարանքի և լոգարանային միջոցներ	---	---	---	---	755.9	859.1	551.4	378.6
34	Օճառ, մակերեսային ակտիվ օրգանական միջոցներ, մաքրող միջոցներ և քսուքներ, մոմեր և հարդարանքի այլ միջոցներ	---	---	---	---	1135.5	1096.4	593.3	371.3
35	Սպիտակուցային նյութեր, սոսինձ, մոդիֆիկացված օսլա, ֆերմենտներ	---	---	---	---	437.6	508.6	298.5	183.4
36	Պայթուցիկ նյութեր, լուցկի և այլ վառվող	---	---	---	---	0.1	0.8	8.3	5.1

	Նյութեր								
37	Լուսանկարչական և կինոյի ապրանքներ	---	---	---	---	4.3	11.6	7.5	13.0
38	Այլ քիմիական ապրանքներ	---	---	---	---	376.9	529.8	430.7	350.7
39	Պլաստզանգված և դրանցից իրեր	1.6	---	---	---	1615.4	2864.8	2212.9	1797.2
40	Կաուչուկ և ռետինե իրեր	---	---	---	---	53.7	80.0	118.5	128.0
41	Կաշի և կաշվե հումք	819.4	1354.8	976.7	419.6	134.2	238.8	380.4	316.6
42	Կաշվե իրեր, կենդանիների աղիքից իրեր	35.7	---	---	---	53.1	106.4	195.1	324.8
43	Բնական և արհեստական մորթի և դրանցից իրեր	---	---	---	---	32.6	81.9	54.9	68.9
44	Փայտ և փայտից իրեր, փայտածուխ	9.9	3.6	1.7	23.5	320.4	385.8	588.2	753.3
46	Օղտից իրեր	---	---	---	---	2.5	2.3	0.6	---
48	Թուղթ և ստվարաթուղթ, իրեր թղթից	---	---	---	---	3184.1	4745.2	2453.3	2933.5
49	Գրքեր, լրագրեր, տպագրական արտադրանք	99.5	---	0.1	---	308.3	139.3	12.9	8.4
50	Մետաքս	---	---	---	---		7.0	7.0	0.1
51	Բուրդ, նուրբ և կոպիտ կենդանական մազեր, ձիու մազից հյուսվածք և կտոր	---	---	---	---	4.9	52.9	17.9	27.2
52	Բամբակ	---	---	---	---	290.2	458.5	196.3	532.1
53	Այլ բուսական մանրագործական գործվածք, թղթյա գործվածք և դրանցից կտոր	---	---	---	---	2.2	0.02	0.1	---
54	Քիմիական թելեր	---	---	---	---	13.3	069.9	117.1	186.5
55	Քիմիական շտապելային գործ	---	---	---	---	8.6	15.8	2.5	64.8

	վածք								
56	Թաղիք, բամբակ, հատուկ գործվածք, ճոպան, ծառասանուկ, պարան և իրեր դրանից	---	---	---	---	762.2	803.8	113.1	51.5
57	Գորգեր և այլ տեքստիլ հատակի ծածկոցներ	---	0.3	2.0	2.9	358.2	439.0	451.8	502.9
58	Հատուկ կտորներ, ասեղնագործ կտորներ, գորելեններ, հարդարման նյութեր և այլն	---	---	---	---	13.4	21.5	26.8	20.9
59	Կրկնագործված և հարստացված ծածկույթով տեքստիլ իրեր և դրանից տեխ. իրեր	---	---	---	---	17.2	110.3	210.9	183.7
60	Մեքենայով կամ ձեռքով գործած տրիկոտաժե կտավ	---	---	---	---	290.8	854.6	1357.4	1437.6
61	Տրիկոտաժե հագուստ և հարակից իրեր	---	---	---	---	163.5	676.0	556.8	544.7
62	Տեքստիլ հագուստ և հարակից իրեր	0.1	---	---	---	247.2	292.6	527.1	881.5
63	Այլ պատրաստի տեքստիլ իրեր, օգտագործած հագուստ և տեքստիլ իրեր	---	---	0.2	---	214.6	235.2	337.1	383.2
64	Կոշիկ, զուգազուլպա և նմանատիպ իրեր	---	---	---	---	354.9	422.5	361.1	353.8
65	Գլխարկներ	---	---	---	---	2.9	1.1	2.5	8.0
66	Հովանոցներ, նրստափայտեր, ճիպոտներ, մտրակներ և դրանց մասեր	---	---	---	---	6.4	2.4	5.2	---
67	Մշակված փետուրներ, արհեստական ծաղիկներ	---	---	---	---	---	0.02	0.2	0.3

68	Իրեր քարից, գիպսից, ցեմենտից և նմանատիպ իրերից	---	---	---	---	48.4	84.5	88.3	79.3
69	Կերամիկական իրեր	0.6	---	0.02	---	833.6	1257.0	1381.3	1995.0
70	Ապակի և ապակե իրեր	---	---	---	---	422.3	404.8	481.2	466.4
71	Բնական և արհեստական մարգարիտ, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր, թանկ. մետաղներ	0.9	84.8	25.1	---	11.0	40.2	8.2	142.4
72	Սև մետաղներ	---	---	---	---	583.3	1285.2	2536.2	3350.0
73	Իրեր սև մետաղից	15.2	---	---	---	638.4	882.5	966.2	1335.3
74	Պղինձ և իրեր դրանից	---	---	---	---	1.0	1.9	9.2	11.8
75	Նիկել և դրանից իրեր	---	---	---	---	---	---	---	0.1
76	Ալյումին և իրեր դրանից	10.3	0.1	85.8	23.0	483.7	717.9	478.4	1152.3
78	Արձիճ և իրեր դրանից	---	---	---	---	---	---	---	2.8
79	Ցինկ	---	---	---	---	12.8	152.1	5.3	11.7
80	Անագ և դրանից իրեր	---	---	---	---	---	0.04	0.1	---
81	Գործիքներ, դանակներ, գոլաներ, պատառաքաղներ ոչ թանկ. մետաղից	0.6	---	---	---	16.4	93.2	48.5	51.3
82	Այլ իրեր ոչ թանկարժեք մետաղից	---	---	---	---	479.4	487.9	439.1	394.8
83	Միջուկային ռեակտորներ, կաթսաներ, սարքավ. և մեխ. մասեր	69.9	82.6	5.5	---	1208.3	2581.4	1853.5	2360.6
84	Էլեկտր. մեքենաներ և սարքավորումներ, ծայնագրող ապարատներ և դրանց մասեր	38.1	0.1	0.01	56.2	715.7	1194.6	1316.8	1335.9
85	Լոկոմոտիվներ, տրամվայներ,	---	---	---	---	0.3	0.2	0.3	---

	դրանց մասեր								
86	Վերգետնյա տրանսպորտի միջոցներ և մասեր	---	0.5	26.8	910.6	191.0	169.6	117.2	1675.9
87	Սարքեր և ապարատներ, օպտիկ., լուսանկ., չափիչ, բժշկ. և վիրաբուժ., դրանց մասեր և հարմարանքներ	---	---	---	---	2.8	20.6	11.8	2.9
88	Ժամացույցներ և դրանց մասեր	---	---	---	---	11.0	0.4	0.5	3.2
89	Երաժշտական գործիքներ և դրանց մասեր	---	0.05	0.2	---	---	1.7	306.9	0.0
90	Կահույք, անկողնային պարագաներ և դրանց հարակից մասեր	0.3	---	0.04	---	232.7	235.0	17.8	970.6
91	Խաղալիքներ, խաղեր և սպորտային գույք, դրանց մասեր և հարմարանքներ	0.2	---	---	---	13.3	28.8	161.0	12.5
92	Որոշակի խմբերի մեջ չմտած ապրանքներ	24.0	---	---	---	56.9	128.2	---	139.1
93	Արվեստի ստեղծագործություններ, հնատճ իրեր	0.1	0.3	0.2	---	---	---	---	---
94	Ուրիշ խմբերի մեջ չմտած ապրանքներ	---	---	---	---	---	---	---	46.5

2002թ. ՀՀ արտահանումը կազմում է ներմուծման 3.8%-ը: Արտահանվում են ընդամենը վեց խումբ ապրանքատեսակներ, որոնցից 92.6%-ը բաժին է ընկնում կաշվին և կաշվե հումքին, վերգետնյա տրանսպորտային միջոցներին և դրանց մասերին: Ներմուծումն ընդգրկում է 77 խումբ ապրանքատեսակներ՝ սկսած սննդամթերքից, կենցաղային քիմիական ապրանքներից, հագուստեղենից, վերջապահ՝ հանքահումքային, մեքենաշինական արտադրության ապրանքներով: Սննդամթերքին բաժին է ընկնում համախառն ներմուծման 14.2%-ը: Մնացած ապրանքախմբերից ներմուծման ծավալում

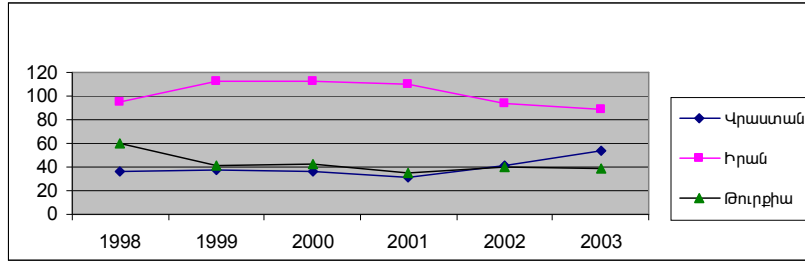
համեմատաբար բարձր է շաքարի և հրուշակեղենի (4.6%), թղթի, սովորաբաթի և դրանից իրերի (7.7%), տրիկոտաժե և տեքստիլ ապրանքների (8.7%), շինանյութերի (5.2%), սև մետաղի և դրանից իրերի, ալյումինի և դրանից իրերի (15.3%), բժշկական և վիրաբուժական ապրանքների (7.9%) բաժինը:

Վերլուծությունը մեկ անգամ ևս փաստում է, որ Հայաստանը Թուրքիայի համար ոչ միայն տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման, այլ նույնիսկ արտաքին առևտրի բավարար գործընկեր չէ: Հայկական ներքին շուկան հարևան խոշոր երկու պետությունների էժան, հնացած ապրանքների սպառողն է: Այս երևույթի, կարծաժամկետ առումով, դրական հետևանքները հանգում են հետևյալին. սպառման շուկան ընդլայնվում է, այդ ապրանքները հասանելի են բնակչության անապահով խավերին, ներկրման գործընթացներում ներգրավված իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք ստեղծում են աշխատատեղեր և ապահովվում որոշակի եկամուտներով, պետական բյուջեն ևս համալրվում է դրանցից գանձվող անուղղակի հարկերով:

Բացասական հետևանքներն ունեն ինչպես կարծաժամկետ, այնպես էլ երկարաժամկետ դրսևորումներ: Կարծաժամկետ առումով, բացասական դրսևորումներն արտացոլվում են արտաքին առևտրի հաշվեկշռում: Հայաստանն արտաքին առևտրից միայն կորցնում է: Արտահանումից ստացվող եկամուտները կարող էին ծառայել ոչ միայն ներմուծման վճարման, այլև արտահանման ճյուղերում ներդրումների խթանմանը: Այստեղ էլ դրսևորվում է արտահանման նկատմամբ ներմուծման առաջանցիկ աճի երկարաժամկետ բացասական անդրադարձը: Այլ երկրներից տնտեսական կախվածությունը թույլ չի տալիս ներքին ռեսուրսները կենտրոնացնել հայրենական արտադրության զարգացման վրա: Ուստի, ինչպես Թուրքիայի, այնպես էլ Իրանի և Վրաստանի հետ արդեն ձևավորված տնտեսական կապերը, որոնք վկայում են համագործակցության խորացման անհրաժեշտության մասին, անհրաժեշտ է համակարգել և ուղղորդել այնպես, որ դրանք փոխշահավետ լինեն բոլոր կողմերի համար (գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1

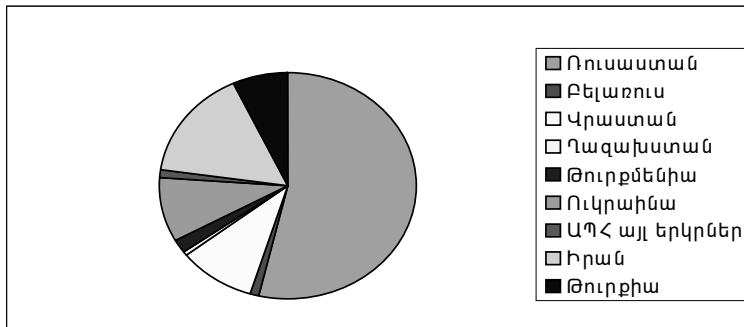
ՀՀ արտաքին առևտրային շրջանառության ծավալները հարևան երկրների հետ 1998-2003 թթ.

Այս երկրները բավականին ծանրակշիռ տեղ ունեն նաև տարածաշրջանի երկրների հետ Հայաստանի արտաքին առևտրային շրջանառության ծավալներում (գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2

ՀՀ առևտրային շրջանառության մեջ տարածաշրջանի և հարևան երկրների արտաքին առևտրի տեսակարար կշիռը 2003թ.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Անանյան Լ. Զ., Հայաստանի տնտեսական պատմության ուրվագծեր, Երևան, 2003:
2. Դարբինյան Ա.Վ., Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացներում, Երևան, Պետական ծառայություն, 2000:
3. Թորոյան Թ.Շ., Հայաստան-Թուրքիա. առևտրատնտեսական կապեր, Ռազմավարական և առևտրային հետազոտությունների հայկական կենտրոն, Երևան, 2001:
4. Թորոյան Թ. Շ., Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության անդամակցության ազդեցությունը Հայաստանի արտաքին առևտրատնտեսական համակարգի վրա, Երևան, ԱՌՏ, 2004:
5. Խոջաբեկյան Վ. Ե., Զբաղվածության հիմնախնդիրները Հայաստանում անցման փուլում, Երևան, 1998:
6. Կիրակոսյան Գ. Ե., Անցումային տնտեսության վերափոխումները, Տեսության հարցեր, «Տնտեսագետ», Երևան, 2002:
7. Սարկոսյան Ա. Խ., Պետությունը և շուկան. գիրք 1, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2000:
8. Սարկոսյան Ա., Հախվերդյան Դ., Նազարյան Գ., Հայաստանը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում, Երևան, ԱՌՏ, 2002:
9. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2002:
10. ՀՀ արտաքին առևտուրը 1999թ., Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Երևան, 2000:
11. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2000թ., Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Երևան, 2001:
12. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2001թ., Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Երևան, 2002:
13. ՀՀ արտաքին առևտուրը 2002թ., Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Երևան, 2003:
14. ՀՀ արտաքին տնտեսական կապերի զարգացման և կարգավորման հարցեր: ՀՀ առևտրատնտեսական պալատ, Երևան, 1996:
15. ՀՀ նաքսային օրենսդրություն, Պետական եկամուտների նախարարություն, «Հարկային և նաքսային տեղեկատու» ՓԲԸ, Երևան, 2001:
16. ՀՀ միջազգային պայմանագրերի պաշտոնական տեղեկագիր, 1999-2001, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական տեղեկագիր, 2001:

17. ՀՀ միջազգային պայմանագրերի պաշտոնական տեղեկագիր, 2003, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական տեղեկագիր, 2003:

18. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2003թ. հունվար-դեկտեմբերին: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Երևան, 2004:

19. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1999.

20. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1997.

21. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1995.

22. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 2000.

23. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1996.

24. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1990.

25. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1998.

26. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1994.

27. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, N9, 2001.

28. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 2000.

29. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1999.

30. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1999.

31. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 2000.

32. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1994.

33. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1973.

34. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1997.

35. 10 միլիոն մարդ. 1991-2000. Երևան, 2001.

36. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 1991.

37. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: 2002, N1 (Երևան. 65).

38. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, N 1(31).

39. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, N3(16), 1994.

40. Բնակչության զանգվածային տեղափոխությունները ՀՀ-ում: Երևան, 2001 (Երևան. 45, 70-83).

41. Balassa B. The Theory of Economic Integration; Homewood. Irvin, 1961.

42. Beverly M. Carl Economic Integration Among Developing Nations: Law and Policy, 1986.

43. Cantwell J. The Reorganization of European Industries After Integration; Selected Evidence on the Role of Multinational Enterprise Activities; Journal of Common Market Studies, Vol. XXXI, N2, Dec. 1987.
44. Cooper C.A., Massell B.F. A New Look at Customs Unions Theory; Economic Journal, 1965.
45. El-Agra International Economic Integration; London, Macmillan, 1988.
46. Kozlov S. Ex-Soviet Republics Plan for Free Trade; 4 Countries Agree on Integration; The Washington Times, February 25, 2003.
47. Lipsy R.G. The Theory of Custom Unions; Economic Journal, September, 1961.
48. Machlup F. A History of Thought on Economic Integration; London, Macmillan, 1979.
49. McGuire G., Smith T. Restrictiveness of International Trade in Maritime; UNCTAD report, Tables 2-10, 2000.
50. Meade J.E. The Theory of Customs Unions; Amsterdam, North Holland, 1955.
51. Myrdale G. Development and Undevelopment Cairo; National Bank of Egypt, 1959.
52. Pinder J. Britain and the Common Market; Cresset Press, London, 1961.
53. Pomfret R. The Economics of Regional Trading Arrangements; New York: Oxford University Press, 1998.
54. Pradip K. Ghosh, Gamani C. Economic Integration and Third World Development; Greenwood Press, 1984, (p.25-100).
55. Salvatore D. International Economics; 2nd edition, New York London, 1987.
56. Salvatore D. Theory and Problems of International Economics; 2nd edition, New York: McGraw-Hill, 1984.
57. Summers L. Regionalism and the World Trade System in Policy Implication of Trade and Currency Zones; a symposium, sponsored by The Federal Reserve Bank of Kansas City, 1991.
58. Viner J. The Customs Union Issue; New York the Carnegie Endowment for International Peace, 1953.
59. African Economic Report, 1998 (p.10-12).
60. Black Sea Economic Cooperation Economic Agenda For The Future. Towards More Consolidated, Effective and Viable Black Sea Economic Cooperation Partnership; BSEC agenda, Istanbul, Sep., 2002.
61. Direction of Trade; Statistics Yearbook. IMF. Washington, 2001.

62. Ekonomist; Turkiye ve Ermenistan, daimi dusmanlar; 02.10.2003.
63. Figaro; journal 10.12.2003.
64. Georgian Economic Trend – 2001, N 3-4.
65. International Trade Statistics 2000. WTO Geneva, 2000.
66. Lost potential in the South Caucasus. Aspects of interstate trade; International Center of Human Development, Armenia; “AREAT” Center, Azerbaijan; The Strategic Research institute, Georgia, Yerevan-Baku-Tbilisi, 2003.
67. The Framework Agreement on ASEAN Investment Area. Handbook on investment Agreements in ASEAN; Jakarta. The ASEAN Secretariat, 1998.
68. The Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperation. Istanbul, 25 June 1992. Black Sea Economic Cooperation. Handbook of Documents. V 1. Istanbul, July, 1995 (p.3).
69. The World Bank; World development Indicators 1999/2000.
70. Trade and Development Report; UNCTAD, NY and Geneva, 2002.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Ներածություն..... 3

ԳԼՈՒԽ I. Միջազգային տնտեսական ինտեգրման էությունը, փուլերը և նախադրյալները

1.1. Միջազգային տնտեսական ինտեգրման տեսական հիմնադրույթները.....6

1.2. Տարածաշրջանային ինտեգրման նախադրյալները և դրանց դրսևորման առանձնահատկությունները.....21

ԳԼՈՒԽ II. Արևմտաեվրոպական տնտեսական ինտեգրումը

2.1. Եվրոմիության ձևավորման և ընդլայնման փուլերը37

2.2. Եվրոպական միության տնտեսական ինտեգրման հիմնական խնդիրները.....46

2.3. Եվրոպական միության կառավարման մարմինները.....49

2.4. ԵՄ երկրների տնտեսական մոդելների առանձնահատկությունները.....51

2.5. ԵՄ սոցիալական և գյուղատնտեսական քաղաքականությունը57

2.6. ԵՄ ինտեգրման արդի մոդելը և եվրոպական արժույթային համակարգի ձևավորումը.....61

2.7. «ԵՄ - Հայաստան» համագործակցություն69

ԳԼՈՒԽ III. Տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացները աշխարհի այլ տարածաշրջաններում

3.1. NAFTA-ի ձևավորման քաղաքական և տնտեսական նախադրյալները.....81

3.2. Տնտեսական ինտեգրման դերը զարգացող երկրներում ...86

3.3. ԱՊՀ շրջանակներում ՀՀ տնտեսական ինտեգրման արդյունքների ու հեռանկարային միտումների գնահատականը.....95

3.4. Սևծովյան տնտեսական համագործակցությունը և ՀՀ-ն 119

ԳԼՈՒԽ IV. ՀՀ տնտեսական ինտեգրման հիմնախնդիրները

4.1. ՀՀ տնտեսական ինտեգրումը Վրաստանի հետ.....132

4.2. ՀՀ տնտեսական համագործակցությունը Իրանի հետ 151

4.3. ՀՀ տնտեսական համագործակցության ուղիները Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ 158

Օգտագործված գրականության ցանկ..... 174

Թաղևոսյան Ջոյա Աղվանի
Գալոյան Դիանա Ռոբերտի

Միջազգային տնտեսական ինտեգրացիա

Հրատ. խմբագիր՝

Գ. Հովհաննիսյան

Սրբագրիչ՝

Ջ. Հովհաննիսյան

Պատվեր՝ 66: Չափս՝ 60x84¹/₁₆:

9,5 հեղ. մամուլ, 9,6 հրատ. մամուլ,

11,25 տպ. մամուլ, 10,46 տպ. պայմ. մամուլ:

Տպաքանակ՝ 100:

«Տնտեսագետ» հրատարակչություն

Տպագրված է «Տնտեսագետ» հրատարակչության տպագրական

արտադրամասում

Երևան 25, Նալբանդյան, 128